

JESENICKO

VLASTIVĚDNÝ SBORNÍK

10

2009

Státní okresní archiv Jeseník
pořádá výstavu

POODHALENÁ TAJEMSTVÍ

Vincenz Priessnitz ve vyobrazení a literatuře

u příležitosti 210. výročí jeho narození

Vernisáž:

ve čtvrtek 1. října 2009 v 17 hodin

Vincenz Priessnitz.

JESENICKO

VLASTIVĚDNÝ SBORNÍK

Svazek 10

VLASTIVĚDNÉ MUZEUM JESENICKA
JESENÍK

Jeseník 2009

ISBN 978-80-86388-71-7 (ZA v Opavě – SOkA Jeseník)

ISBN 978-80-903867- 5-4 (VMJ v Jeseníku)

ISSN 1213-0192

Obsah

Články

<i>Peter Knoll: Hydropat Josef Weiss v Anglii</i>	5
<i>Zdeněk Fišer: Jesenicko a Slovník naučný. K 150. výročí jeho vzniku</i>	17
<i>Jaroslav Skácel: Svědectví starých hraničních kamenů a skalních rytin</i>	23

Drobnosti

<i>Marie Gawrecká: Německé školství na Frývaldovsku v meziválečném období</i>	30
<i>Michaela Neubauerová - Květoslav Growka: Vzácné cínové poháry ze sbírek jesenického muzea</i>	33
<i>Jaromír Indra: Válečné pomníky v Jeseníku</i>	36
<i>Květoslav Growka: Klub filatelistů Praděd (1945-1951)</i>	41
<i>Milan Ryjáček: Jan Kaller, jezuitský misionář z Jesenicka</i>	43
<i>Jan Hauk: O jedné z největších konkrací Jesenicka</i>	45
<i>Antonín Lyko: Zvířecí přivadrovalci</i>	46

Kronika

Rok 2008 ve Státním okresním archivu Jeseník	51
Rok 2008 ve Vlastivědném muzeu Jesenicka	53

Co přinesl čas

Osudové osmičky Jesenicka 20. století	56
Výstava Životaběh Jesenicka 1918–1938	56
Muzejní výstavy v Javorníku	57
Průzkum krypty v jesenickém farním kostele (předběžná zpráva)	59
Výstava S praporem a půllitrem	60
Vyhlička U Hříbu obnovena	61
Pamětní depot v makovici kaple z Dolního Lesa	61
Nová makovice kaple sv. Anny	62
Němí svědkové minulosti?	63
Jubilea, vzpomínky	64

Literatura

Přečetli jsme za vás	66
Jesenicko na stránkách periodik	70

Články

Hydropat Josef Weiss v Anglii

Peter Knoll

V první polovině 19. století žilo malé městečko Frývaldov v rakouském Slezsku (dnes Jeseník) zcela ve znamení svého občana Vincenze Priessnitze¹ a jeho působení v osadě Gräfenberku (dnes Lázně Jeseník). Priessnitz, prostý rolník a medicínský laik, znovu odkryl jemu již známou a sporadicky používanou léčebnou metodu aplikace studené vody a během řady let ji rozvinul do celostního systému léčby studenou vodou. Do ní patřily jak celkové a částečné lázně, jakož i mokré zábaly a různé formy polevů a sprchování. Jeho úspěchy byly výsledkem vynikajícího pozorovacího nadání, cílevědomosti a nakonec i jeho stále rostoucího pokladu zkušeností, které mu umožňovaly činit závěry z reakce pokožky na studenou vodu, a tak u určitých chorob přivodit úlevu nebo je vyléčit.

Za tehdejšího stavu znalostí procesů odehrávajících se v lidském těle a daného arzenálu medikamentů byli lékaři oné doby vůči mnoha chorobám bezmocní. Avšak konkurence Priessnitzovy léčebné metody narazila na jejich rozhořčený odpor. To mohlo sice Priessnitzovi způsobit značné nepříjemnosti a obtíže, avšak nedokázalo trvale potlačit obecný zájem o tuto metodu a zabránit jejímu rozšíření. Zejména pozitivní dobrozdání císařského dvorního rady Dr. med. barona von Türckheima v létě 1836 vedlo nakonec k tomu, že celá řada vzdělaných lékařů jeho metody převzala a zakládala vlastní vodoléčebné ústavy.² K nim patřil také Josef Weiss³ v městě Frývaldově, který mohl z bezprostřední blízkosti sledovat Priessnitzem rozvíjenou léčbu studenou vodou.

Josef Weiss (1795–1847) se po svém vzdělání na zvěrolékařské vysoké škole ve Vídni přestěhoval v roce 1821 jako veterinář do Frývaldova. Dle údajů na titulní stránce jeho „Příručky“,⁴ která vyšla v roce 1843, měl s vodoléčbou dvanáctiletou zkušenost a musel se, zjevně podnícen působením Vincenze Priessnitze, již v roce 1831 zabývat humánní medicínou. Ve své první knize⁵ popisuje léčení jednoho místního pacienta v lednu 1835. Z předmluvy k uvedené knize, kterou napsal pruský štábní lékař Dr. Starke, je zřejmé, že Weiss měl již před otevřením svého vodoléčebného ústavu ve Frývaldově (1836) pověst váženého a uznávaného lékaře. Na základě svého medicínského vzdělání mohl léčbu studenou vodou diferencovat a působit méně šablonovitě a výrazněji přistupovat k individuálním zvláštnostem svých pacientů, přičemž se zčásti odkláněl od strohosti Priessnitzových procedur. Určitou roli zde také mohl sehrát podstatně menší počet pacientů ve srovnání s Priessnitzem. Úspěchy ústavu posilovaly jeho vážnost, zejména to, že často přejímal případy, které byly Priessnitzem odmítnuty jako málo perspektivní, a dosáhl u nich šťastného zakončení.⁶ Ještě v roce 1841 vyhlásil Schmitz, že „v lázni s vlnobitím bylo dosaženo mocnějšího proudu a že byla zvětšena, aby se mohlo současně koupat více nemocných, a stejně tak došlo i k nárůstu prostorů tím, že byla vedle postavena ještě jedna budova.“⁷ A přesto se Weiss v roce 1842 svého vodoléčebného ústavu vzdal a Frývaldov opustil.

Na základě negativních osobních zkušeností z mládí a z prvních let své léčby studenou vodou měl Vincenz Priessnitz po celý život napjatý vztah ke studovaným lékařům, což mu ovšem nebránilo v tom, aby neměl po mnoho let přátelské vztahy k Weissovi. Avšak to se změnilo, když si Weiss zřídil vlastní vodoléčebný ústav a Priessnitz se domníval, že v něm má svého konkurenta.

„Weiss necítil ve svém působení pohodu, když mu stále našeptávání nemocných z obou stran přivodilo mnohou nepříjemnost. Jeho postavení muselo být uskutku považováno za zvláštní, neboť větší část jeho pacientů byli ucelku takoví, které Priessnitz buď nepřijal, nebo takoví, kteří tam byli nespokojeni a přešli k Weissovi. Proto nikterak nepokrytě hovořil o tom, že má v úmyslu zaujmout při vhodné příležitosti jiné postavení. (Poznámka: Jak je známo, Weiss se na jaře 1842 skutečně přestěhoval do Anglie – zda navždy – to není jisté; alespoň jeho poslední dopis nehovoří o tom, že by se tehdy musel rozhodnout, zda se vrátí zpět do vlasti, nebo zda bude v Anglii prodlévat delší dobu). Jeho sdělení mi stále dokazují, že u takového poctivého charakteru je jeho způsob jednání určován vědeckými principy. V mnohých návaznostech se Weiss stále od Priessnitze odchyloval a léčebné postupy onoho prvního byly zpravidla mírnější, než ony, které se praktikovaly na Gräfenberku. Weissova pozornost a péče věnovaná nemocným, ať chudým či bohatým, je obecně uznávaná a znovu jsem litoval toho, že si oba muži nedokáží porozumět a jednat v tom společném jednomyslně, zejména v zájmu všech nemocných a aby se k tomu uměli přimět, než, aby se vůči sobě nepřátelsky stavěli.“⁶

Vzdor svým medicínským znalostem a svým praktickým úspěchům ve Frývaldově stál Weiss stále ve stínu velkého Priessnitze. Již jeho jméno přitahovalo tu nejvyšší šlechtu a široké občanské publikum do Frývaldova na Gräfenberk. Avšak Weissův ústav byl většinou pouze jistým druhem nouzového řešení pro pacienty, kteří u Priessnitze nenalezli z různých důvodů ubytování, nebo pro které byl hornatý Gräfenberk příliš zatěžující. Na tom také nic neměnil viditelný zájem lékařů, kteří vedle Priessnitze na Gräfenberku vyhledávali také jeho ústav a studovali jeho zkušenosti. V červnu 1839 otevřel Priessnitz svůj nový velký léčebný dům (dnes „Hrad“), a ještě dále rozšířil kapacitu příjmu pacientů. Avšak nebyl to menší počet lázeňských hostů ve Weissově ústavu - ve srovnání s Priessnitzem na Gräfenberku, a také ani potřebný příjem 4000 říšských tolarů, co ho podnítilo k přesídlení do Anglie. Již v roce 1826 odmítnul nabídku na místo okresního úředního lékaře v pruské Nise, přestože to pro něj znamenalo jistotu pracovního místa a sociální zajištění rodiny. Vše svědčilo o tom, že Josef Weiss usiloval, aby se stal nezávislým a aby mohl realizovat vlastní poznatky a umění bez stálého zastínění svým sousedem.⁹ Tuto možnost mu poskytla nabídka, aby přijel do Anglie, do země, která stála ještě na počátku vlastního rozvoje léčby studenou vodou, a aby převzal vedení jednoho tamního vodoléčebného ústavu. Také z pozdější doby, již během jeho pobytu ve Stanstead Bury, existuje zpráva, že měl v úmyslu „se usadit v Anglii s celou rodinou a osamostatnit se.“¹⁰ 26. dubna 1842 opustil Weiss Frývaldov. Neexistoval nástupce v jeho vodoléčebném ústavu, ten osiřel a nebyl nikdy znovu otevřen.

Přestože na Gräfenberku a ve Frývaldově hospitovala celá řada anglických lékařů, byl to až anglický obchodník a medicínský laik kapitán R. T. Claridge, jenž se v roce 1841 dal Priessnitzem léčit pro své bolesti hlavy a revmatismus, který v roce 1842 uveřejnil zevrubnou zprávu o léčbě studenou vodou. Ona malá knížka vyvolala široký zájem a již v roce, kdy se objevila, vyšla ve třech vydáních!¹¹ Claridge cestoval po Anglii, Skotsku a Irsku a na přednáškách propagoval novou metodu.¹² Brzy poté se také objevily první práce profesionálních lékařů, mezi jinými Leeho (1842), Wilsona (1842), Weatherheada (1842), Abdyho (1842), Gullyho a Wilsona (1843) a Courtneye (1844).¹³

Dne 17. března 1842 byla v Londýně založena „Hydropatická společnost“ (Hydropathic Society),¹⁴ která si dala za úkol „dotazovat se a shromažďovat spolehlivé informace o minulých, přítomných a budoucích zprávách o Vincenzi Priessnitzovi na Gräfenberku ve Slezsku v Rakousku, které se týkaly léčení nemocí prostřednictvím různého použití studené vody, které se tam navrhuje, nebo o kterém jsou podávány zprávy, že jsou touto osobností praktikovány a obecně patří k předmětu hydropathie. Rovněž i výsledky dotazů, které společnost provádí, publikovat, a je-li tento systém pro obecné poznání cenný, pak jeho převzetí jako záležitost humanizmu podpořit.“¹⁵ Za tím účelem organizovala společnost schůze, na nichž ti, kteří se vrátili z Gräfenberku, prezentovali své zkušenosti.

Většina anglických lékařů zaujala jiný postoj.¹⁶ Vážený lékařský časopis Lancet vedl skutečnou válku proti vodoléčbě.¹⁷ Za ním nebyly pozadu London Medical Gazette a jiné medicínské časopisy. Zatímco laiky, kteří se přimlouvali za tento způsob léčení, označovali za mastičkáře,

atakovali „odpadlé“ kolegy v povolání předstíraným soucitem a litováním a mezi jiným i slovy: „Záplava politování jímá naše srdce při pomýšlení na padlého anděla, majícího náš soucit...“¹⁸ Claridge se vyjádřil k tomuto postoji v tom smyslu, že „jiní, kteří byli na kontinentě a připustili všestrannou dostatečnost vody, stále ještě pokračují v předpisování škodlivých medikamentů, jak tvrdí, z obavy před tím, aby neztratili vazbu na své bratry v povolání. Jak si to tito pánové srovnají se svým svědomím, na to se nechci tázat.“¹⁹

V diskuzi také nescházely nacionalistické tóny. Tak byl Priessnitz obviňován z toho, že své poznatky prý uzurpoval Angličanům Dr. Floyersovi a Dr. Baynardovi a Angličané tedy sami lépe vědí, jak je třeba zacházet se studenou vodou a nescházel také poukaz na „the German humbugs“.²⁰

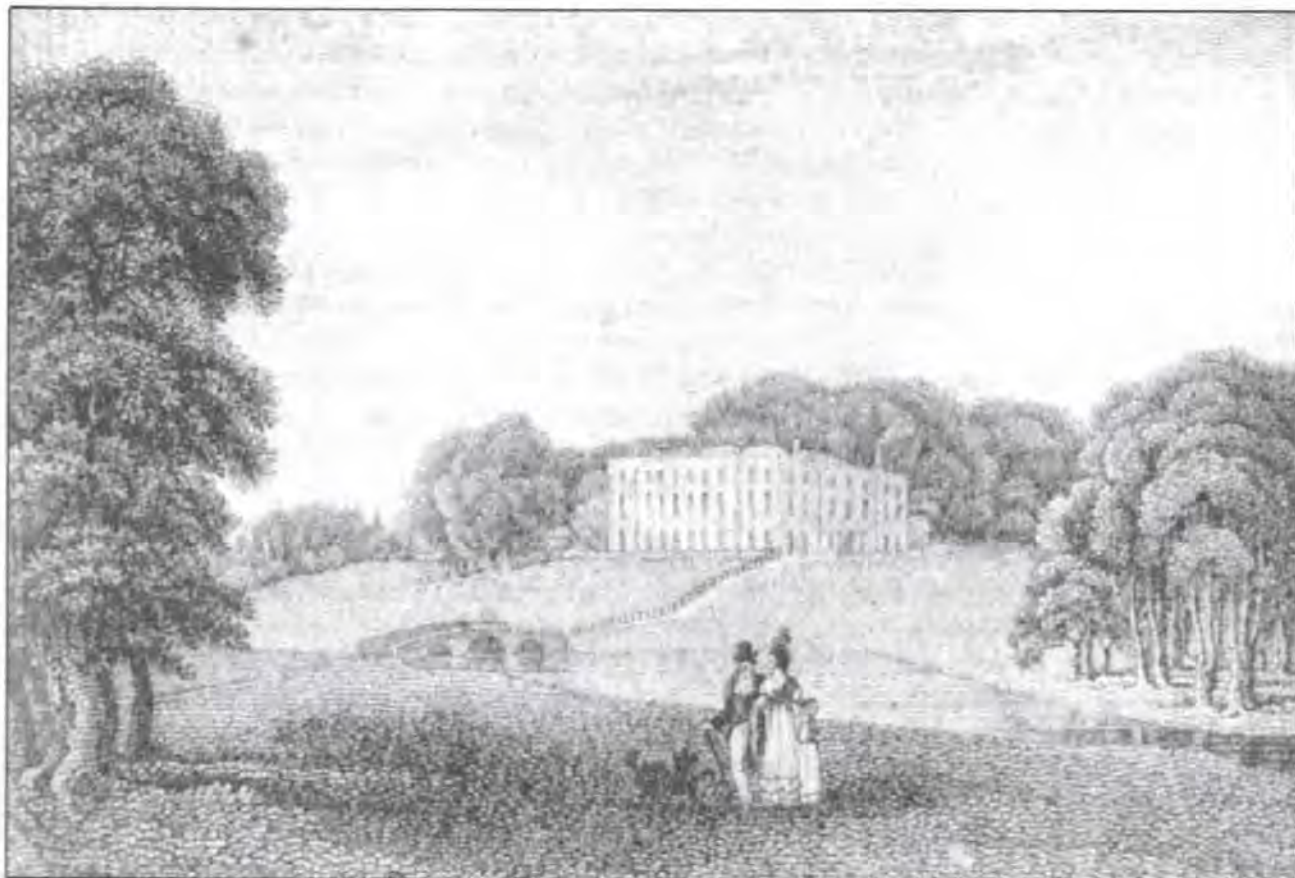
S jakým rozhořčením byl spor veden a jak se rozpalovala atmosféra kolem hydropatie, ukazuje případ Dr. Ellise, vedoucího ústavu Sudbrook Park po odchodu Josefa Weisse. Po smrti jednoho pacienta (1844) byl Dr. Ellis obžalován na základě udání kolegy u centrálního kriminálního soudu (Central Criminal Court) v Londýně ze zabití. Nakonec však byl osvobozen. Z projednávání a křížových výsledků před soudem vyplynulo, že Dr. Ellis by mohl být odsouzen pouze tehdy, kdyby léčení studenou vodou bylo předtím souzeno jako trestný čin (tzv. precedens), k čemuž soudci nebyli z pochopitelných důvodů ochotni přistoupit. Ani tento odpor nakonec nezabránil tomu, že se v šedesátých letech 19. století stala léčba studenou vodou ve Velké Británii vyloženým bohem.²² Přitom nebyla bez významu veřejná podpora vodoléčby takovými vlivnými a známými anglickými osobnostmi jakými byli básník lord Alfred Tennyson (1809–1892), biolog Charles Darwin (1809–1882), spisovatel Charles Dickens (1812–1870), historik Carlyle (1796–1881) nebo spisovatel Bulwer-Lytton (1803–1873).

Bez ohledu na otevřené nepřátelství velké části lékařů byli někteří medicínsky vzdělaní praktici ochotni investovat čas a peníze do rozvoje zařízení pro vodoléčbu. V tomto směru vynikli zejména James Wilson a James Manby Gully, kteří v roce 1843 založili ústavy pro léčbu studenou vodou v Malvern, hrabství Worcestershire²³ a učinili z něj anglický Gräfenberk. Později měli sehrát vedoucí roli při rozvoji vodoléčebné metody v Anglii.

Aktivity Claridge přivedly Josefa Weisse k anglickému lékaři Dr. Thomasi Johnu Grahmovi.²⁴ Ten byl v anglických odborných kruzích znám díky jeho knize „Modern Domestic Medicine“. Přestože měl dlouholeté zkušenosti v oblasti tehdejšího konzervativního léčení, otevřel na konci roku 1841 v Stanstead Bury vodoléčebný ústav dle Priessnitzova vzoru.²⁵ Byl to on, kdo pozval Weisse, aby převzal medicínské vedení v jeho zařízení a kdo ho přesvědčil, aby opustil Frývaldov. Počátkem května dorazil Weiss do Londýna.

Již 1. července 1842 pronesl Weiss přednášku na schůzi hydropatické společnosti v Londýně.²⁶ Osvětlil princip vodoléčby, kterou Priessnitz vyvinul v metodu a poukazyval zejména na to, že rozličné působení vody nakonec pouze podněcuje přirozenou schopnost organismu k samouzdravení, aby tak mohl přemoci chorobný stav. Zvláště důležitý byl jeho odklon od značně rozšířených přemrštěností, falešných zpráv a idealizace, jež dávali do oběhu jak pacienti, tak zčásti i publicisté píšící o vodoléčbě. Zpráva dlouholetého zkušeného praktika, který poukázal na možnosti a meze v Anglii dosud nevyzkoušeného léčebného postupu, nepochybně zapůsobila na racionálně smýšlející anglické posluchače. Weiss sám hodnotil reakci na jeho vystoupení týkající se léčení studenou vodou v dopise jednomu příteli následujícími slovy: „Obecně nalézá tato léčebná metoda v Anglii patřičné uznání, ne sice s takovým entuziazmem jako v Německu, avšak zcela přiměřeně zdravému národnímu charakteru Angličanů. V Anglii je mnoho zdravotních spolků posilou pro léčebné použití vody a zde se nežádá od vody tolik nemožností jako v Německu.“²⁷

První vodoléčebný ústav v Anglii byl zřízen v budově bývalého kláštera ve Stanstead Bury, hrabství Herfordshire, asi 30 km severně od Londýna. Pozemek, tenkrát zemědělské hospodářství, zakoupil 1. 6. 1842 anglický lékař Th. J. Graham. Na podnět kapitána Claridge a za zprostředkování sira Hansleye v Londýně bylo přeneseno vedení ústavu na Josefa Weisse. Již 20. 7. téhož roku byli přijati první pacienti. Weiss popisoval přírodu jako přívětivou a kopcovitou, avšak scházely zde žádoucí hory. Ústav měl velmi čistou, svěží vodu, prostou téměř všech cizích částic, která ve značné síle prýštila z 5 pramenů. K dispozici byly dvě velké kamenné

Vodoléčebný ústav Dr. Th. Grahama a J. Weisse ve Stanstead Bury

koupací vany (9 x 6 x 4 stopy), jakož i dvě sprchy (14 a 18 stop vysoké).²⁸ V jednom prospektu poznamenali, že půda v Stanstead Bury obsahuje křemík a je teplá; voda studená, výtečná a je jí dostatek - údajně je to voda velmi podobná oné v Malvern. Čistá a velmi studená voda byla podmínkou k tomu, aby se její pomocí dosáhlo těch nejlepších výsledků. Veškerá voda, která byla používána v Stansteadu, vytékala z přírodních pramenů na různých místech pozemku bez použití pump, což bylo důkazem toho, že jí zde bylo velké množství; dokonce i v té nejsušší roční době. S panským domem sousedilo malé zemědělské hospodářství s bohatstvím půdy o rozloze asi 110 akrů a zaručovalo nejlepší možný způsob léčby.²⁹ Weiss si však stěžoval na mlhavé, vlhké a sychravé počasí během zimního období. Přestože počasí nebylo ani drsné, ani velmi mrazivé, působilo na léčebnou kúru nanejvýš rušivě.

Weiss uvedl ve svém přehledu 233 pacientů, kteří byli přijati během 9 měsíců (konec června 1842 – konec dubna 1843), z nich bylo 76 propuštěno jako vyléčení, 79 jako zlepšení, 17 bez úspěchu a 61 se ještě nalézalo v léčení. Diagnostikováno bylo 43 nemocí anebo chorobných stavů. Negativní výsledky vysvětloval Weiss následujícím způsobem: „Z oněch pacientů, udávaných jako podstatné zlepšení, kteří opustili ústav přinuceni různými okolnostmi, nebo z nedostatku trpělivosti a vytrvalosti, a kteří nechtěli vyčkávat na úplné uzdravení, byl ještě poměrně velký počet těch, kteří by při uposlechnutí a pokračování v kúře mohli dosáhnout úplného uzdravení, avšak u některých nestálost mysli a nedostatek sebeovládání to zmařily.“

Ti, kteří byli propuštěni bez úspěchu, byli ve skutečnosti takoví nemocní, kteří již po řadu let používali různých jiných léčebných metod, aniž by došlo k sebemenšímu zlepšení. Většinou byli přijati jen v důsledku jejich naléhavých proseb. Mnozí, jimž scházela schopnost reagovat na vodní kúru, a veškeré pokusy je vyléčit byly bezvýsledné, se museli podvolit pro ně tak nepřijemnému propuštění. Stejně dopadli ti, jimž se to jevilo jako příliš málo k dosažení vydatných krizí, jakých si vyžadoval daný stav nemoci, a proto se nedalo očekávat žádné uzdravení.

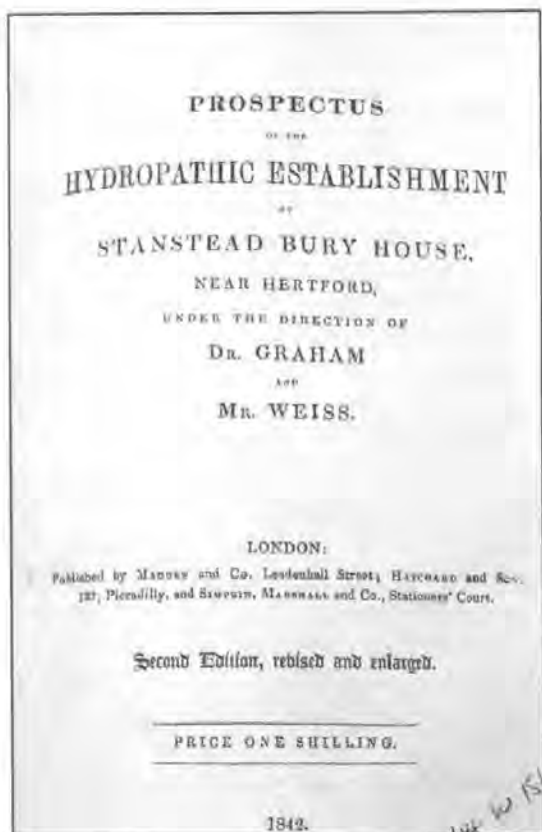
Ještě v roce 1842 vyšel již zmíněný prospekt ústavu, který ve stejném roce dosáhl ještě druhého vydání. Zatímco popisu ústavu bylo věnováno velmi málo prostoru, zabývala se hlavní

část spisu propagací léčby studenou vodou. Byly zejména uváděny nedostatky tehdejší alopatické léčby - zhoršení zdravotního stavu předávkováním léků až po otravu a vysoká cena léků pro některé méně majetné pacienty. Použití vodoléčby bylo šířeji představeno na zdařilých případech a zčásti na významném podílu zkušeností Josefa Weisse na úspěchu terapie.

Svůj přechod od dosud praktikovaných konzervativních metod k léčení studenou vodou vysvětlil Dr. Th. J. Graham, uváděný jako konzultující lékař tohoto ústavu, zcela nedogmaticky. Vodoléčbu totiž nedoporučoval jako to, co je právě nejvhodnější a jediné blahodárně působící u všech nemocí. Neměl k ní takovou překypující důvěru, aby uvěřil, že je vhodná pro každé onemocnění a že dojde k rychlým výsledkům. A nezavrhoval léky jako bezcenné nebo přímo neúčinné (*poznámka:* ve Stanstead Bury se však nepoužívaly žádné léky). Protože byl často svědkem, že léky slouží jen ke zmírnění bolesti a nemohly by sloužit k uzdravení, přimlouval se za systém léčení studenou vodou jako za pomocný prostředek k léčbě. Došel k přesvědčení, že působení studené vody bylo velice přehlíženo, ale byl plně přesvědčen, že nové metodě se dostane jednoho ne příliš vzdáleného dne uznání. Podporoval ji, protože viděl, jak působí při léčení nemocných, což dříve považoval za zcela nemožné. Vyjádřil se, že pro lékaře znamená mocnou pomoc, a proto si její nezvyklá použitelnost při úlevě a léčení určitých obtíží, jakými jsou dna, revmatismus, poruchy zažívání, obtíže se zády a některých jiných strastí, zaslouží ocenění. Při svých hovorech se zdravotníky, ať už to byli lékaři nebo chirurgové, neslyšel jedinou odmítavou námitku vůči přiměřenosti a zjevnému působení vodoléčby u prvních třech diagnóz. Další okolnost, která ho podnítila, aby se stal přítelem vodoléčby, byla nemohoucnost, v níž se nalézali profesionální lékaři při léčení některých těžkých a častých chorobných stavů.³⁰

Zatímco Weiss s nemalým úspěchem vedl v Stanstead Bury ústav, kde se léčilo studenou vodou, odjel v říjnu 1842 jiný anglický lékař stejného příjmení - Dr. Roy Hay Graham - na Gräfenberk, aby si sám učinil obraz o Priessnitzově působení. Měl v úmyslu se také zabývat vodoléčbou a snažil se získat poznání z první ruky. Dr. R. H. Graham přijel na Gräfenberk 18. října 1842,³¹ byl ihned představen Priessnitzovi a po svléknutí zabalen dle návodu Priessnitze do mokrých šátků, aniž by byl před tím dotázán na své obtíže. Graham, který nepatřil mezi chudé vrstvy anglické společnosti, byl zjevně překvapen, šokován a nakonec frustrován prostotou života na Gräfenberku, přísností a tvrdostí léčebných metod. Následné líčení důvodů, proč došlo k jeho změně v pohledu na vodoléčbu, svědčí o velmi kritickém vztahu k ní. Zvláštní obtíže mu působily místní způsoby stravování.³² Dr. R. H. Graham opustil Gräfenberk počátkem roku 1843. Celý rozsah jeho frustrace se ozřejmil teprve po vydání jeho knihy. Graham byl přesvědčen, že vodoléčba vykazuje své působení jen u omezeného počtu onemocnění a po své návštěvě Gräfenberku považoval Priessnitze za „šarlatána“. Jeho pozorování byla prosycena nepřátelstvím vůči cizincům a sváděl nadšení pro léčení studenou vodou na zvrácenost německé povahy. Tak prohlašoval, že Priessnitz pověřil skupinu zvědě, aby nahodilé příhody a úmrtí skryli a odstranili nedůvěřivé. Graham byl přesvědčen, že Priessnitz je v tom nejlepším případě mastickář a v tom nejhorším případě nevzdělaný podvodník.³³ I když byl negativní dojem, který zanechala kniha Dr. R. H. Grahama, brzy překryt pozitivními zprávami Wilsona a Gullyho, pak se dá přece jen poznat, že oba posledně jmenovaní autoři využili Grahamovu věcnou kritiku, aby optimalizovali odpovídajícím způsobem své léčebné metody.

Graham se také neštítel osobních útoků na Josefa Weisse. Tak psal London Medical Gazette³⁴ v jedné recenzi Grahamovy knihy: „*Dr. Graham nedokáže snést žádného rivala v blízkosti peněženky Johna Bulla (pozn.: předívka pro Angličany) a prohlašuje, že to jsou ti lidé, kteří předstírají, že mají dokonalou dovednost při využití tohoto svého nepochybného všeléku a tak, jako veterinář Weiss, synovec Priessnitze (obyčejný lázeňský na Gräfenberku) a mnoho jiných Němců, zaplavují tuto zem a často si přivlastňují titul chirurgů a lékařů*“.³⁵ Útoky na Priessnitze byly tak podle, že skupina 20 Angličanů a Američanů, kteří byli osobně na Gräfenberku, ve veřejném dopise Timesům pranýřovala Grahamova tvrzení jako „velkou přehnanost, falešné líčení a pomluvy“.³⁶ Není známo, na čem spočívala zpráva v časopise Neuer Wasserfreund, v níž se psalo, že se Weiss „s ohledem na okolnosti, které se staví na odpor jeho působení“ rozhodl vzdát svého postavení ředitele vodoléčebného ústavu ve Stanstead Bury, patřícího Dr. Th. J. Grahamovi, v nejbližší době se vrátit do Frývaldova a později se se svou

Propagační spis o vodoléčbě J. Weisse ve Stanstead Bury, Londýn 1842

Anglie a jeho vystoupení před hydropatickou společností. Již Claridge⁴⁰ se ve své knize vyjádřil v tom smyslu, že znalosti léčení studenou vodou vylučují použití medikamentů a že „pan Priessnitz nikdy během své dlouholeté a bezpříkladně úspěšné praxe nepodal ani zrnko a věřím, že se to dá říct též o panu Weissovi, který vede ústav ve Stanstead Bury. Během svého pobytu na Gräfenberku jsem se s ním stále stýkal a byl jsem svědkem mnoha mimořádných uzdravení, kterých dosáhl a mohu k tomu dodat, že převládající mínění mezi tamními návštěvníky se jevílo v tom smyslu, že pan Weiss praktikuje vodoléčbu s větší jistotou a větším nevyhnutelným úspěchem, než dokáže kdokoliv jiný věci znalý s výjimkou pana Priessnitze samotného.“ Také sám Gully považoval za vhodné uvést ve své knize poznámku o Weissových úspěších při použití vodoléčby.⁴¹

Titul „Dr“, který svého času časopis London Medical Gazette⁴² tak vznětlivě napadal a každé opatřil otazníkem, nebyl i přes upozornění v časopise Neuer Wasserfreund⁴³ ze strany londýnské univerzity potvrzen. Nic takového se neprokázalo ani u „člena univerzity v Glasgow“ (viz titulní list jeho „Příručky“). Stejně tak neexistují žádné písemnosti o členství v Royal College of Physicians & Surgeons of Glasgow Archive. Na takovéto případy poukázali Bradley a Dupree,⁴⁴ přičemž poznamenali, že většina medicínských laiků, kteří provozovali v Anglii vodoléčebné ústavy, nebyli přirozeně žádní profesionální lékaři (qualified medical practitioners), přestože používali titulu „Dr.“ Zřejmě nebyla v oné době pravidla tak přísná jako dnes, takže dokonce při soudních jednáních ústředního kriminálního soudu v Londýně byl bývalý ochodník s krajkami a medicínský laik James Ellis z Twickenhamu označen jako Dr. Ellis. Na druhé straně měla vodoléčba přirozeně i komerční aspekt, takže se mohlo u tohoto druhu „sebepropagace“ docela dobře jednat o osobní ješitnost, či o reakci na stále rostoucí konkurenci nových ústavů, které již byly vedeny skutečnými lékaři.

Během jeho působení v Stanstead Bury vyšlo roku 1844 v Lipsku první vydání Weissovy příručky o vodoléčbě. Zatímco v německých recenzích byla kniha přijata veskrze kladně,⁴⁵

rodinou opět vrátit zpět do Anglie a osamostatnit se.³⁷ V listopadu 1843 se skutečně vrátil Weiss zpět do vlasti. Vedení vodoléčebného ústavu ve Stanstead Bury převzal Dr. Edward Johnson.³⁸

Od 1. do 3. listopadu 1843 se konalo v Marienbergu u Boppardu nad Rýnem druhé shromáždění společnosti pro vodoléčbu a péči o zdraví.³⁹ Ke společnosti patřili lékaři z německých států včetně Rakouska, jakož i zahraniční členové z Anglie, Francie, Belgie a Švýcarska. Tohoto zasedání se také zúčastnil Josef Weiss, uvedený jako zástupce Stanstead Bury. Dr. Th. J. Graham z Epsomu (Anglie) se omluvil. Weiss se objevil v seznamu přítomných mezi doktory, na rozdíl od ostatních členů – nelékařů. Avšak první pohled do této listiny ukazuje, že pojem „doktor“ musí být spíše přiřazen k lékařské činnosti než vědecké, neboť také „doktor“ Schindler z Tiefenbachu, nástupce Vincenze Priessnitze, uváděný jako omluven, nedosáhl nikdy vědecké hodnosti doktora medicíny. Mezi 50 členy jsou také uváděni angličtí lékaři: Mayo (Anglie), Sinclair (Londýn), Graham (Epsom), Mastalier (Bath-Anglie), Smethurst (Ramsgate-Anglie). Na setkání byl mezi jinými kapitán Claridge z Londýna jmenován čestným členem.

Weiss požíval velké vážnosti v odborných kruzích jak v německy hovořících zemích, tak také ve Velké Británii, nač nepoukazují pouze jeho pozvání do

setkal se anglický překlad knihy v anglickém odborném tisku zpravidla s tvrdým odmítnutím a přitom často se zlomyslným a nikterak věcným přístupem k jejímu obsahu. Bylo to zaviněno zjevným odmítnutím léčení studenou vodou jako takovým. Bez ohledu na to dosáhlo anglické vydání na tehdejší dobu neobvykle vysokého nákladu, bylo prodáno víc než 7000 výtisků a navíc ještě větší počet abstrakt z tohoto díla.⁴⁶

Nelze opomenout setkání Josefa Weisse během jeho působení ve Stanstead Bury s C. von Schlemmerem,⁴⁷ o němž informoval Weiss v diskusi na druhém zasedání společnosti pro vědecké zdůvodnění a podporu vodoléčby.⁴⁸ Schlemmer byl spolureditelem jednoho výchovného ústavu u Londýna a vynikal zvláštní dietou.⁴⁹ Dle jiných údajů⁵⁰ přišel C. von Schlemmer, který pobýval údajně na Gräfenberku, v roce 1841 do Hamu, aby se jeho syn naučil anglicky. Jako protislužbu za přívětivé přijetí zde otevřel v prosinci 1841 první hydropatický ústav v Anglii (?). Manželku učitele Wrighta naučil technikám vodoléčby. Zdá se, že se spíše jednalo o charitativní pomoc v domácích podmínkách než o léčebný ústav. Údajně měl pak Weiss v červnu 1842 asistovat jako „podředitel“ v nedalekém Stanstead Bury a zaučít tam léčitele Jamese Ellise. V roce 1842 publikoval Schlemmer v knize „Hydrothy“⁵¹ dvě přednášky o léčbě studenou vodou. V druhé polovině roku 1843 nakonec vyšla zpráva o vodoléčebném ústavu v Ewellu, jehož představeným měl být von Schlemmer,⁵² avšak Metcalf tvrdil, že zřízení tamního ústavu zůstalo pouze plánem a byl o něm vydán pouze prospekt. Schlemmer „pak zmizel ve tmě noci.“⁵³

V dubnu 1844 odjel Weiss znovu se svou rodinou do Anglie a na počátku léta převzal nově založený vodoléčebný ústav ve Sudbrook Parku v Richmondu, hrabství Surrey, ležícím bezprostředně východně před branami Londýna. Sudbrook Park byl původně majetkem anglické koruny, darovaným roku 1726 vévodovi z Argyllu. Ten pověřil anglického architekta Jamese Gibbsa stavbou panského domu. Gibbs, který studoval v Itálii u Carla Fontaniho a Berniniho, vytvořil stavitelské dílo, jež je až dosud považováno za nejlepší z jeho realizací a za „italskou vilu, přesazenou na anglickou půdu“. Jejím ústředním bodem byl vysoký, nádherně utvářený sál ve tvaru krychle (10 x 10 x 10 m), který se rozprostíral od průčelí až po zadní frontu budovy a po stranách se nalézala dvě dvouposchodová křídla.⁵⁴ Lázeňská zařízení a sprchy se nacházely ve vedlejší budově.⁵⁵ Velký sál sloužil jako jídelna, pacienti byli ubytováni v křídlech budovy. Anglický romanopisec Boyd líčí dojmy jednoho pacienta v roce 1860, přičemž lze snad vycházet z toho, že se zařízení pokoje od těch dob nemohlo podstatně nezměnit. „Pokud se týká ostatních částí domu, ty jsou rozděleny na banální ložnice a obývací pokoje a jsou vybaveny lázeňským zařízením jakéhokoliv druhu, který si lze představit... Nově přichozí nalezne mezi šestou a sedmou hodinou večer v jídelně dlouhou tabuli, na níž je připraven chléb a mléko, a zde s poněkud ironickou tváří povečeří. O půl deváté po večeři je uveden do svého pokoje, skutečně malého apartmá, vybaveného prostým nábytkem. Postel je úzká malá, bez jakéhokoliv záclony. Spí se na matraci, která je zpočátku vnímána jako velmi tvrdá.“⁵⁶ V inzerátu z roku 1850⁵⁷ je vychvalován zejména obdivuhodný park s velkým prostranstvím pro tělesná cvičení a pohyb pacientů, jakož i čerstvý vzduch. Poukazuje se na čistou vodu z různých pra-

Handbuch
der
Wasserheilkunde
für
Ärzte und Laien.

Resultate

fünfzehnjähriger in Gräfenberg, Freywaldau, Stanstead
Bury und Sudbrook-Park gemachter Erfahrungen

Dr. J. Weiss,

Möglichst der Universität zu Göttingen und des Lyceums, Universität zu Bonn,
Director der hydroth. Anstalt zu Sudbrack-Wart, cercob. Städtchen
bei Merano (in Wasserheilkunde und Heilanstaltfrage).

Zweite verbesserte und vermehrte Auflage.

KÖNIGLICHE
BIBLIOTHEK
MERTIN

Leipzig, 1847.
Cieuhorn's Verlag's-Expedition.
(Friedrich Brandstetter.)

2. vydání Weissovy „Příručky vodoléčby“,
Lipsko 1847

menů, včetně oslavovaného zdroje Silver Springs ze sousedního Richmond Parku, jakož i na moderní vybavení lázní a sprchy.

Vodoléčebný ústav ve Sudbrook Park nebyl majetkem Josefa Weisse. Jako nájemci pozemku náležejícího anglické koruně vystupovali James D. Wood, James Hutchinson a John Cunningham. Avšak Weiss měl naprostou svobodu a dispoziční právo nad všemi zařízeními na pozemku.⁵⁸

Vážnost zkušeného praktika Josefa Weisse, renomé stavby i jeho majitelů a blízkost Londýna učinily z vodoléčebného ústavu módní zařízení. O působení Josefa Weisse v Sudbrook Parku nebyly, kromě již uvedené poznámky u Gullyho, nalezeny žádné zprávy. Počátkem roku 1845 se závažně zhoršilo Weissovo zdraví, což jej snad podnítilo k tomu, aby se vrátil zpět do vlasti. Již delší dobu trpěl na následky poranění dolní končetiny, které si přivodil při jízdě v kočáře. Na jeho místo nastoupil James Ellis, který pobýval u Priessnitzu na Gräfenberku, kde studoval jeho metody. Navštěvoval také řadu lékařských přednášek na německých univerzitách. Přestože se sám označoval za „doktora“, nebyl nikdy svými odbornými kolegy uznáván za lékaře. Ellis vedl vodoléčebný ústav ještě v roce 1860, pak jej převzal Dr. Lane, působící zde až do uzavření ústavu v roce 1879. Krátce zde byl hotel a nakonec se budova stala sídlem golfového klubu.⁵⁹

Weiss se po svém návratu neusadil z pochopitelných důvodů ve Frývaldově, nýbrž přesídlil do Cukmantlu (nyní Zlaté Hory), domova své manželky. Tam zemřel 20. března 1847.

Musíme ovšem akceptovat vysvětlení Josefa Weisse v úvodu ke třetímu anglickému vydání (1844) jeho „Příručky“, týkající se tehdejšího období: „*Sledoval jsem pokrok vodoléčby společně s Priessnitzem od dětských střevíčků až po nynější vývojové stadium. V letech 1833–34, když se stala praxe hydroterapie obecně známou, založil jsem ústav ve Frývaldově, abych vyvodil své závěry týkající se celého léčebného systému a abych rozšířil sféru svých pozorování účinků studené vody na onemocnění. Mé zařízení bylo po onom na Gräfenberku tím nejvíce navštěvovaným*

Vodoléčebný ústav v Sudbrook Park

v Německu a díky velké blízkosti obou ústavů měl jsem možnost také pozorovat Priessnitzovy pacienty. Takto byla během posledních dvanácti let zaměřena má pozornost výlučně na léčbu onemocnění studenou vodou. Zařízení ve Stanstead Bury mi poskytlo neméně příležitosti, abych své zkušenosti rozšířil, neboť bylo stále dobře navštěvováno a občas dokonce pacienty přeplněno. Proto jsem oprávněn tvrdit, že má pozorování jsou stejně tak rozsáhlá jako Priessnitzova.⁶⁰ I když Josef Weiss pobýval v Anglii jen krátkou dobu, lze konstatovat, že jeho působení dalo důležitý podnět rozvoji vodoléčby ve Velké Británii.

Vodoléčba, jak byla zastávána Priessnitzem a jeho přívrženci, je jen jednou, i když důležitou periodou v dějinách medicíny. S ohledem na filozofické představy 19. století její zastánci věřili ve všemocnou léčivou sílu vody ve smyslu hesla „Zpět k přírodě“, které razil Jean Jacques Rousseau.⁶¹ Vodoléčba byla jen jedním krokem řešení rozporu mezi konzervativními možnostmi oné doby a vědecky zdůvodněnými poznatky biochemicky definovaných pochodů v následujícím století. Priessnitz je dnes v Německu obecně považován za zakladatele přírodní léčebné metody a budovatele jejího základu. Na tomto budování se společně podílel cenným vkladem i Josef Weiss a tento jeho přínos si zaslouží naší úcty.

Děkuji paní prof. Marguerite Dupree (University of Glasgow), paní V. Jane Baxter (Local Studies Librarian, Richmond) a panu Eugene Roche (Library Assistant, University College Dublin/Irsko) za jejich pomoc a podporu při získávání materiálů z pramenů.

Z němčiny přeložil MUDr. Alois Kubík

POZNÁMKY

1. Život a působení Vincenze Priessnitze jsou obsáhle vylíčeny v historické a medicínské odborné literatuře. Zde se uvádí pouze zástupně: WALDE, Ph. v.: Vincenz Priessnitz. Sein Leben und sein Wirken. Berlin 1898; HELFRICHT, J.: Vincenz Priessnitz (1799–1851) und die Rezeption seiner Hydrotherapie bis 1918. Husum 2006 a KOČKA, M. - KUBÍK, A.: Vincenz Priessnitz. Světový přírodní léčitel. Štůty 2006.
2. Vedle veterináře Josefa Weisse ve Frývaldově (1795–1847) je znám také továrník jménem Josef Weiss (1788–1868) v sousedním Cukmantlu (dnes Zlaté Hory), který podával koupele s borovicovým jehličím (viz SCHERNHORST, A.: Über die balsamischen Bäder des Herrn Joseph Weiss, Waldwollfabrikanten in Zuckmantel. Troppau 1846) a konečně podává zprávu SCHMITZ (Der neue Wasserfreund, ročník 1, sv. 1, str. 102-106) o nějakém Dr. Weissovi, zakladateli a vedoucím vodoléčebného ústavu v Herrnalp (Württemberg).
3. K Josefu Weissovi a jeho vodoléčebnému ústavu viz mj.: REYMAN, W.: Die Wasserheilmethoden zu Gräfenberg. Freiwaldau 1837; RICKAUER, G. J.: Die Weiss'sche Wasserheilanstalt und Curmethode zu Freywaldau. Leipzig 1838; DIETRICH, C.V.: Gräfenberg, wie es ist, Priessnitz und Weiss oder die Kaltwasserheilanstalten zu Gräfenberg und Freiwaldau. Bautzen 1840; SAJNER, J. - KRÍŽEK, V. - ŠINDELÁŘ, J.: Zvěrolékař Josef Weiss (1795–1847), spoluzakladatel moderní vodoléčby. In: Severní Morava, sv. 53, Šumperk 1987, s. 24-29 – německá verze vyšla In: Historia Medicinæ Veterinariae, 13 (1988), čís. 1-2, s. 21-35; TINZOVÁ, B.: Hydropat Josef Weiss (1795–1847) a jeho synové. Jeseník 2004; obsáhlé statě o Weissovi jsou také v: KOČKA, M. - KUBÍK, A.: opak. cit., s. 64-67 a HELFRICHT, J.: opak. cit., s. 200-203. Poučné skicy obytné budovy Weissova ústavu a sprchy hrdinů, jakož i okolí, zanechal známý švýcarský malíř akvarelů Samuel Birman (Kunsthalle Basel), k tomu také viz TINZOVÁ, B.: Z lázeňského skicáře Samuela Birmanna. In: Jesenícko, Vlastivědný sborník, čís. 8, Jeseník 2007, s. 39-41.
4. WEISS, J.: Handbuch der Wasserheilkunde für Ärzte und Laien. Resultate fünfzehnjähriger in Gräfenberg, Freywaldau, Stanstead Bury und Sudbrook Park gemachten Erfahrungen. Leipzig 1843.
5. WEISS, J.: Neusten Erfahrungen auf dem Gebiete der Wasserheilkunde. Breslau 1837.
6. Historia Medicinæ Veterinariae, 13 (1988), čís. 1-2, s. 24; kritické srovnání se také nalézá u RITSCHER: Der neue Wasserfreund, roč. 1 (1842), sv. 1, s. 68-76.
7. Der neue Wasserfreund, roč. 1 (1842), sv. 2, s. 71.
8. Der neue Wasserfreund, roč. 1 (1842), sv. 2, s. 72.
9. Podobně také argumentuje anonymní autor spisu Curgast deutscher Kaltwasserheilanstalten (Leipzig 1845, s. 48), když píše: „Nebot' zatím zanikl v posledních letech dřívější přátelský vztah mezi tímto

([Priessnitzem] a Weissem a toto velmi znepríjemňovalo Weissovo podnikání: tak začal vyjednávat s Uhry, kteří jej požádali, aby v jejich vlasti zřídil ústav s léčením studenou vodou a jej také vedl. To ztroskotalo, protože mu mezi tím přišly také ty nejčestnější a nejskvělejší návrhy od Angličanů, na které přistoupil a navázal kontakt se společností, která byla utvořena za účelem zřízení ústavu pro léčení studenou vodou v Londýně, v květnu 1842 s ní uzavřel smlouvu a když se vzdal svého dosavadního ústavu, a ke konci téhož měsíce již musel odjet do Anglie.“ Údaje o datech si v této práci odporují, celá řada údajů se nedala potvrdit.

10. Der neue Wasserfreund, roč. 2 (1843), sv. 1, s. 263.

11. CLARIDGE, R. T.: Every Man his Own Doctor. The Cold Water, Tepid Water and Friction-Cure. London 1849, s. V. „Je tomu víc jak devět měsíců, kdy se objevilo první ohlášení té práce a během této krátké doby prošlo tiskařským lisem pět vydání, pokaždé v nákladu jednoho tisíce exemplářů a osm vydání jejího souhrnu, mimo to byl prodán velký počet různých neautorizovaných publikací ve formě pamfletů, které byly z díla extrahovány. Až dosud jsem odmítal vměšovat se do prodeje této publikace, protože jsem viděl něco, co dává publicitu nějakému druhu léčby nemocí a kontrole bezuzdnosti, co, dle mého přesvědčení bude požeňným milionům ještě nenarozených lidí.“ Široký zájem o tuto knihu v Anglii vedl k mnohočetným recenzím jak v anglické, tak také v německé odborné literatuře, viz např.: Der neue Wasserfreund, roč. 1 (1842), sv. 1, s. 137-140. Navíc se objevilo také obsáhlé pojednání v denním tisku, jako v TIMES.

12. Viz také: Hydropathy or the Cold Water Cure. The Substance of Two Lectures delivered by Captain Claridge. Glasgow 1843. Po novém jednoročním pobytu na Gräfenberku (1845-46) - CLARIDGE, R. T.: Every Man his Own Doctor. The Cold Water, Tepid Water and Friction-Cure. London 1849.

13. LEE, E.: The Cold Water Cure, London 1842; WILSON J.: A Practical Treatise on the Cure of Diseases by Water, Air, Exercise and Diet. London 1842; WEATHERHEAD, G. H.: The Hydropathic Cure of Gout. London 1842; ABDY, E.S.: The Water Cure. London 1842; GULLY, M. - WILSON, J.: The Dangers of Water Cure and its Efficiency. London 1843; COURTNEY, A.: Hydropathy defended by Facts or the Cold Water Cure. London 1844.

14. Viz také Der neue Wasserfreund, roč. 1, sv. 1, s. 179-180.

15. CLARIDGE, R. T.: opak. cit., s. VI.

16. BRADLEY, J. - DUPREE, M. - DURIE, A.: Taking the Water-Cure: Hydropathic Movement in Scotland, 1840-1940, s. 428: „Spousta mladých lékařských povolání byla méně přesvědčena. Její reakce sahala od utípkování až po otevřené nepřátelství. Přitom spojovala většina hlasitých kritiků hydropatií s jinými formami „léčebného mastičkářství“, homeopatií, mesmerismem, frenologií, profesní sebepropagací a prodejem patentovaných medikamentů.“

17. PRICE, R.: opak. cit., s. 274.

18. The London Medical Gazette z 10.5.1844.

19. CLARIDGE R. T.: opak. cit., s. X.

20. The London Medical Gazette, sv. 1 (1845), s. 200.

21. LATHAM, J.E.M.: Richmond History, The Journal of the Richmond Local History Society, čís. 19, květen 1998; The Times (London) 27. 1. 1844, s. 5; The Times (London) 22. 6. 1846.

22. BRADLEY, J. - DUPREE, M. - DURIE, A.: Taking the Water-Cure: Hydropathic Movement in Scotland, 1840-1940; Business and Economic History, sv. 26, 1997, čís. 2, s. 429.

23. BRADLEY, J. - DUPREE, M. - DURIE, A.: opak. cit., s. 429.

24. METCALF, R.: The Rise and Progress of Hydropathy in England and Scotland. London 1906, s. 39.

25. METCALF, R.: opak. cit., s. 47. Popis od Metcalfa, který se odvolává na prof. Edmunda Weisse z Vídně, syna Josefa Weisse, se liší od údajů Josefa Weisse samotného, které uvádí ve své zprávě o léčení ve Stanstead Bury Viz: Der neue Wasserfreund, roč. 2 (1843), sv. 1, s. 175.

26. Der neue Wasserfreund, roč. 1 (1842), sv. 1, s. 174-179. Přednáška Josefa Weisse patří k celé řadě zpráv přednesených na zasedání londýnské hydropatické společnosti za účelem realizace jejího programu. Tisk podává zprávu The Gentleman's Magazine 1843, s. 625 o lekci dr. Edwarda Johnsona po jeho návratu z Gräfenberku. Lancet (svazek. II, 1841-1842 z 18. června 1842, s. 429-30 a 453) uveřejňuje zprávu dr. Jamese Wilsona o Priessnitzově léčbě studenou vodou z téhož podnětu.

27. Curgast deutscher Kaltwasserheilstalten, s. 50.

28. Der neue Wasserfreund, roč. 2 (1843), sv. 1, s. 99-103. Velikost koupacích van 2,74 x 1,82 x 1,21 metru (!) poukazuje na to, že musely zajisté předtím sloužit k zemědělským účelům.

29. Prospectus of the Hydropathic Establishment at Stanstead Bury House, near Hertford, under the Direction of Dr. Graham and Mr. Weiss. Second Edition, revised and enlarged, London 1842, s. 20. (110 acres = 44 ha). METCALF, R.: opak .cit., s. 47 popisuje ústav poněkud jinak. Mělo se jednat o panským dům, který se údajně nalézal v krásném okolí pahorkaté krajiny. Rozsah půdy činil pouze 16 akrů.
30. Prospectus of the Hydropathic..., opak.cit., s. 14.
31. The Medico-Chirurgical Review and Journal of Practical Medicine, Vol. 41 (1844), s. 367.
32. GRAHAM, R. H.: Graefenberg: or a true Report of the Water-Cure, with an Account of its Antiquity. London 1844: „*Jídlo na Gräfenberku je té nejhorší a nejprimitivnější kvality!, jaké by se netolerovalo ani v našich dělnických domech. Kyselý chléb, hovězí maso bez jakéhokoliv tuku podávané se solenými okurkami nebo kyselým zelím, neforemné knedlíky zhotovené ze zbytků chleba, které zůstaly po jídle a namočené ve vývaru bez tuku, omáčky z mladých sledů atd, to jsou ty delikatesy z Gräfenberku. Table d'Hôte! V neděli jsou pacienti léčeni mimo tanec, hubenými, tuhými, houževnatými pečenými husami. Vypadají tak bídě, špinavé, mokré a studené, jsou napolo vyhládlé v přilehlém rybníce, často ušetří kuchaře od námahy ze zabíjení. /.../ Na jedné straně gräfenberského návrší byl postaven lev a jeden vtípálek byl dotázán, co to znamená. On odpověděl, že po jedné straně musel stát vepř a z druhé strany býk. Pak by to znamenalo, že ke zvládnutí vodoléčby musí mít člověk odvahu lva, sílu býka a žaludek prasete.*“ Citováno dle Medico-Chirurgical Review, sv. 41 (1844), s. 369. Kritické poznámky měl i lékař vodoléčebných lázní Kennenburg bei Esslingen Dr. H. Steudel: „*Že pan Grafenfeld haní dietu, v tom má zcela pravdu, ovšem to není nic nového, ačkoliv Priessnitz také v tom může být omluven tím, že žádnou jinou dietu nezná a že se při vodoléčbě skutečně snáší více než jindy.*“ Viz STEUDEL, H.: Bemerkungen über Gräfenberg und Lindewiese. Der neue Wasserfreund, roč. 2 (1843), sv. 1, sešit II, s. 92.
33. BRADLEY, J. - DUPREE, M.: A Shadow of Orthodoxy? An Epistemology of British Hydropathy, 1840 až 1858. Medical History, 47, (2003), čís. 2, s.182.
34. The London Medical Gazette, Vol. 1 (1845), s. 200.
35. GRAHAM, R. H.: opak.cit., s.14.
36. METCALF, R.: opak .cit., s. 82.
37. Der neue Wasserfreund, roč. 2 (1843), sv. 1, s. 263.
38. METCALF, R.: opak .cit., s.77. V době převzetí Stanstead Bury měl již dr. Edward Johnson 20letou zkušenost v konvenční medicíně a ačkoliv na Gräfenberku strávil celou zimu (1842-43), neříekl se nikdy použití medikamentů vedle léčení studenou vodou.
39. Společnost vznikla na základě iniciativy dr. Schmitze. Ustavující schůze se konala 14. 11. 1842 v Alexandersbadu u Wunsiedelu v Bavorsku (Der neue Wasserfreund, roč. 1 (1842), sv. 1, s. 213-231). Weiss nepatřil k zakládajícím členům (avšak snad J. Schindler z Tiefenbachu). Třetí a poslední schůze společnosti se konala v Elgersburgu u Výmaru od 1. do 3. 11. 1844 (Archiv für Wasserheilkunde, 3. roč., listopad 1844, s. 193-214). Weiss se jí nezúčastnil, avšak zaslal omluvný dopis ze Sudbrooku pro svou neúčast. Po smrti dr. Schmitze zanikla koncem roku 1847 společnost i časopis, vydávaný Schmitzem. K historii společnosti viz také LUDYGA, S.: Geschichte der Naturheilkunde in Bayern im 19. Jahrhundert. 2007, s. 61-65. Členství Claridge ve společnosti a jeho častá sdělení v jejím publikačním orgánu, jakož i působení člena společnosti Josefa Weisse v Anglii, musel vést ke vzniku přátelských vztahů mezi společností a londýnskou hydropatickou společností, neboť Schmitzovi bylo nabídnuto čestné členství v anglické společnosti (Der neue Wasserfreund, roč. 1 (1842), sv. 1, s. 151).
40. CLARIDGE, R. T: opak .cit., s. V,
41. GULLY, J. M.: The Water-Cure in Chronic Disease. An exposition of the causes, progress and terminations of various chronic diseases of the digestive organs, lungs, nerves, limbs, and skin and of their treatment by water and other hygienic means. New York 1846 and London 1850. Poznámka pod čarou, str. 272-273: „*20. října 1846 jsem obdržel následující dopis, který se týká objasnění mého názoru na léčení dny. Autorem je pán, který požívá velkou vážnost v londýnském obchodním světě a jeho výpověď je zde korektně reprodukována, neboť obsahuje výrok o schopnostech jednoho z nejlepších praktiků vodoléčby Weisse: ... Můj pane – viděl jsem, že jste na straně 418 vaší obdivuhodné práce o vodoléčbě konstatoval své přesvědčení, že prostřednictvím tohoto systému nebyl žádný pacient řádně vyléčen ze dny a že by pro Vaše pojetí jistoty kúry postačilo, aby u jednoho pacienta, který dosud prožil během roku dva nebo tři záchvaty, muselo uplynout osmnáct nebo čtyřadvacet měsíců bez jakéhokoliv záchvatu, přičemž potrvá jeho životospráva vzhledem k uvážlivé dietě atd.*“ A, zkrátka řečeno, on by byl s to přečkat zmíněné období bez medicínské léčby bez dny. To je nyní právě ten můj případ. Po čtyři roky jsem trpěl těžkou dnou a v květnu 1844 jsem se v pocitu svého zoufalství uchýlil pod křídla dr. Weisse (v oné době lékařského ředitele v Sudbrook Park); zde jsem setrval téměř 4 měsíce – jmenovitě od počátku května až do konce srpna - schopnost a

pozornost toho výtečného člověka byla taková a síla vodoléčby tak účinná, že jsem, jak věřím, byl zcela vyléčen, když jsem odjížděl...“

42. The London Medical Gazette, Vol. 1 (1845), s. 200.

43. Der neue Wasserfreund, roč. 2 (1843), sv. 1, s. 70.

44. BRADLEY, J. - DUPREE, M.: Social History of Medicine, svazek 14 (2001), čís. 3, s. 418.

45. Viz např. Jahresbericht über die Fortschritte der gesammten Medicin in allen Ländern im Jahre 1844. (Eds.) dr. Canstatt - dr. Eisenmann, čtvrtý svazek speciální patologie, Erlangen 1845, s. 305-306. „Škoda, že k ní je přivěšen pro lékaře tak špatný a neužitečný balast, popis onemocnění; ten rozsáhle nadmul a mnohému lékaři velmi znechutil studium celé knihy, ačkoliv spis samotný se setkává všude s velkým souhlasem a dokonce zkušený kostelník praví, že obsahuje poklad nanejvýš důležitých zkušeností (Archiv str. 279), i když také mnohé v tom díle, např. klasifikace onemocnění apod. je haněna.“ Další recenze viz: Der neue Wasserfreund. Archiv für Wasserheilkunde, roč. 2 (1844), s. 179-181.

46. METCALF, R.: opak. cit., s. 48.

47. Der neue Wasserfreund, roč. 1 (1842), sv. 2, s. 291-292, podává zprávu: Nějaký pán von Schlemmer... zřídil 13 anglických mil od Londýna také vodoléčebný ústav. Tento C. v. S. uspořádal v roce 1840 „2 veřejné přednášky za účelem osvětlení působení čerstvé vody a přisvojil si již ve svém prospektu následující titul: C. von Schlemmer, Doctor des Hydropathischen Collegiums zu München und Ansbach, bývalý chovanec a pomocník profesora Dr. Oertela v Ansbachu a spoluředitel hydropatického ústavu (?) v Mnichově“.

48. Der neue Wasserfreund, roč. 3, leden 1844, s. 11.

49. Taktéž zde: „Potraviny všech dětí se skládají ze suchého hrachu, ke kterému požívají jednu hlávku salátu, pro mladší děti, jejichž chrup nestačí dosáhnout požitku žvýkání, se hrách namočí ve vodě. Stejně tak originální jsou lože: děti vstoupí do pytle, přitáhnou si jej ke krku a položí se na holou podlahu. Při tom všechny fyzicky dobře prospívají.“ Schlemmer sám a jeho tři syni se taktéž živili touto „dietou“ (The London Medical Gazette, 3.3.1843, s. 825).

50. LATHAN, J. E. M.: Hydropathy at Ham, Richmond History. The Journal of the Richmond Local History Society, čís. 19, květen 1998, s. 58-60.

51. SCHLEMMER, C. von: Hydropathy. London 1842.

52. Der neue Wasserfreund, roč. 2 (1843), sv. 1, s. 263.

53. METCALF, R.: opak. cit., s. 44.

54. BOLTON, A. T.: Country Life, 19. 10. 1918, Country Homes & Gardens, Old & New, Petersham Surrey, and its Houses - I, Sudbrook Park, s. 332-337.

55. CUNDALL, W. M.: Sudbrook and its Occupants. 1912, s. 88-89.

56. BOYD, A. K. H.: Recreation of a Country Parson. Life at the Water-Cure. Cambridge, 1861.

57. The Gentlemen's Magazine z května 1850.

58. METCALF, R.: opak. cit., s. 48.

59. Surrey - The Country Magazine, (1974-5), sv. 5, čís. 6, str. 76-79. The Stately Homes, Sudbrook Park, Petersham.

60. METCALF, R.: opak. cit., s. 47.

61. OHL, A. H. Th. H.: Der Einfluss Jean Jacques Rousseau (1712-1778) auf die deutsche Naturheilbewegung des 19. Jahrhunderts. Dissertation. Bochum 2005.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Hydropath Josef Weiss in England

Josef Weiss (1795-1847) verließ 1842 Freiwaldau (Jeseník), um in England sein Wissen und Können zu realisieren. Er leitete erfolgreich eine neu gegründete Wasserheilanstalt in Stanstead Bury und berichtete vor der englischen Hydropathic Society in London von den Möglichkeiten und Grenzen der Priessnitz'schen Kaltwasserkur, kehrte aber Ende 1843 nach Teilnahme an einer Sitzung des Hydropatischen Vereins im Rheinland wieder in die Heimat zurück. 1844 übernahm er erneut eine Wasserheilanstalt in Sudbrook Park bei London.

Gesundheitlich schwer angeschlagen verließ er 1845 England und ließ sich in Zuckmantel (Zlaté Hory) nieder, wo er 1847 verstarb. Durch sein Wirken frug er nicht unwesentlich zur Entwicklung der Kaltwasserkur in England und Schottland bei.

Jesenicko a Slovník naučný. K 150. výročí jeho vzniku

Zdeněk Fišer

V záplavě politických výročí, připadajících na „osmičkový“ rok 2008, se téměř ztratila skutečnost, že s ním bylo možno spojit také jednu významnou kulturní a společenskou událost, nepostrádající ovšem také jisté rysy politika, totiž 150. výročí od započetí prací na Slovníku naučném. Stejně tak dobře ale můžeme toto kulaté jubileum přiřknout roku dalšímu, protože první sešit zmíněného slovníku vyšel v květnu 1859. Někdy bývá označován jako Riegrův slovník naučný, a to dle jména svého hlavního a z počátku i výkonného redaktora, Františka Ladislava Riegra (1818–1903), jedné z vedoucích osobností české politiky 2. pol. 19. století, od r. 1853 zetě Františka Palackého. Jeho kariéra¹ započala za revolučních let 1848–1849, kdy na zasedáních říšského sněmu ve Vídni a v Kroměříži oslňoval brilantními řečnickými proslovy. Do politiky vstoupil znovu po pádu Bachova neoabsolutistického režimu a po obnovení ústavnosti v habsburské říši, kdy jako poslanec zasedal v letech 1861–1871 a 1878–1895 v českém zemském sněmu a v letech 1861–1863 a 1879–1891 v říšské radě. Rieger, liberál z přesvědčení, byl zároveň vysoce vzdělaným intelektuálem s právníkem vzděláním, který mj. po léta vedl sbor pro zřízení Národního divadla v Praze. Jeho zásluhou také vznikla první česká encyklopedie, zmíněný Slovník naučný.

Myšlenka sama byla starší, v české společnosti se vynořovala již po čtyři desetiletí, kdy s ní v r. 1829 přišel historik František Palacký. Působil přitom vzor podobných projektů z okolních zemí, zejména německých a francouzských, ale také vnitřní pužení české společnosti, v níž na jedné straně dozrávala intelektuální elita schopná takové dílo vytvořit, na druhé straně narůstala vyzrálost téže společnosti takové dílo přijmout a vzdělanostně vstřebat. Tak za nucené politické nečinnosti ve druhé pol. 50. let se Rieger chopil dávného projektu svého tchána a od začátku r. 1858 na něm začal intenzivně pracovat. Vzorem mu byl německý čtyřdílný Kleineres Brockhaus'sches Conversations-Lexikon für den Handgebrauch z r. 1854. Pro záměr získal relativně mladého průbojného vydavatele Ignáce Leopolda Kobera (1825–1866) a spolu s ním vydal programový leták, datovaný dne 1. května 1858 v Praze,

Titulní strana Slovníku naučného

v němž oznamovali veřejnosti vydávání naučného slovníku a žádali ji o laskavou podporu, přičemž: „Vzhledem směru celého díla dotýkáme jen toho, že má poskytovatí netoliko články historicko-geografické a p., které k důkladnému čtení novin a k ozdobě konverzace vzdělané pomáhati mohou, ale rovnou měrou také články reální a cokoli k náboženskému, mravnímu, vědeckému, slovem všestrannému vzdělání člověka sloužiti může.“²

Práce se následně rozběhly neuvěřitelným tempem, takže přesně o rok později vyšel první sešit slovníku; v září 1860 byl dokončen jeho první díl. Knižní vydání slovníku z let 1860–1874 (i s dodatky) nakonec čítalo jedenáct tlustých svazků o celkem 12 634 stranách. Již u prvního svazku se k jeho odběru přihlásilo přes 5 000 osob!

Slovník sice svými kořeny tkvěl v době před r. 1848, svou existencí však dokládal vzdělanostní úroveň Čechů. Zároveň znamenal – byť ve skromnějším měřítku – vyrovnání se zahraničním vzorům. Svým obsahem pak otvíral mnoha Čechům okno do světa a byl rovněž inspirovaným vzorem pro podobná díla u jiných menších národů, zejména Jihoslovanů. Realizace Slovníku naučného znamenala do určité míry také konec legendy o nadřazenosti německé kultury v domácím, tj. českém a moravském prostoru. Zdejší německá komunita se na podobný projekt již intelektuálně, organizačně a ani finančně nezmohla. Toto zaostávání pak bylo ještě zřetelnější po realizaci monumentálního, dvacetiosmidílného Ottova slovníku naučného z let 1888–1908.³

Slovník naučný byl dílem především českých vzdělanců a pro české prostředí byl hlavně určen. Koncipován byl ovšem daleko univerzálněji, a tak pochopitelně obsahoval obrovské množství hesel, které měly domácího čtenáře poučit o lidské společnosti a vývoji přírody v celé její komplexnosti. Nás bude dále zajímat, jak se na jeho stránkách odrazil region Jesenicka v rozsahu správního a geografického celku – okresu Jeseník.

Základní údaje o něm poskytuje heslo Slezsko rakouské,⁴ přinášející dílčí horopisné a vodopisné zmínky zřejmě od Jana Lepaře, profesora gymnázia v Opavě. Překvapí, že následné dějiny Slezska nezpracoval některý z tehdejších historiků, ale Josef Kořán, redaktor časopisu Světozor, vycházejícího v Praze. Nás ze všech těchto kusých a izolovaných údajů snad zaujme jen počet obyvatel, žijících v tehdejší frývaldovském okrese (70 653 osob) a dále to, že je vzpomenu významné rašelinisté na Rejvízu (resp. vzdálenějším Skřítku).⁵

Sestavovatelé Slovníku nevěnovali příliš velkou pozornost ani místopisu vymezené oblasti. Stručně jsou vzpomenu jen větší města – Frývaldov (Freiwalddau),⁶ Javorník (Jauernig)⁷ a Zlaté Hory (Zuckmantel),⁸ z menších obcí Bílá Voda (Weisswasser),⁹ Mikulovice (Niklasdorf)¹⁰ a Dolní Lipová (Lindewiese).¹¹ Kupodivu zachycena není nejen Žulová, ale dobově také daleko významnější Vidnava. A tak nakonec nejobsáhlejší heslo, co se týče jednotlivých lokalit, bylo věnováno nevelké osadě, ležící nad dnešním Jeseníkem: „*Graefenberg. Ves v rak. Slezsku okresu Freiwaldauského, 1 200' nad hlad. moře baltického na svahu Graefenbergu, proslula od Prsnice (v. t.) sprostého sedláka založeným prvním ústavem vodoléčitským. Z vrcholu Graefenbergu nazvaného Hirschbadkamm asi ze 52 zřidel přichází obyčejná voda 3,5 – 8,0° R upotřebená k rozmanitým koupelím, polévání i stříkání. Po úmrtí Vinc. Prsnice r. 1851, jemuž 2 pomníky se zde zařídily, a sice lev a pyramida od Schwanthalera vypracované, není už více tak zhusta navštěvován. Nyní jest ordinujícím lékařem dr. Schindler. Asi 800 nemocných tam bývá celoročně, z nichž polovice cizinci a čtvrtina ženské.*“¹²

Zájem, který autor hesla skrytý pod šifrou „lip“ (snad Jan Lepař) zmíněné lokalitě věnoval, byl dán její proslulostí ve světě díky zakladateli tamních lázní, Vincenzi Priessnitzovi a jím užívané metody vodoléčby. Té bylo také věnováno samostatné heslo.¹³ Jeho neznámý autor je poněkud nacionálně využil, když psal, že počátky této léčby se nacházejí u všech národů, a „tak též u Slovanů, u kterých se léčení vodou na Gräfenbergu zachovalo. Podnes zabalují Slováci nemocné do mokrého prostěradla.“ Uvedl pak podrobně, jaké nemoci se aplikací vody a s ní spojených kúr dají léčit, a uvedl také nejprřednější vodoléčitské ústavy. Výslovně se pak zmínil o přírodoléčitském ústavu v Praze na Senovážném náměstí, který zřídil v r. 1843 dr. Jan Špot, docent na univerzitě, a v němž léčí „lázněmi studenými, písečnými, lihovými, léčitským tělocvikem, galvanisováním rozličné nemoci se skvělým výsledkem, a sice i částečné ohrbení, krtice, dnu, zlatou žílu, ouzkoprsost, nepravidelnosti v trávení, měsíček, kulhání, skříveniny

atd.“¹⁴ Autor hesla se poněkud mýlil – zmíněný léčitelský ústav tehdy působil v tzv. Budči; podobné vlastní soukromé zařízení si Spott vybudoval po pádu předchozího zřejmě až v r. 1845.

Zakladateli vodoléčby se ale také dostalo z Jesenicka daleko největší pozornosti. Vedle hudebního skladatele Karla Ditterse z Dittersdorfu (1739–1799)¹⁵ byl vlastně jedinou z tamních osobností, jemuž autoři slovníku věnovali pozornost, a to velmi obsáhle napsaným heslem téměř na dvě strany.¹⁶ Jeho autorem byl Vojtěch Šafařík (1831–1902), profesor na pražské polytechnice, syn ještě uznávanějšího Pavla Josefa Šafaříka (1795 až 1861). Ten celkem podrobně popsal Priessnitzův život a podněty, které jej k vodoléčbě přivedly, dále cestu za uznáním jeho metody i dosažené úspěchy. Konečně se zabýval širším uplatněním Priessnitzovy metody v lékařství i proč byla (je) tak úspěšná. Zajímavý je rovněž jeho způsob interpretace působení vodoléčby na lidský organismus. V rozsahu a kvalitě hesla se nepochybně projevilo Šafaříkovo vědecké vzdělání.

Šafaříkův obsáhlý článek v Riegrově slovníku naučném dokládá, že Priessnitzovi a jeho metodě vodoléčby byla v českém prostředí věnována trvalá pozornost, prakticky souběžná s ohlasem v německém prostředí, jak jsem nakonec již vícekrát dokumentoval.¹⁷

Priessnitzova osobnost a metoda byla po dlouhá desetiletí vlastně jakýmsi vývěsním štítem celého Jesenicka a potlačovala zájem o ostatní tamní reálie, které byly, jak jsem výše dokumentoval, zachyceny jen zcela běžně. Nutno ovšem říci, že ještě menší zájem než autorů slovníku o sledovaný region projevovali vzdělanci z německého prostředí o sám slovník. Alespoň v seznamu odběratelů, uvedených na konci prvního svazku (1860), není z Jesenicka uvedeno jediné jméno. Dva nejbližší odběratelé byli přihlášení v Šumperku, jeden z tehdejšího Šilperku (dnešní Štítý) a tři ze Zábřehu. Nejvíce odběratelů slovníku – celkem 34 – bylo přihlášeno v Opavě.

Heslo v Riegrově slovníku naučném dokladuje pozornost, kterou české intelektuální prostředí věnovalo V. Priessnitzovi a jeho léčebné metodě. Tento zájem se projevoval silně již za jeho života a neutuchal ani dvě desetiletí po jeho úmrtí. Nutno ovšem dodat, že další česká slovníková literatura Priessnitzovi již takovou osobitou pozornost zdaleka nevěnovala¹⁸ a dokonce ani nedosáhla kvalit dávného Šafaříkova hesla.¹⁹ I proto si zmíněné heslo zaslouží, aby se s ním seznámili rovněž dnešní čtenáři.

Vojtěch Šafařík, autor hesla Vincenc Priessnitz

POZNÁMKY

1. O jeho životě podrobně pojednal SAK, R.: Rieger: Příběh Čecha devatenáctého věku. Semily 1993. Viz též sborník F. L. Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 25. a 26. dubna 2003 v Semilech. Z českého ráje a Podkrkonoší, supplementum 8, Semily 2003.

2. Jeden z těchto letáků je uložen v pozůstalosti A. V. Šembery v Regionálním muzeu Vysoké Mýto, i. č. 1627.

3. K němu WINTERS, S. B.: Sto let českého encyklopedismu (1860–1959): od F. L. Riegra a Jana Otty k T. G. Masarykovi a Bohumilu Němcovi. ČMM CXXI, 2002, s. 339-400.

4. Riegrův Slovník naučný (dále jen RSN), sv. 8, 1870, s. 535-562.

5. „Nejrozsáhlejší bařina je tak zvaný Moosebruch u Reihwiesenu východně od Frivaldova u výši 2 400' a

450 jiter rozsáhlá. Celá skoro plocha má za dno ložisko rašeliny 5 stop mocné, nad nímž leží 2 stopy bahna. Druhé bahno Fichtling nedaleko Rudelsdorfu, 230 jiter rozsáhlé, počíná již mizeti, jelikož se z něho umě-
lým způsobem voda odvádí a zádina dobývá.“ RSN, sv. 8, 1870, s. 537.

6. „Freiwaldau, město v rak. Slezsku na řece Bělé, někdy horní město, (r. 1857) 3 690 ob., biskupský zá-
mek, fabriky na plátno, damašek a j., bělidla. Okres freiwaldovský má na 4 ½ míle 22 264 obyv. v 1 městě
a 34 vseh.“ RSN, sv. 3, 1863, s. 228

7. „Javorník, něm. Jauernig, okr. městečko slezské s 2 000 něm. obyv., pěkným farním kostelem a blízkými
doly na stříbro. Vedle J. stojí na osamotnělém kopci krásný zámek Johannisberg a park biskupa Vrati-
slavského. Okres Javornický má na 2.82 míle 13 987 obyv. v 1 městě, 1 městysu a 30 vesnicích.“ RSN, sv.
4, 1865, s. 203.

8. „Zuckmantel, město a okresní místo v rakouském vévodství Slezském, leží na úpatí hory Bischofskoppe
2 571' vysoké, má 4 300 obyvatelův; vyrábí se tu plátěné, damaškové, bavlněné zboží, stolní ubrusy, žiněn-
ky z tak zvané lesní vlny a j.; nedaleko města nalézají se zlaté doly hrab. Lippe-Weissenfelsa. V sedmileté
válce svedeno tu několik potyček.“ RSN, sv. 10, 1873, s. 427.

9. „Bílá Voda (Weisswasser), městečko v rak. Slezsku (okr. Javornický) v nejzápadnějším konci země,
1 700 ob., kolej piaristická, hlavní škola.“ RSN, sv. 1, 1860, s. 707.

10. „Niklasdorf, ves v rak. Slezsku v kraji Opavském a okrese Freiwaldau s 2 354 obyvateli (1857), pěkný
kostel.“ RSN, sv. 5, 1866, s. 836.

11. „Lindewiese, rozsáhlá ves s farním kostelem v rak. Slezsku v okr. Freiwaldovském s 2 141 obyvateli.
Na blízkou jsou sklenné hutě Hohenbartenstein.“ RSN, sv. 4, 1864, s. 1294.

12. RSN, sv. 3, 1863, s. 471.

13. RSN, sv. 9, 1872, s. 1211, šifra „da“.

14. Spottova návštěva v Gräfenberku je doložena i jeho vlastním článkem v Květech z října 1842 (r. 9,
č. 84, 22. 10., s. 333-334).

15. RSN, sv. 2, 1862, s. 202.

16. RSN, sv. 6, 1867, s. 942-943.

17. FIŠER, Z.: Dvě dobové zprávy o Gräfenberku. Severní Morava, sv. 65, 1993, s. 19-28; Týž: Popis gräfen-
berských lázní a první medailon V. Priessnitz v českém tisku. Jesenicko. Vlastivědný sborník, sv. 4, 2003,
s. 36-39.

18. Platí to jak o největší české encyklopedii – Ottově slovníku naučném (viz sv. 20, 1903, s. 678), tak
o novějších dílech, např. encyklopedii Diderot, sv. 6, 1999, s. 250.

19. Srv. např. Biografický slovník Slezska a severní Moravy (řada 1, sešit 5, 1996, s. 96), kde autorem hesla
byl Eduard Wondrák.

PŘÍLOHA

(Riegrův Slovník naučný, sv. 6, 1867, s. 942-943)

*Priessnitz Vincenc, původce novějšího vodoléčitelství, nar. 4. října 1799 na Gräfenber-
ku blíž Freivaldova v rak. Slezsku, co nejml. dítě váženého hospodáře, potomka jednoho ze
14 měšťanův Freivaldovských, kteří v pol. XVIII. stol. pro vzdálenost svých pozemkův (se zacho-
váním práva měšťanského) město zůstavili, a na lesnatém i vrchovištnatém Gräfenberku,
výběžku hor Slezsko- moravských, osadu na půdách svých založili. Ztrativ nejstaršího bratra
musil se již co hoch dáti na hospodářství, zastáváje osleplého otce; i takž jen docela z mládí
a nedlouho do školy chodil, v nížto právě čísti a psáti se naučil, a proto v pozdějším věku sám
jen s obtíží a v čas potřeby psával. Za to však dala mu příroda dobrou paměť a neobyčejně bystré
pozorování. Bezpochyby, že již záhy obcování s prostonárodními léčiteli a rozpravy o nich, jakož
i pozornost na raněný skot a zvěř, zbudily v něm náklonnost léčitelskou. Praví se, že již v 15tém
roce svém sám si vyléčil rozdrčený palec ustavičným přikládáním chladné vody; v 17. roce pak,
když mu vůz obilím naložený prsa přejel a několik žeber zlomil i do hrudi vtlačil, odhodil prý
P. teplé obkladky, jimiž jej trápil ranhojič, předpovídaje nad to, že P. vždy mrzákem zůstane,
a léčil se sám studenými obkladky, hojným pitím chladné vody a co možná ustavičným přebý-*

váním na volném vzduchu. Za nedlouho chodil zase pěšky a za rok byl docela vyhojen. Nyní již i jiným všemožně k užívání chladné vody radil, a to s prospěchem takovým, že již v 19tém roce svém do Čech a do Moravy k nemocným zván býval. Pokud se v léčitelské činnosti lidu a nižších tříd držel, měl pokoje, ale když zámožnější a vzdělaní k „sedlákovi“ dojížděti počali, začalo i sočení všelijaké. Tak farář Vogelseifský z kazatelny proti němu mluvil, ale později sám z povážlivé choroby ve Gräfenberku vyléčen byl. Roku 1822 musil již **P.** vystavěti kamenný dům pro hosty své, nedlouho potom ještě více domů jiných; roku 1829 začaly se řádné seznamy hostův, ale téhož roku **P.** také žalován pro nedovolené a neumělé léčení a odsouzen od magistrátu Freivaldovského k vězení a postu – rozsudek to ovšem zrušený z vyššího místa, poněvadž se vyšetřováním dokázalo, že **P.** nejen žádných lékův kromě vody, vzduchu a krmě neužíval, ale i jinak počínal si nezištně. Ve hlavách lékařův ze staré školy tenkrát ještě temno bylo, že hledajíce **P.**-ovo arkanum a nenašedše ho ve vodě, také i houbu užívanou k mytí a tření nemocných dali analysovat, není-li v ní domnělé **P.**-ovo tajemství skryto. **P.**-e to tak rozmrzelo, že houby vyhodil, a od té doby ku tření jen ruky užíval, řka „na živé zas živé“. Roku 1831 povoleno mu zařízení řádného lázeňského ústavu; pověst o novém léčení rozcházela se dál a dále, příjížděli i lékařové, by očíhledě o něm se přesvědčili, z nichž vratislavský Dr. Kröber první příznivý úsudek (v brožurce r. 1833, druhé vyd. 1836) uveřejnil. Ve příčině nových žalob doktorských poslala vláda císař. radu a profesora Türkheima z Vídně co úředního komisaře do Gräfenberku. Ten pak vyjádřil se na konci: „**P.** není člověk obyčejný ani šarlatán; jest u něho upřímná horlivost pomáhání jiným, nedadoucí se ničím odstrašiti. On si počíná důsledně, a jeho metoda je ukaz nový pro medicinu a všeliké pozornosti hodný.“ Od těch dob měl **P.** pokoje, aspoň ve veřejnosti. Hostí se všech dílů světa přibývalo šmahem, a vděčnost jich štědře jej odměňovala i pomníky mu stavěla. Roku 1839 bylo nejvíce hostů v Gräfenberku (1700). Z těch dob pak začínalo zakládání ústavův gräfenberskému podobných na všech stranách, pročez hostů tam ovšem ubývalo; předce ale od r. 1840 do 1851 bývalo jich 1100-1400 ročně, a počet všech za 21 let (1830-51) obnášel 24 000-25 000, z nichž jen 45 tam zemřelo. R. 1846 byl **P.** odměněn od panovníka svého velikou zlatou medailí občanskou. O rok později stonal povážně (po záchvatu mrtvice) a churavěl již do smrti své (28. listop. 1851), byv jmenovitě zkormoucen politickými bouřemi r. 1848-49, jelikož jemu co venkovanu konservatismus vrozen byl.

P. užíval vody dvojím způsobem, vně a uvnitř, tj. mytím, koupáním atd. i pitím. V ohledu prvému měnil sám postupně svou metodu a docházel důsledně dál a dále. Z počátku, jakž přirozená věc, zabýval se hlavně neduhy místnými nebo zevnějšími, např. zlámaninami, záněty, dnou, rheumatismy a neduhy kostí, a tu záležela hlavní část léčení v obkladcích do studené vody namočených a co nejčastěji obnovovaných, pak v studených lázních místných (rukou, nohou, hlavy, sedacích), často po celé dni bez ustání trvajících. Při obkladcích nebylo lze nepozorovati silné zahřátí obaleného údu, když nebyl obkladek obnovován, a tím naznačeno trvalé vlhké (nikoli chladné) obalení pro pocení; odtud pak postoupeno k obalení s následující po něm studenou lázní, z počátku místní, nápotom i celého těla (hozením do chladné vody). Vedle těchto method **P.** již záhy užíval lázně padací nebo stříkací (douche), jak dešťové tak proudné, a sice ve stupni neslýchaně prudkém, jakož vůbec celá **P.**-ova metoda jmenovitě z počátku ráz násilný do sebe měla, jehož i později nikdy se nezbavila. Sem klademe jmenovitě mnohohodinné pocení v pouhé houni, až pot po konvích se cedil; házení nezpacených pacientův do velikých kádí vody bez mála ledové (8-9° R), v nížto někdy do 20 minut zůstati museli; násilné chození či běhání nemocných po horách v oděvu lehkém bez ohledu na surové počasí; přecpávání rozněžených měšťákův hrubou selskou stravou atd. Proto i **P.** pravíval, „že potřebí charakteru tomu, kdo chce podstoupiti léčení vodou“. Nemělť on ovšem lékařských vědomostí pražádných, ani nejpovrchnějších, pročez přistupoval k nejodvážnějším experimentům, jichžto by se vědecký lékař, znaje všechny možné následky a jdoucí z toho odpovědnost, zhroziti musil. **P.**-ovo postupování bylo zcela empirické; jenom bystrým pozorováním různých případkův a výsledkův různého jich léčení sestavil sobě pomalu metodu, jížto ovšem racionálně, tj. na příčinách založené souvislosti se nedostávalo. V první době jmenovitě zanechával pacienty na mnoze takřka sobě samým a vybíral si pak resultáty ze zkoušek, jež tito sami na sobě podnikali. Při tom mu velice prospívala povaha pokojná i pevná, na slova skoupá, ale uvnitř bystrá, chytrá; mimo to tuze a povážlivě nemocných z počátku nerad, později pak dokonce do léčení nebral. K lékařům, od nichžto z počátku ovšem

dosti nepřízně zakusil, vždycky nechut měl, příkrým byl a jich se stranil, snad i proto, že sám cítil, kterak co pouhý empirik v těžkých a zoufalých případech, kde jasné znání příčin a cílův jedinou cestou podává, před vědeckým lékařem vždy v nebezpečí byl, aby svou slabou stránku neodhalil. Lékův vedle vody P. nikterak nepřipouštěl a za docela škodné je považoval.

Hlavní zásluha P-ova leží v tom, že veden jsa šťastným, ač nejasným pudem nadaného samouka, poznal a v život uvedl hlavní zásadu přirozeného způsobu léčení, jež v naší době víc a více průchodu si kleslí: Kdo chceš vyléčiti nemocného, odstraniž okolnosti a příčiny, které jej učinili nemocným. On ji nevyslovil, snad ani neznal, ale on ji vykonával, a ona jest jádrem jeho léčení. Tělo lidské představuje ohromně složenou soustavu fyzických sil, které mezi sebou a se silami zevnějšího světa (světlo, teplo, chemismus vzduchu a potravy atd.) v ustavičné pohyblivé (živé) rovnováze se nalézá. Za každou změnou sil zevnějších (vlhkost a teplota vzduchu, dodávání potravy atd.) musí i vniterná rovnováha (rozdělení pracujících sil v organismu) jinou podobu na sebe vzíti. Pokud ony zevnější změny z jistých mezí nevycházejí, necítíme změnu v organismu tím způsobenou, kteráž při navrácení původních okolností zase mizí. Je-li ale úchylnka zevnějších okolností od pravidla čili průměru přílišná, pak se děje v organismu trvalé zrušení rovnováhy, zastavení chemických a fyzických pochodův v částech jiných. Tento nový stav organismu je ohledem na změněná činidla (agentie) zevnější zrovna tak zákonitý a nevyhnutelný jako onen průměrný čili normální; že ale my tím trpíme, bolesti cítíme, zoveme je patologickým čili chorobným – nemocí. Jakož pak práci příliš obtěžkaný parastroj po snětí břemene k původnímu spěchu se vrací, tak i organism z mimořádných okolností (přílišného chladu neb horka, zkaženého vzduchu, otrávení mozku a nervův líhem, kávou, tabákem, nebo předráždění prací, nespaním, naruživostmi, zármuťkem atd.) v řádné (průměrné teplo, čistý vzduch, řádnou stravu, klid duševný) zpět uveden jsa ku původní rovnováze a normálnímu chodu se vrací: rychle a někdy hned, když jen chod stroje se změnil, zdlouhavěji a často jen neúplně, když stroj sám dlouhým trváním mimořádného stavu organické proměny utrpěl. V druhém případě poskytuje možnost vyléčení jen obměna hmoty v těle, mocí které tělo se zužívá a z potravy nové částky co náhradu spotřebovaných usazuje. Zrychlením obměny zrychlí se vyměšování chorobných součástí a vydatnou stravou uložení nových normálních částic – odtud užitek hojného pití vody, jmenovitě při nemocech dyskratických, tj. od špatného složení šťáv pocházejících. P. i v tomto ohledu násilně postupoval, dáváje pít do 12-30 žejdlíkův denně; novější na střední cestu uhořdili. Nadřečené pravdy tušil již Paracelsus, k nim se táhli Hufeland, Hahnemann aj. P., ač neučený, prováděl je dokonaleji než všickni předchůdcové, a proto se dočkal takového úspěchu. Jeho léčení nebylo léčení vodou, ale léčení přírodou, a on sám naznačoval vodu a vzduch, prostou stravu za faktory svého léčení. Toť také příčina, proč staří vodolécitelé (neboť jich bylo již v dávnověkosti), jako Hahnové v XVIII. a Oertel v XIX. století, poměrně méně úspěchu měli, hledíce jednostranně k pouhé vodě. Že P. v teorii nebyl šťastným, pochopujeme; teorie vodolécitelství a tím samým důsledný jeho vývin i utělení do celku nauk lékařských umožnilo se teprve tím, že lékaři z novější pathologicko-anatomické fysiologické školy jím se zabývati počali. U Němcův Krause, Pleninger, Weiskopf, u nás jeden z nejprvnějších velezasloužilý Dr. Šlechta ve Vartenberku tou cestou šli a k odstranění výrostkův přispěli, jimiž na počátku dotčený diletantismus zdravé jádro věci mnohému soudnému pozorovateli nechutným nýbrž i podezřelým učinil. Tak se např. P. učil, že důležitý znak pozdravení při vodolécbě je krasis, tj. přituzení původné choroby spojené s osutinami, vředy atd. Kde nebylo krise, tam ji násilně vynucováno, aby nemoc byla zevnitř na venek vylákána a odtud vyhnána. Tento zastaralý nemístný náhled (z části) padl, ale dobrodiní P-em člověčenstvu přinešené zůstalo. Osobně byl P. prostý, málomluvný, časem příkrý, ale rázný a vytrvalý, netratící hned ani přítomnosti ducha v těžkých případech ani trpělivosti s hloupostí lidskou. Byl dobrý hospodář, ač ne lakotný, a zůstavil značné jmění; také krajina okolo Gräfenberka, jindy chudobná, zvelebila se přítokem četných hostí. Sám P. vystavěl školu a nemocnici ve Freiwaldově. Větší díl jeho pacientův zůstávali po čas života vřelými jeho ctiteli; dánský sochař Bissen vytesal jeho mramorové poprsí. Viz Selinger V. Priessnitz, eine Lebensbeschreibung (Wien 1852, s podobiznou); Kröber Priessnitz und seine methode (Breslau 1836), a článek Vodolécitelství.

Šfj.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Jeseniker Region und die wissenschaftliche Enzyklopädie.

Zum 150. Jahrestag ihrer Entstehung

Bei der Vielzahl politischer Jahrestage, die auf das „Achten-Jahr“ 2008 fallen, geht fast verloren, dass man damit auch ein bedeutendes und gesellschaftliches Ereignis in Verbindung bringen kann, nämlich den 150. Jahrestages des Beginns der Arbeiten an einer wissenschaftlichen Enzyklopädie. Einstmals wurde sie als Rieger'sche wissenschaftliche Enzyklopädie bezeichnet, und dies nach dem Namen ihres vornehmlichen und von Anfang an maßgeblichen Redakteurs, František Ladislav Rieger, einer führenden Persönlichkeit der tschechischen Politik der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Über die Region Jeseník finden wir in der Enzyklopädie die ortsbeschreibenden Schlagworte Frývaldov, Javorník, Zlaté Hory, Bílá Voda, Mikulovice und Dolní Lipová. Verwunderlicherweise fehlen Žulová und Vidnava. Aus der Feder des Gymnasialprofessors Jan Lepař in Opava ist das umfangreichste ortsbeschreibende Schlagwort Gräfenberg gewidmet. Dem Begründer der Wasserkur, Vincenz Priessnitz, wurde neben dem Musikkomponisten Karl Ditters von Dittersdorf durch ein ausgedehntes Schlagwort Aufmerksamkeit zuteil. Dieses erarbeitete Vojtěch Šafařík, der Sohn des früheren tschechischen Aufklärers Pavel Josef Šafařík. Der Text weist nach, dass die Priessnitzsche Wasserkur sowohl im deutschen als auch im tschechischen Milieu zu jener Zeit Ansehen genoss.

Svědectví starých hraničních kamenů a skalních rytin

Jaroslav Skácel

Při geologických a ložiskových výzkumech v Nížkém a Hrubém Jeseníku mne od roku 1950 okrajově zajímala otázka, od kdy, kde a které nerostné suroviny se zde těžily. Vodítek ke stanovení počátků těžby a použití surovin bylo však poskrovnu a jejich spolehlivost je často problematická. Současná historická bádání se většinou orientují na počátky rudní prospekční a těžební činnosti, k nimž se dnes již poji dosti rozsáhlá literatura a existují též ojedinělé písemné prameny z pozdního středověku a časného novověku. Méně pozornosti se věnovalo a věnuje historii těžby a použití nerudných surovin. Počátky získávání zlata z rozsypů, povrchová těžba limonitických železných rud a grafitu na severní Moravě se přisuzuje Keltům, využití kamenná a keramických (hrncířských) surovin je nesporně staršího data a časově provází období přechodného a trvalého osídlování (kolonizaci) území v podhůří Jeseníků.

Primární zdroje vhodných surovin pro pravěkou kamennou industrii lze stanovit podle petrografického a mineralogického složení těchto předmětů a hledají se výskyty surovin odpovídajícího složení, které mohou pocházet z různých lokalit v rozlehlém prostoru severní, střední a západní Moravy a Dolního Slezska. Suroviny pro hrncířskou výrobu byly ponejvíce místní a získávaly se z eluvií skalního podkladu, sedimentů epikontinentální křídly (Blanensko, Svitavsko) a terciéru Karpat a jejich předhlubně. Sporé pozůstatky předhistorické těžby křemiči-

tých hornin a zpracovatelských dílen se zachovaly např. na Stránské skále u Brna, v Krumlovském lese, ve vnitřním bradlovém pásmu u Vlárského průsmyku (A. Přichystal 2000).

J. Pavelčík (1990) našel při archeologických výzkumech v Moravské bráně v letech 1960–1962 kamennou industrii zhotovenou z místních drob, které rozhodně nebyly k její výrobě nejvhodnější surovinou. Znamé je rovněž využívání kamenného uhlí na prehistorickém sídlišti lovců mamutů na Landeku u Ostravy. Jinak zatím neznáme ze severní Moravy a Slezska žádnou prokázanou těžebnu nerudných surovin a výrobu kamenných nástrojů, i když zde nesporně existovaly a stopy osídlení jsou známy. Přitom např. pazourky z baltické křídly reprezentovaly vynikající a hledanou surovinu hojně se vyskytující přímo na povrchu mezi nordickým materiálem pleistocenních glacigenních sedimentů v severním předpolí Jeseníků.

Nerostné suroviny byly žádaným artiklem výměnného obchodu. Jak daleko se vhodné materiály a výrobky z nich transportovaly, svědčí např. keltská sapropelitová bižuterie nacházená až v západním Německu prokazatelně vyráběná ze svrchnokarbonských vrstev v okolí Kladna a Rakovníku (P. Drda - A. Rybová 1998, str. 115-117) nebo nález slídu bohaté horniny - svoru - u Petrova v okrese Hodonín, uložený svého času v Městském muzeu ve Strážnici. Při stavbě nové silnice v letech 1936 - 1937 se našla v trati Čertoryje - Hrudý ve spraši kulturní vrstva, kde mezi předměty z doby hradištní byl nalezen také velký kus svoru, původem ze západní Moravy, nejspíše z okolí Pernštejna. Slídu z rozdrčeného svoru používali tehdejší hrnčíři zřejmě ke zvýšení žáruvzdornosti a snad i estetického vzhledu výrobků. Na levý břeh Moravy se tato exotická hornina (surovina) dostala nejspíše obchodem. Podobné příklady lze uvést i z velkomoravských sídlišť, kde se našly horniny pocházející až z horní Panonie. Nálezů s tak prokazatelně zřejmým původem z předhistorického období v jesenícké oblasti postrádáme, mj. i z toho důvodu, že kolonizace hornaté části proběhla daleko později. Je rovněž známo, že v územích deficitních na vhodné kamenivo se materiál již jednou použitý po demolici objektů znovu upotřebil. Hmotné doklady o těžbě a použití kameniva v našich terénech nacházíme až z konce středověku a počátku novověku, a to v některých případech dokonce datované.

Jednou z možností stanovení počátků těžby určitého druhu nerudné suroviny včetně kameniva je porovnávání petrografického složení zdiva historických staveb a také kamenných výrobků, jako jsou milníky, hranečníky a plastiky s nalezišti obdobných hornin. Původní naleziště je někdy obtížné určit. Např. portál raně gotického kostela z 13. stol. v Osoblaze, demolovaného v roce 1962, byl zhotoven z cenomanských pískovců, jejichž výskyt je v rozlehlé Opolské křídové zátocce, sahající od Odry až ke Slezským Rudolticím.

S rozvojem technologie sklářství je spjato využívání křemene. Tak např. na přelomu 15. a 16. stol. pracovala sklářská huť v Kobylé nad Vidnavkou, která zpracovávala surovinu z blízké křemenné žíly ve Velké Kraši. Podobných skláren založených při místních surovinových zdrojích bylo podle písemných pramenů v Jeseníkách více.

Hraniční kameny

Z dosavadních poznatků vyplývá, že jednou z dlouho používaných surovin v Jeseníkách (vedle pískovců, drob, vápenců a žul) byly čedičové tufity od Razové na Bruntálsku. Jsou to svým původem mladotřetihorní zpevněné produkty vulkanické erupce Velkého Roudného, které napadaly do bazénu vzniklého přehrazením toku Moravice. Hornina je proto vrstevnatá, horizontálně uložená, dobře opracovatelná, porézni a přitom dostatečně odolná vůči tlakům. Výskyt tufitů je prostorově omezen na levý břeh Moravice mezi obcemi Roudno a Razová. Z této horniny jsou např. zárubně některých oken hradu Vikštejn a gotické Švédské kaple v Opavě - Katerínkách. Stavba hradu Vikštejna se klade do 13. stol., červená gotická stavba někdejšího kostela sv. Kříže, tzv. Švédské kaple, pochází z konce 14. stol. Podle tohoto datování by byla těžba razovských tufitů jednou z nejstarších doložených v Nížkém Jeseníku, čemuž odpovídá též nález datovaných hranečníků od Vrbna pod Pradědem. V roce 1961 nalezený hranečník z razovských tufitů je tvořen asi 8 až 10 cm mocnou deskou o výšce 80 - 100 cm nad úroveň terénu a šířce okolo 50 cm. (obr. 1) Kámen byl již profesionálně umělecky opra-

Obr. 1

cován s dnes již nezřetelným reliéfem (snad znaku), avšak čitelným letopočtem 1616. Hranečník nese též novější číslo Z 53 či 253 a nalézá se na jižním svahu kopce Huk (787,6 m) na severovýchod od Vrbna pod Pradědem.¹ Značení původní hranice panství při lesní cestě je doplněno novějšími, průběžně číslovanými mezníky s vyrytými iniciálami F.L. (Fürstentum Liechtenstein?), zhotovenými z neopracovaných deskovitých bloků kulmských drobových břidlic. Několik stejných hraničních kamenů z razovských tufitů a se stejným letopočtem je vystaveno před muzeem v Karlovicích u Vrbna pod Pradědem. Tyto nálezy potvrzují, že již delší dobu před začátkem 17. stol. se razovské tufity těžily a zpracovávaly. Těžba zanikla teprve začátkem 20. stol. Z tohoto materiálu pocházejí především na Bruntálsku patníky, obrubníky, domovní prahy, žlaby do chlévů, pilíře arkád bruntálského zámku atd.

Jinou takovou nezaměnitelnou horninou jesenické oblasti je supíkovický mramor. Počátky jeho těžby nejsou známy a pokračující současná těžba smazala všechny hmotné stopy po těžbě nejstarší. Pruh mramorů se táhne přerušovaně od Písečné (lokalita „Špičák“) přes Supíkovice k Velkým Kuněticím a dále do Polska. Všude jsou výchozy mramoru poznamenány dřívější těžbou, kterou bez archivních pramenů nedovedeme datovat. Publikované zprávy se týkají především 19. stol., kdy produkce dosahovala vrcholu. Vedle sakrálních objektů jsou jedním z důkazů o těžbě a vyspělém zpracovávání supíkovického mramoru již v 17. stol. též hranečníky zachované v počtu několika málo kusů v lesích mezi Rejvízem a Mikulovicemi.² Opět se jedná o asi 8 až 10 cm mocné desky okolo 100 cm vysoké (tj. výšky nad úroveň terénu; celková délka bude o 1/3 větší) a cca 50 cm široké, zdobené reliéfem biskupské mitry a berly s letopočtem 1658 (či 1638?). (obr. 2.) Způsob zpracování svědčí o mistrovství s děledobou tradicí, takže počátky těžby supíkovického mramoru k dekoračním a uměleckým účelům bude možno posunout do doby nejméně o dvě století dřívější. T. Kruťa (1948) uvádí, že v kostele sv. Jakuba v Nise je náhrobní deska biskupa Václava z kunětického mramoru s letopočtem 1419 a v gruntovní knize města Nisy jsou v roce 1487 zmínky o kamenolomech a vápenné peci ve Velkých Kuněticích.

Obr. 2

Tytéž mramorové mezníky, avšak datované letopočty 1738 a 1739, evidoval v počtu 7 kusů v lesích kolem Příčné hory pan Jaroslav Fiala ze Zlatých Hor (1995). Hodně jich však v posledních letech zmizelo.

Do stejné kategorie památek náleží též známý trojhranný mramorový mezník s letopočtem 1721 na severním svahu Pradědu. Značí bod styku panství biskupa vratislavského na severní - slezské straně, na východě přiléhalo bruntálské panství řádu Německých rytířů a na západní straně panství Žerotínů a Liechtensteinů, jejichž erby jsou na patričních stranách vyryty.³ Hranečník s žerotínským erbem datovaný letopočtem 1681 je též na Vysoké holi; použitý materiál nebyl určován.⁴ Ve Staré Červené Vodě byl nalezen zchovalý mramorový náhrobní kámen s letopočtem 1563 a dočasně byl vystaven v expozici Vlastivědného muzea Jesenicka v Jeseníku.

Další typickou horninou používanou po několik staletí k výrobě užitekových a dekoračních předmětů především v okrese Šumperk, je krupník (něm. Topfstein = hrncířský kámen). Těžil se dlouhodobě v okolí Vernířovic a Sobotína, menší výskyty jsou také u Rudoltic a Klepáčova. Je to tmavozelená ultrabazická hornina, tvořící čočkovitá tělesa v sobotínském amfibolitovém

Obr. 3

masivu, složená hlavně z mastku, dolomitu a chloritu. Vlivem ovzduší nabývá na povrchu bělošedého zbarvení. Krupník se používal k obkladům hutních zařízení v sobotínských železárnách, dále k výrobě prahů, zárubní, žlabů, nádob a různých plastik a dekorací. O krupníku a zachovaných hmotných dokladech publikoval vyčerpávající práci Z. Gába (1989).

Hraniční kameny z krupníku zjistil v širším okolí „Skřítka“ při geologickém mapování též V. Žáček z ČGÚ v letech 1998–1999 (ústní informace).⁵ Zaznamenal a rozlišil tři druhy hranečnicků, lišících se datováním a materiálem. Nejstarší nesou letopočet 1669 a jsou vyrobeny ze spodnokarbonských drobových pískovců (i když Gába 1989 uvádí z okolí Rudoltic s tímto datem hraniční kameny z krupníku). Mladší jsou podle Žáčka zhotoveny již z krupníku, jsou ozdobeny reliéfem stojícího žerotínského lva otočeného vpravo a jsou datovány rokem 1674. Byly zjištěny jen ve 2 či 3 exemplářích. Nejmladší jsou rovněž z krupníkových desek, jsou číslovány a mají letopočet 1740 a vyrytý monogram spojených velkých písmen HR (držitel sousedícího janovického panství hrabě Harrach?).

Pozdějšího data jsou hraniční kameny zhotovené z kulmských drob a šedých drobových břidlic. Vesměs se jedná o datované výrobky z 18. a 19. stol. Jestliže nad výše popsány hranečnický z tufitu, mramoru a krupníku zůstáváme stát s úctou a obdivem nad mistrným provedením, hranečnický z 18. a 19. stol. jsou prosté neopracované ploché kusy kamene protáhlého tvaru zasazené do země.

Účelem usazování hraničních kamenů v krajině bylo viditelné vymezení územního rozsahu vlastnických práv zeměpanských, šlechtických a církevních. Při územních změnách se mezníky přemísťovaly, odstraňovaly nebo byly ponechány povalené na místě. Příklad posledně uvedený jsem v roce 1963 zaznamenal poblíž dnešní státní hranice s Polskem jz. od obce Hlinka na Osoblažsku. (obr. 3) Mezník je zhotoven z neopracovaného kusu droby protáhlého tvaru o celkové délce okolo 1,5 m. Spodní polovina byla původně zapuštěna do země, svrchní je poněkud opracována a na největší ploše je vyryt letopočet 1730 a písemný emblém NST. Funkci hraničního kamene na břehu potoka plnil již před dělením Slezska v roce 1742. Hranečnický byl někdy později povalen a z větší části překryt hlínou a vegetací.

Zajímavé datované hranečnický zhotovené z neopracovaného kulmského materiálu, drob a šedých písčitých břidlic, nacházíme dodnes v lesích kolem Suché Rudné u Andělské Hory a Janova u Jindřichova ve Slezsku. V obou případech se jedná o oblasti s bývalou kutací aktivitou.

Hranečnický v lesích kolem Suché Rudné jsou zhotoveny z jemnozrnných drob a šedých drobových břidlic nápadně čerstvých, nezvětralých. Mají tvar protáhlých sloupovitých hranolů s ostrými hranami, viditelné výšky přes 1 m. Při horním okraji je vyhlazená obdélníková ploška natřená bílou barvou, uprostřed je černý obrys kříže řádu Německých rytířů a letopočet 1824. V dolní části vymezené plochy je pořadové (?) číslo hranečnicku.

Nejprimitivnější jsou hranečnický z nejmladší doby, vyskytující se v lesích na kopcích Malý a Velký Stříbrný nad Janovem u Jindřichova ve Slezsku. (obr. 4) Jsou to neopracované ploché kameny o rozměrech 50 x 60 cm z šedých drobových břidlic a jemnozrnných drob, s vyrytými zkříženými hornickými kladívky. Jen na některých je vyryt letopočet 1884. Účel těchto hraničních kamenů je nejasný. Neomezují žádnou pravidelnou plochu, která by se dala považovat za důlní míru nebo kutací

Obr. 4

kruh, i když vztah k báňské činnosti prokazuje hornický symbol (zkřížené kladívko a mlátek). Z této doby již zde není známa žádná kutací činnost.

Blíže lokalizace odběru kulmských hornin pro hranečnický z 18. a 19. stol. je nesnadná, poněvadž droby a tmavé břidlice jsou v Nížkém Jeseníku a Oderských vrších horninami zcela běžnými, lišícími se jen nepatrně. Lze však předpokládat, že ke stavebním účelům se původně používala hornina již rozvolněná z eluvií a ze sutí v nejbližším okolí, jen ručně přitesávaná do žádoucího tvaru. Lomová těžba kamene, zvláště drob, se zřejmě začala rozvíjet až v druhé polovině 18. a během 19. století. Těžba pokrývačských břidlic povrchovými dobývkami v Nížkém Jeseníku, především jako střešní krytina, se klade rovněž do 2. poloviny 19. stol., i když používání břidlice je patrně staršího data. V Porýní je prokázána jejich těžba a použití již v době římské v 1. - 3. stol. po Kr. Hranečnický kolem Suché Rudné by mohly pocházet z tzv. Veikova kamenolomu v Dětríchovicích severně od Bruntálu.

Skalní nápisy a rytiny

Skalní nápisy s vyrytým letopočtem nejsou v jesenické oblasti neznámé, ale nalézáme je zatím jedině ve starých důlních dílech. Jejich kulturně-historická hodnota je rovněž značná, i když není pro datování počátků důlní činnosti zcela směrodatná. Nemusí totiž znamenat rok započetí či ukončení báňských prací, ale nápisy a data mohly být vyryty při jiné, nám neznámé příležitosti.

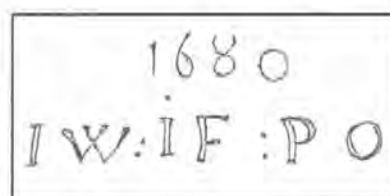
Nejstarší objevená rytina je na skalní stěně při ústí štolky v zalesněném svahu nad pravým břehem Merty pod kopcem Mědný (dříve Kupferberg) ve Vernířovicích. (obr. 5) Letopočet 1680 naznačuje, že doba ražby spadá do období působení prospektora hraběte Locarna v tomto kraji. Co znamenají monogramy IW : IF : PO se můžeme dnes pouze domýšlet.⁶

V rozsáhlém důlním revíru Zlaté Hory v době zpřístupňování starých báňských prací v letech 1952 – 1958 a i později se nacházely nápisy na stěnách štol na několika místech. V „Olovené štolé“ na Příčné hoře nad Horním Údolím byl na stěně zjištěn vyrytý letopočet 1768 s nesrozumitelnými znaky a čísly. (obr. 6)

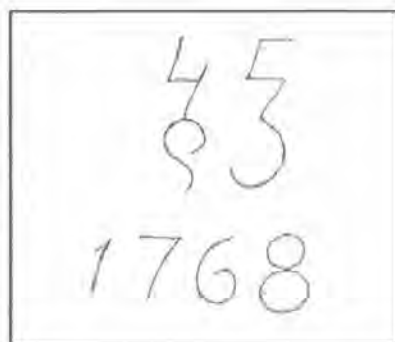
Rovněž na pravé stěně staré ražby „Modré štolky“, neda-leko od jejího ústí a poblíž nového hloubení, byl vyrytý letopočet z poloviny 19. století. Ná-kres se nezachoval a dnes je toto místo nepřístupné. Podle svědectví Ing. Kotrise a B. Ponikelského byly v těchto místech letopočty dva, 1854 a 1859, oba z období báňské činnosti J. Hönigera na zlatohorských polymetalických ložiscích s drahými kovy.

V rozlehlé spleti povrchových a podzemních prací na železorudných ložiscích severně od Malé Morávky byl v roce 1957 nalezen a zdokumentován na stěně velké povrchové dobývky ve svahu nad pravým břehem Běloka-menného potoka, v pinkovém poli pod lesní cestou na Čekov (dříve Urlichberg 1024 m) nápis s letopočtem 1836.⁷ (obr. 7)

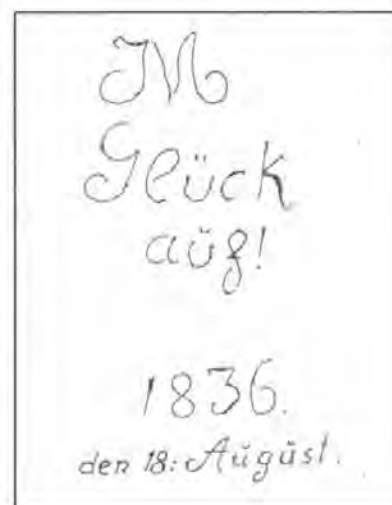
Nečekaný a zatím ojedinělý nález učinil v roce 1974 u Ondřejovic Rajmund Götz ze Salisova. Na malé vápencové skalce či spíše velkém vápencovém bloku v lesíku nad silnicí do Zlatých Hor před železničním přejezdem odkryl rytiny

Obr. 5

Obr. 6

Obr. 7

Obr. 8

a vystupující reliéf znaku na skalní ploše orientované k východu, tj. ke Zlatým Horám. Plocha je silně rozpukaná a korodovaná, ale po očištění od mechu a jiné vegetace lze rozeznat v horní části plasticky vystupující pavézovitý obrys, na němž se jeví rytina ptáka s roztaženými křídly, nejspíše slezské orlice, s hlavou obrácenou vlevo. (obr. 8) Slabě zřetelný malý zrcadlový výstupek nabízí však představu, že hlavy mohly být původně dvě, takže by to mohl být i habsburský dvouhlavý orel. Stupeň navětrání, v jakém se dnes rytina nachází, je tak intenzivní, že tato představa může být klamná a spíše se tedy jedná o rytinu starší než-li z doby dělení Slezska. Níže na vápencové stěně, vlevo a vpravo pod znakem, jsou vidět zkrřížené rýhy upomínající na hornický emblém - želízko a mlátek. R. Götz spolu s Dr. Kruťou vyslovili názor, že by se mohlo jednat o značky středověkých vlášských prospektorů. Lokalita je

situována při dávné stezce na levém břehu Olešnice, na jejichž obou březích se rozkládají na velké ploše stará rýžoviska zlata a pozůstatky středověkého „měkkého dolování“, tj. připovrchového dolování v nezpevněných mladých usazeninách. Je to skalní rytina u nás ojedinělá, i když významu diskutabilního.

Popsaný počet výskytů datovaných hraničních kamenů a skalních rytin není jistě úplný a konečný. Je zcela odůvodněný předpoklad k závěru, že podobných hmotných památek, jako jsou uvedené datované hranečníky a skalní nápisy, existuje v jesenické oblasti ještě více. Jejich evidence a studium může přispět k poznání nejen politických poměrů, ale i počátků těžby a zpracování nerudných nerostných surovin a je malým příspěvkem k datování jednotlivých etap rudného hornictví. Neměly by unikat naší pozornosti a je ve všeobecném zájmu, aby se staly předmětem ochrany jako kulturní památky.

POZNÁMKY

1. Nálezová zpráva s reprodukcí fotografie byla publikována ve Zprávách Slezského ústavu ČSAV v Opavě, číslo 119, v říjnu 1961.
2. Nálezovou zprávu o mramorových meznících od Rejvízu jsem uveřejnil ve Zprávách Slezského ústavu ČSAV v Opavě, číslo 111-112, s. 5 v červenci 1960 a převzaly ji též Literární noviny, roč. IX, č. 36, 3. září 1960 v Praze.
3. O něm naposledy Hošek, S.: Střípky z historie hraničních kamenů na Pradědu a Vysoké holi. In: Vlastivědný časopis Podesní 4. číslo, Velké Losiny 2007, s. 37-39.
4. Foto bylo uveřejněno v časopise Minerál, Brno 1/1995, s. 49, ale jeho autorem je S. Šiller z Moravského zemského muzea a nikoliv J. Staněk, jak je mylně uvedeno.
5. Neuvádí je ani Gába, Z.: O krupníku přírodovědecky a historicky. In: Vlastivědný časopis Podesní 4. číslo, Velké Losiny 2007, s. 7-13.
6. Nálezová zpráva s fotografií a kresbou byla uveřejněna ve Zprávách KVM (SLUKO) Olomouc, číslo 64, s. 106, v září 1956. Sádrový odlitek nápisu snáli pracovníci KVM pro expozici v olomouckém Vlastivědném muzeu.
7. Nálezová zpráva byla uveřejněna ve Zprávách KVM Olomouc, č. 77, s. 63, březen - duben 1958.

LITERATURA

DRDA, P., RYBOVÁ, A. (1998): Keltové a Čechy. Academia, Praha.

- FIALA, J. (1995): Kolem čeho chodíte, možná o tom nevíte ... Zlatohorsko, listopad, str. 4, prosinec, s. 6, MěÚ Zlaté Hory.
- GÁBA, Z. (1989): Hmotné doklady o použití krupníku na severní Moravě. Vlastivědný sborník Severní Morava, sv. 58: 39-51, Okresní vlastivědné muzeum, Šumperk.
- PAVELČÍK, J. (1990): Těžba a zpracování kamene na výšinné eneolitické osadě u Hlinska u Lipníku nad Bečvou. Časopis Slezského muzea, série B, 39: 97-105, Opava.
- PŘICHYSTAL, A. (2000): Dobývání surovin v pravěku na území České republiky. Mezinárodní konference k 700. výročí vydání královského horního zákoníku „Ius Regale Montanorum“, sekce 2: 7-11, Kutná Hora.
- SKÁCEL, J. (1956): Datovaná štola u Vernířovic na Šumpersku. Zprávy KVM (SLUKO) Olomouc, čís. 64: 106, září 1956.
- SKÁCEL, J. (1958): Nápis ve starém báňském díle v Malé Morávce. Zprávy KVM Olomouc, čís. 77: 63, březen-duben 1958.
- SKÁCEL, J. (1960): Vzácná umělecko-historická památka na Jesenicku. Zprávy SÚ ČSAV Opava, čís. 111-112: 5, červenec 1960.
- SKÁCEL, J. (1961): Pamětník zašlých časů. Starý hraniční kámen od Vrbna pod Pradědem. Zprávy SÚO ČSAV Opava, čís. 119, říjen 1961, Opava.

ZUSAMMENFASSUNG

Zeugnisse alter Grenzsteine und Felsgravierungen

Der Geschichte der Gewinnung und Nutzung von mineralen Rohstoffen wurde bisher wenig Aufmerksamkeit gewidmet. Die Anhaltspunkte für die Herausbildung von Anfängen der Gewinnung und Nutzung der Rohstoffe sind jedoch spärlich und ihre Zuverlässigkeit ist häufig problematisch. Eine Möglichkeit ist der Vergleich der petrografischen Zusammensetzung von steinernen Produkten wie Mühlsteinen, Grenzsteinen und Plastiken von Fundstellen zeitgenössischer Gesteine.

Ein in der Region Jeseník genutzter Rohstoff waren Basalttuffite von Raasen, daraus wurden Grenzsteine bei Vrbno pod Pradědem (Würbenthal) (Abb. 1) hergestellt. Ein unverwechselbares Gestein ist der Marmor aus Supíkovice (Saubsdorf), aus ihm sind Grenzsteine bei Rejvíz (Reihwiesen) (Abb. 2). Im Bezirk Šumperk finden wir Grenzsteine aus Topfstein aus dem 17.–18. Jahrhundert. Späteren Datums sind primitive Grenzsteine aus Kulm-Grauwacke oder grauem Schiefer, wie z.B. bei Osoblaha (Hotzenplotz) (Abb. 3) und bei Jindřichov in Schlesien (Hennersdorf) (Abb. 4).

Einen bedeutenden kulturhistorischen Wert haben Felsinschriften und – gravuren in alten Schachtanlagen. Die älteste ist eine Gravur aus dem Jahre 1680 in Vernířovice (Wermsdorf) (Abb. 5), weitere haben wir oberhalb von Dolní Údolí (Nieder Grund) (Abb. 6) und bei Malá Morávka (Klein Mohrau) (Abb. 7) gefunden. Noch im Jahre 1974 fand man bei Ondřejovice (Endersdorf) das Relief eines offensichtlich schlesischen Adlers, das Zeichen mittelalterlicher Goldprospektoren (Abb.8).

Drobnosti

Německé školství na Frývaldovsku v meziválečném období

Literatura k problematice školství na Frývaldovsku v meziválečném období je poněkud mezerovitá a podstatně skromnější než práce týkající se školské problematiky v regionu před první světovou válkou. K nejlépe zpracovaným tématům z dané problematiky patří dějiny frývaldovského gymnázia. Ty spolu s publikacemi přehledného a statistického charakteru umožňují podat charakteristiku celkových vývojových tendencí německého školství v regionu ve sledovaném období.¹

Rozpad Rakousko-uherské monarchie a vznik Československé republiky podstatně ovlivnil společenské poměry v novém státě i ve sledovaném regionu, včetně tendencí vývoje ve školství. Z hlediska národnostní struktury regionu žilo podle sčítání lidu z roku 1921 ve frývaldovském politickém okrese 63 969 obyvatel, z nichž převážnou většinu 98,5 % tvořili Němci, Češi představovali pouze 1,3 %, z jiných národností žilo v regionu 19 Židů, 6 Poláků a 2169 cizinců, tj. osob bez československé státní příslušnosti.² Po necelých deseti letech - v roce 1930 - vzrostl počet obyvatel na Frývaldovsku na 69 625, přičemž v důsledku asimilačních procesů i odchodu výrazně nacionalisticky zaměřených aktivistů z ČSR klesl počet německého obyvatelstva na 96 % a vzrostl podíl Čechů na 3,9 %, kteří přicházeli do oblasti z vnitrozemí na místa ve státní správě a politické správě.³

Ve vývoji školství v regionu se bezesporu projevil obecnější celostátní tendence, které souvisely se změnami ve školství po vzniku československého státu. Byla snaha odstranit diskriminaci českého obyvatelstva, české školy byly proto státem významně podporovány a preferovány, německé školství bylo omezovalo také v důsledku klesajícího počtu žáků. Tento trend vyvolával četné protesty německého obyvatelstva, jak proti rušení německých škol a zakládání českých, tak také proti tomu,

že české menšinové soukromé školy byly brzy po svém zřízení přebírány do státní správy. Předseda Německého pedagogického spolku v Opavě F. Müller konstatoval na schůzi spolku v roce 1919: „*Nejsme proti výstavbě českého školství, musíme ale bezpodmínečně trvat na tom, že naše německé školství nebude ani v nejmenším omezeno.*“⁴

Celkovou tendenci vývoje školství na Frývaldovsku můžeme demonstrovat na údajích z meziválečných statistik. Ve školním roce 1925/26 bylo v politickém okrese Frývaldov, zahrnujícím soudní okresy Cukmantl, Javorník, Vidnava a Frývaldov, 55 veřejných obecných škol s 197 třídami, 223 učiteli a 7862 žáky. Z těchto škol bylo 13 jednotřídek, 14 dvojtřídek, 4 trojtřídky, 10 škol bylo čtyřtřídních, 7 pětitřídních, 7 šesti resp. vícetřídních. Všechny měly německý vyučovací jazyk. V okrese také existovala jedna česká obecná škola menšinová a čtyři obecné soukromé německé školy. Měšťanských škol bylo pět, z toho jedna byla česká, soukromá. Počet mateřských škol se v okrese od předválečné doby nezměnil, z pěti mateřských škol spravovaly školky v Cukmantlu a v Javorníku dvě školní sestry z Notre Dame, školky ve Frývaldově, Ondřejovicích a Vidnavě byly v péči sester boromejek.⁵

O deset let později ve školním roce 1934/35 bylo v politickém okrese Frývaldov 54 obecných škol s 227 třídami. Ubyla tedy jedna obecná škola, ale přibyla 73 tříd. Snížil se počet malotřídních škol a byla zrušena jedna soukromá německá obecná škola. V regionu přibyla tři měšťanské školy s 15 třídami. Kromě toho fungovaly v regionu čtyři soukromé měšťanské školy s 12 třídami. Z dalších škol a školských zařízení byla na Frývaldovsku Soukromá dvouletá dívčí obchodní škola ve Frývaldově, Německá zemská odborná škola pro žulový průmysl ve Frýdberku (3 třídy),

Bývalá Školní ulice v Jeseníku s gymnáziem (SOKA Jeseník)

Německá státní odborná škola kamenická v Supíkovicích (3 třídy), Zemská zemědělská škola v Horních Heřmanicích (dva ročníky rolnické školy, dva ročníky zemědělské odborné školy), Škola pro ženská povolání ve Frývaldově (3 třídy).⁶

Ve srovnání s předválečnými poměry by se jako ztráta pro německé školství mohla jevit likvidace gymnázia ve Vidnavě v roce 1927, které bylo založeno 1870 jako nižší reálné gymnázium a o osm let později bylo rozšířeno na státní vyšší (osmileté) gymnázium. Nicméně již při zakládání frývaldovského gymnázia se vidnavští obávali poklesu počtu žáků a možného zániku jejich školy. Počet žáků v prvních poválečných letech přesto na vidnavském gymnáziu rostl, kulminoval ve školním roce 1922/23, kdy školu navštěvovalo 178 studentů. Většina studentů pocházela z různých míst českého Slezska (113), ze samotné Vidnavy jich bylo pouze 27, na gymnáziu studovalo také 27 studentů z Čech, Moravy a Slovenska a 11 studentů z ciziny, většinou z Německa. Vidnavské gymnázium bylo postupně omezováno z hlediska počtu tříd a v roce 1927 bylo pak definitivně zrušeno. Jeho absolventi se sešli naposled v srpnu

1935 u příležitosti odhalení pamětní desky místnímu rodákovi profesoru Adolfu Lorenzovi (1854-1950).⁷

Gymnázium ve Frývaldově bylo založeno v roce 1913, jeho předchůdkyní byla Rakousko-slezská zemská výchovna (Österreichisch-schlesischer Landeserziehungsheim), která zde působila v letech 1895–1905. Toto tzv. pedagogium, které bylo umístěno v lázeňském domě Altvater, založil a řídil soukromý podnikatel Rudolf Strnadel.⁸ Podnět k založení gymnázia dal frývaldovský starosta Dr. med. Emil Hauck. Ve zdůvodnění žádosti se město zavazovalo, že vytvoří pro školu ty nejlepší podmínky. Jedním z důvodů pro zřízení gymnázia byla snaha frývaldovských liberálů založit střední školu, která by na rozdíl od gymnázia ve Vidnavě byla vzdálena vlivu vratislavského biskupa a církve. Svou roli zde sehrávaly pravděpodobně i prestižní důvody, kdy museli své děti posílat do gymnázia až do Vidnavy, která byla ve srovnání s Frývaldovem mnohem menším a z hlediska správního i hospodářského méně významným městem. Výuka na gymnáziu byla zahájena ve školním roce 1913/14 se 48 žáky a 6 žákyněmi. V roce 1917 bylo státní nižší reálné gymnázi-

um rozšířeno na úplné (osmileté), náklady na jeho rozšíření muselo hradit město.⁹

Fakta o vývoji německého gymnázia ve Frývaldově vyjadřují národně politickou orientaci větší části německých učitelů nejen na tomto ústavu, ale zřejmě to platí pro většinu školských zařízení pohraničních oblastí s převážně německým obyvatelstvem. Po rozpadu Rakousko-Uherska a vzniku provincie Sudetenland skládali profesori do rukou okresního hejtmána slib Německému Rakousku. Jejich naděje poklesly obsazením frývaldovské části provincie československým vojskem v lednu 1919 a zejména po podpisu saint-germainské mírové smlouvy v září 1919. Německé obyvatelstvo a především jejich intelektuální elity, k nimž nesporně patřili i gymnaziální profesori, těžce nesli, že nebyly uplatněny jejich sebeurčovací nároky a že v novém státě se stali pouhou národnostní menšinou. Gymnaziální profesori museli složit slib věrnosti republice, gymnázium se účastnilo oslav státních svátků, narozenin prezidenta Masaryka apod., jako školník byl dosazen do gymnázia český legionář.

Městská rada ve Frývaldově se již za monarchie bránila hradit náklady na provoz gymnázia a teprve na naléhavé domluvy starosty Haucka byla ochotna část nákladů na školu zaplatit. Po vzniku ČSR se o to více snažila, aby náklady převzalo zcela ministerstvo školství. Uvažovalo se o stavbě nové školní budovy, která nakonec nebyla realizována, i když okresní hejtmán naléhal, aby se využilo peněz vyhrazených na novostavbu v městském rozpočtu (5,76 mil. Kč.). Město dostalo navíc jako dar částku 300 000 Kč na postavení studentského internátu.

Na státním reformním gymnázium studovalo ve školním roce 1924/25 již 337 studentů, z nichž byla většina chlapců a jen 88 děvčat. Naprostá většina z nich byli Němci, výjimku představovali jeden Čech a jeden Polák. Z hlediska náboženského vyznání byla zde výrazná převaha katolíků (305), evangelického vyznání bylo 26 studentů a 6 se hlásilo k židovské víře. Gymnázium nesloužilo jen studentům z Frývaldova a blízkého okolí, jichž v polovině 20. let bylo na gymnáziu jen 58, ale bylo hojně navštěvováno i studenty z dalších míst československého Slezska (197), několik studentů pocházelo z Čech, Moravy

nebo Slovenska a 39 ze zahraničí, většinou z nedalekého německého pohraničí. Nejvyššího počtu žáků dosáhlo gymnázium ve školním roce 1939/40, kdy školu navštěvovalo již 505 žáků, z nichž bylo již 135 děvčat.¹⁰

Ve 30. letech, zejména po Hitlerově převzetí moci v Německu, kdy v Československu dochází k vyostřování česko-německých vtažů a k růstu nacionalistických tendencí, odrazila se tato situace i v životě zdejšího gymnázia. Na škole působily německy nacionálně orientované studentské spolky Germania, Gothia, Quaden a Wandervogel. Sympatie s nacionálně socialistickou ideologií se projevíly i mezi tamějšími studenty. V roce 1934 bylo čs. úřady vyslýcháno sedm studentů za protistátní činnost, současně byli souzeni tři abiturienti za protistátní výroky. K 1. září 1938 jmenovalo ministerstvo školství na nátlak české školní správy nového ředitele gymnázia dr. Franze Schäfera ze Šumperka místo dosavadního ředitele dr. Franze Peschla. V září 1938 odmítli někteří profesori složit slib věrnosti Československu a utekli do Německa. Následovali je i mnozí studenti, kteří v Německu vstoupili do freikorpsu Konrad Henlein.¹¹

Vedle projevů vyostřeného německého nacionalizmu a sympatií k totalitarizmu v Německu, které se na gymnáziu i dalších středních školách v regionu ve 30. letech projevíly, je třeba připomenout i demokratické tendence, jež byly na Frývaldovsku velmi silné a jistě ovlivnily některé studenty či profesory frývaldovského gymnázia. Frývaldov a jeho bezprostřední okolí patřilo k jednomu z nejvýznamnějších center říšskoněmecké emigrace, ať již byly její příčiny rasové nebo politické. Frývaldov v době, kdy zde působil jako emigrant někdejší policejní ředitel z Opolí Waldemar Ossowski, byl snad nejvýznamnějším střediskem propagandistických akcí namířených proti hitlerovskému režimu v celém pohraničí československého Slezska. Aktivita těchto říšskoněmeckých demokratických sil by zcela jistě nebyla myslitelná bez pomoci místního obyvatelstva, což prokazují i četné archivní dokumenty a výsledky historického výzkumu.¹²

O vysoké úrovni frývaldovského gymnázia v meziválečném období svědčí, že řada jeho absolventů vynikla jako vědci a vysokoškolští profesori. Z nich je třeba připomenout alespoň prof. dr. Wilhelma Brosiga, urologa světového

významu, člena a prezidenta četných německých a mezinárodních vědeckých společností; prof.dr. Gustava Fochler-Haukeho, cestovatele a geografa, autora četných atlasů a publikací, který působil jako profesor na univerzitě v Mnichově a argentinském Tucumánu; prof. Dr. Otto Kiminicha, právního historika na univerzitě v Řezně; prof. Dr. Josefa Wer-

deckera, přírodovědce a geografa, profesora Technické vysoké školy v Darmstadtu a prof. dr. Güntera Wytrzenze, pocházejícího ze staré učitelské rodiny na Těšínsku, který jako profesor slavistiky působil na univerzitě ve Vídni, byl mj. členem Rakouské akademie věd a mezinárodního výboru slavistů.¹³

Marie Gawrecká

POZNÁMKY

1. Příspěvek vznikl v rámci řešení výzkumného záměru MSM 4781305905. Referát byl přednesen na regionálním semináři *Návrat do dějin (Rückkehr in die Geschichte)*, který se konal v Jeseníku ve dnech 25. – 28. 10. 1999 ke 100. výročí vzniku filosoficko-teologické vysoké školy s kněžským seminářem ve Vidnavě. Bohužel ze semináře nikdy nevyšel proponovaný sborník. Bylo snahou redakce alespoň takto splatit část dluhu, který vůči veřejnosti organizátoři semináře dodnes mají.
2. Obyvatelstvo Slezska a Hlučínska v několika důležitějších směrech na základě sčítání lidu ze dne 15. února 1921. Opava 1924, s. 234.
3. Der politische Bezirk Freiwaldau mit den Gerichtsbezirken Freiwaldau, Jauernig, Weidenau und Zuckmantel. Hohenstadt 1938, s.1.
4. ZA v Opavě, Zemská školní rada, inv. č. 970. - Schlesisches Schulblatt 48, 1919, s.134.
5. Vývoj a nynější stav školství ve Slezsku a na Hlučínsku. Statisticko-historické vyličení. Opava 1925, s. 553, 365.
6. Der politische Bezirk Freiwaldau...c. d., s. 23-38.
7. Vývoj a nynější stav školství... c. d., s. 532-533; ZUBER, Rudolf: 250 let gymnaziálních tradic na Jeseníku. In: Severní Morava, sv. 34, Šumperk 1977, s. 19.
8. Tamtéž, s. 483.
9. 80 let gymnázia v Jeseníku - 80 Jahre Gymnasium in Freiwaldau. Jeseník 1993, s. 3-6; ZUBER, R.: c. d., s. 19-20.
10. Vývoj a nynější stav... c. d., s. 538-539; 80 let gymnázia... c. d., s. 6.
11. 80 let gymnázia...c. d., s. 7-13; ZUBER, R.:...c. d., s. 20-21.
12. GAWRECKI, Dan: Německá antifašistická emigrace na Frývaldovsku (1933-1938). In: Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 3, 1997, s. 177-191.
13. 80 let gymnázia... c. d., s. 19-21.

Vzácné cínové poháry ze sbírek jesenického muzea

Na výstavě SOKA *Od cechů k řemeslným společenstvům* v roce 2006 byly rovněž představeny ojedinělé cechovní cínové vítací poháry, tzv. vilkumy, které jsou součástí historických sbírek Vlastivědného muzea Jesenicka. První pohár byl do sbírek VMJ zapsán pod číslem 3164/62 (H 597), druhý má signaturu 3165/62 (H 598) a třetí je registrován pod číslem 3167/62 (H 599).

Vítací poháry (vilikum, z něm. willkomm) se v našem prostředí rozšířily v 17. století,

kdy si je jako reprezentační nádoby daly zhotovit jednotlivé řemeslnické cechy. Zaměření živnosti či cechu pak bylo ztvárněno buď v podobě předmětů, které s cechem či živností souvisely, či v plastickém či ryteckém vyobrazení přímo na pohárech.

Vítací poháry jsou krásné a vzácné artefakty, jejichž tržní hodnota se dnes pohybuje v rádech desítek tisíc korun. Ale nejen hodnota tržní, ale zejména historická a umělecká činí z vítacích pohárů jedny z nejvýznamněj-

ších sbírkových předmětů muzea v Jeseníku. Jejich výjimečnost je dána i vysoce kvalitním řemeslným zpracováním a dekoracemi, jak plastickými, tak rytými.

První pohár z roku 1706 patřil cechu kovářů v Jeseníku. Do sbírek muzea byl darován v roce 1911 patrně jesenickým občanem Richardem Kürchnerem a zapsán tehdejším kustodem sbírek Adolfem Kettnerem pod číslem 1147.¹ Na víku nese figurku korouhevnicka (s ulomenou paží a bez korouhve) se štítkem, na němž jsou vyryty znaky cechu: podkova, kleště a kladiva. Pod horním okrajem a v nejširší části samotného poháru je připevněno dvakrát šest lvích hlav s očky,

přičemž cechovní štítky (či mince) chybí. Na noze poháru, který není výrazněji zdobený, je vyryt text: MELCHER GYNTSCHEL OBEP ELSTER/ JOHNNES ENNGELBRECHER BEYSIETZER/ HEINRICH MUHR DER HERR VATER /1706/ DIE ALT/ GESELLLEN/JOSEPFUS GROS/ CASPER HAUKE. Pohár je signován na vnitřní straně víka mistrovskou značkou s labutí a monogramem G.C.M. a městskou značkou s lilií. Vílkum je vysoký 53 cm. Díky mistrovské i městské značce lze spolehlivě určit cínaře: byl jím Georg Christoph Maas z Nisy, činný v letech 1703-1720.² Existenci poháru stvrzuje soupis inventáře na titulním listě v Knize záznamů cechu jesenických kovářů.³ Vedle čtyř cínových korbělů mistrů a tří tovaryšských je ve výčtu uveden i jeden vílkum „s jedním stříbrným štítem tovaryšů“. Vzhledem k tomu, že dochované archiválie jsou mladší roku 1792, nelze jména vyrytá na poháru ověřit.

Druhý pohár, který byl do sbírek muzea darován v roce 1914 Karolinou Pompe, majitelkou hostince v Jeseníku, patřil cechu tkalců (zapsán pod č. 1332).⁴

Na vrcholu víka je umístěna figurka korouhevnicka v třírohém klobouku (opět bez korouhve). Tělo poháru je zdobeno textem: DIE H ELTISTEN/ ADAM TARTSCH/ FRANCISCUS FRIETSCH/ DIE BEISITZER/ VALTIN RIEDEL/ BALTZER GOTWALDT/ DIE ALT KNECHT/ DANIEL SCHWEIDLER/ FRIDRICH FRANCKE/ DIE VORGEHER/ CASPER HACKENBERG/ ANDREAS TISCHLER a dodatečným ročním 1784. Pod víkem a v nejméně vyduťté části poháru je nalepeno dvakrát šest lvích hlav s očky, jimiž je provlečen provázek, na kterém jsou přivěšeny mince. Vílkum je vysoký 57 cm, rytecky nezdobený, bez signatury.⁵ Lze se domnívat, že pohár byl též vyroben v Nise, jak vyplývá ze srovnání s vílkumem cechu niských pekařů z roku 1729.⁶

Rok 1784 byl doryt dodatečně, pravděpodobně na paměť významné události v historii cechu. Hypoteticky se můžeme domnívat, že starobylý cech s domovským městem Nisa, jehož artikule pocházejí z r. 1622 (v prepise z r. 1775), si obdobně jako jiné cechy nechal znovu potvrzovat privilegia po definitivní ztrátě Slezska.⁷

Cechovní štítky (často stříbrné), které byly u cechovních pohárů zavěšeny na stuhách

podél jejich výdutě, byly jako neaktuální nahrazeny 9 mincemi. Přestože datace přivěšených mincí v určení vzniku poháru v tomto případě nehraje roli, jsou určitým způsobem zajímavé. Tři mince náleží do doby rakouské císařovny Marie Terezie: 20 krejcar 1764 KB, 1765 KB, 1777 B, tedy kremnické ražby; tři 20 krejcarů z období vlády císaře Františka I. jsou identické: 1833 B. Všechny tyto ražby včetně bavorského 20 krejcaru z roku 1763 Maxmiliána Josefa mají společné téma, nesou zobrazení Panny Marie (typ Madona). Výjimku tvoří jen poslední 20 krejcar císaře Ferdinanda I. z roku 1836 ražený ve Vídni. Výběr mincí nebyl náhodný, protože plnily funkci amuletu v souvislosti s pověrečnými zvyky jako „dar do vínku“ od kmotrů.⁸ Dvě Madony na mincích Františka I. jsou silně poškrábané, což svědčí o tom, že se jedná o „dotýkané“ devocionálie. Barokní katolicismus byl provázen důvěrou věřících v tištěné modlitby, amulety, svátostky podobné mincím, medailím a zástupně i mincím nesoucím náboženské symboly (v našem případě Madonu), které jim měly přinést ochranu před nemocemi apod. Magickou účinnost kupř. mělo mít vypití stříbra, seškrábaného do nápoje z obrazu Madony na minci. Tento projev lidové zbožnosti navazoval na tradici z poloviny 16. století, kdy v Jáchymově a následně v Kremnici byly raženy tzv. morové tolary, jež sloužily jako amulety proti moru a jiným nemocem.

Třetí pohár náležel blíže neurčenému cechu z Jeseníku a je oproti dvěma předcházejícím o více než sto let mladší.⁹ Víko je zdobeno korouhevnickem (bez korouhve), na vnitřní straně je pohár značen jakostní značkou Prob Zinn. Na noze poháru je umístěno šest zvířecích hlaviček bez oček, dále je vyryt rok 1842 a text psaný kurzívou: *Fanz (!) Dubansky Zumftkomiser / Carl Spiller als Altgesell / Anton Reichett als Schreiber / Florian Scholz Zumftvorsteher*. Pod výčtem představenstva cechu je vyryto: *Freiwaldau*. Co činí tento pohár velmi zajímavým, jsou pěticentimetrové reliéfní portrétní busty u každého jména. Na kabátcích osob jsou připevněna očka k zavěšení cechovních štítků, které i v tomto případě chybí.

Michaela Neubauerová - Květoslav Grouka

POZNÁMKY

1. SOkA Jeseník, fond Městské muzeum Jeseník, přírůstková kniha V., 1909–1913, inv.č. 8.
2. Neisser Zinngietzer. In: Jahres-Bericht 1906. Nisa 1907, s. 46 – příloha; HINTZE, E.: Die deutschen Zinngiesser und ihre Marken. Lipsko 1921, IV., s. 891-892.
3. SOkA Jeseník, fond Cech kovářů Jeseník, neinventarizováno.
4. SOkA Jeseník, fond Městské muzeum Jeseník, přírůstková kniha VI., 1913-1917, inv.č. 9.
5. Podle PhDr. Petra Vojtala ze Slezské univerzity v Opavě se typologicky jedná o práci z počátku 18. století, o čemž svědčí příbuznost s podobnými určenými poháry, i použitý typ písma.
6. DITTRICH, Hermann: Aus der Gläserammlung des neisser Kunst- und Alterthums-Vereins. In: Jahres-Bericht des NKu.AV 1899. Nisa 1900. s. 15-19.
7. Ovšem vzhledem k tomu, že archiválie cechu tkalců a cínářů v Jeseníku jsou v SOkA Jeseník dochovány torzovitě, nelze uvést přesnější fakta.
8. NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, E.: Základy numismatiky. Academia, Praha 1975, s. 93.
9. Pátrání v archiváliích dosud známých cechů prozatím nepřineslo žádný výsledek. Výsledkem hledání prvně jmenovaného Franze Dubanského nás zavedlo do slepé uličky, protože se jednalo o městského syndika, tj. stálého přísazného městského písaře, který je ve sčítání obyvatel 1840 i 1857 uváděn jako majitel domu Ditrichštejn čp. 19 (dnešní Dukelská ul.). Do Jeseníku se přistěhoval z Královce v Prusku (dnešního Kaliningradu). Prozatím můžeme jen tedy naznačit směr dalšího pátrání.

LITERATURA

DITTRICH, H.: Aus der Gläserammlung des neisser Kunst- und Alterthums-Vereins. In: Jahres-Bericht des NKu.AV 1899. Nisa 1900.

FILIPOVÁ, M.: Sbírká cínu v Okresním vlastivědném muzeu v Šumperku. Severní Morava, 1984, sv. 47, s. 50-54.

GERBER, E.: Die Zunftpokale und Zunfkannen des Troppauer städtischen Museums. Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens, 1907/1908, roč. 3, seš. 2-4, s. 178-180.

HINTZE, E.: Die deutschen Zinngiesser und ihre Marken. Lipsko 1921.

INDRA, B.: Cínaři ve slezských městech od konce 16. do druhé poloviny 19. století. Časopis Slezského muzea, série B, 1983, s. 145-163.

INDRA, B.: Cínařské dílny v městech střední a severní Moravy od 16. do druhé poloviny 19. století. Časopis Slezského muzea, série B, 1984, s. 126-151.

Neisser Zinngiesser. In: Jahres-Bericht 1906. Nisa 1907. s. 46.

NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, E.: Základy numismatiky. Academia, Praha 1975.

STARÁ, D.: Zinnmarken aus aller Welt. Augsburg 1992.

VOJTAL, P.: Cín v historických sbírkách Muzea v Bruntále. Bruntál 1999.

Válečné pomníky v Jeseníku

Po skončení první světové války se obraceli příslušníci bývalých spolků c. k. vojenských vysloužilců, přeměněných výnosem ministerstva vnitra ze dne 19. listopadu 1919 č. 535222/6 na podpůrné spolky bývalých vojnů, na obecní zastupitelstva s žádostí o postavení pomníků padlým, nezvěstným a raněným. O historii vzniku, autorech, průběhu slavností odhalení a svěcení, ale i podobách pomníků, pokud nebyly zachyceny např. na pohlednicích, mnoho nevíme, protože byly většinou i s archivy spolků a obcí po druhé světové válce úmyslně zničeny. Jsme odkázáni jen na dobové zprávy v novinách, pokud se ovšem i ty dochovaly.

Občasné zprávy o činnosti výborů na postavení pomníků, resp. slavnostech spojených s odhalením a vysvěcením ve Slezsku a na severní Moravě, přinášely deníky Deutsche Post a později Neues Tagblatt vydávané v Opavě. Z nich se dovídáme, že zřejmě nejstarší pomník na Jeseníku byl odhalen v Javorníku – vsi v neděli dne 26. června 1921.¹

O přípravných pracích na zhotovení pomníku v Jeseníku byli čtenáři průběžně informováni v letech 1929 – 1935. Ve zprávě z roku 1929 se sice přímo o pomníku nemluví, ale jde o první zmínku, v níž jsou připomínáni padlí a nezvěstní z Jeseníku. „Kamarádský spolek bývalých vojnů“ (dále jen „veteráni“)

uspořádal v neděli dne 8. července u příležitosti 55. výročí založení slavnost svěcení nového spolkového praporu, poznamenanou bohužel špatným počasím. Již v sobotu odpoledne během zastaveníčka pořádaného kmotrou praporu paní M. Weiss začalo silně pršet, slavnost musela být přerušena a nakonec předčasně ukončena. Protože i v neděli déšť neustal, byly oslavy přeneseny do katolického farního kostela. Při této příležitosti byl na jeho východní straně vztyčen jednoduchý kříž z březového dřeva, u nějž bylo vzpomenuáno na 200 mrtvých a nezvěstných. Slavnostní projev pronesl prezident slezského zemského svazu veteránských spolků Theodor Gröger z Opavy. Odpoledního slavnostního průvodu se zúčastnilo více jak 800 uniformovaných účastníků s 19 prapory, včetně členů mnoha spolků válečníků (Kriegerverein) z Německa. Následující lidovou slavnost v Josefs Garten (dnes Smetanovy sady) navštívilo na 2000 návštěvníků.²

První zmínka o pomníku je z března 1930. Připomněla, že na rozdíl od mnohých německých obcí ve Slezsku a na Moravě nemá Jeseník stále pomník padlých a nezvěstných přesto, že již krátce po skončení války existovaly plány na jeho postavení, byly dokonce předloženy i četné návrhy, ale vše vždy ztroskotalo na nedostatku peněz. Výbory pro stavbu pomníku vznikaly a zanikaly, jedním z nich

byla např. místní skupina spolku válečných poškozenců aj. Veteránský spolek navrhoval postavit mohutný reliéfní pomník na východní straně farního kostela. Za předpokladu získání dostatečných finančních prostředků by ideální poloha pomníku byla uprostřed Zámeckého náměstí mezi starobylym vodním zámekem, jistou měrou připomínající minulost, a monumentální budovou reálného gymnázia, jehož stavba měla být zahájena v roce 1930. Pomník by nebyl jen památníkem mrtvých, ale stal by se i ozdobou města. Ale to vše za předpokladu, že se jeho obyvatelé - nehledě na společenské postavení a příslušnost k politickým stranám - spojí a shromáždí potřebnou částku. Heslo dne znělo: oběť-vost!³

Plamenná výzva z března 1930 upadla v zapomnění. Až za dva a půl roku, v září 1932 bylo otištěno krátké připomenutí, že město stále nemá pomník. Návrhy umístit ve výklenku na východní straně farního kostela pomník válečníka (Krieger) vystupujícího z náhrobku obklopeného třemi mramorovými deskami se jmény padlých a nezvěstných, resp. postavit šestibokou kapli nebo pamětní halu nebyly pro nedostatek finančních prostředků realizovány.⁴

Zatímco o postavení pomníku v katolickém farním kostele se stále jednalo, byla v druhé polovině listopadu 1932 za účasti velkého množství obyvatel a hostů odhalena v evangelickém kostele pamětní deska se jmény padlých a nezvěstných členů evangelické náboženské obce. Slavnosti se zúčastnil i podpůrný spolek bývalých vojáků s praporem a hudbou, zástupci německého Turnvereinu atd. Slavnost byla zahájena Körnerovou modlitbou Gebet vor der Schlacht provedenou hudbou veteránského spolku. Pamětní desku z černé švédské žuly s vyrytými jmény padlých, zhotovenou v odborné kamenické škole v Supíkovcích, odhalil místní evangelický farář Dr. Folwortschny. Kurátor evangelické obce Wilhelm Eglseer poděkoval přítomným za účast, slečna Anni Christ zahrála na housle Largo od Tartiniho. Po závěrečné modlitbě a skladbě Ich hatt' einen Kameraden, položili členové veteránského spolku k desce věnec a účastníci slavnosti se v tichu rozešli.⁵ Podle sdělení K. Growky se desky nedochovaly.

V říjnu 1933 noviny ironicky připomněly, „že patnáct let po válce má téměř každé město

svůj pomník, jen Frývaldov ne. Proč?, copak je Frývaldov něco zvláštního? Copak v jiných městech není hospodářská krize? Byl ustaven nový výbor pro postavení pomníku, který za shromážděné peníze chce postavit podle návrhu místního sochaře Frankeho jednoduchý pomník na východní straně farního kostela. Doufáme, že se najde energický člověk, který se celé záležitosti ujme, aby bylo možné odhalit pomník u příležitosti 60. výročí založení místního spolku veteránů.“⁶

Článek zřejmě zapůsobil. Osm dnů po uveřejnění se v novinách objevila zpráva, že „v posledních týdnech se opět rozproudila debata k postavení pomníku. Kromě výboru ustaveného městskou obcí se o záležitost začaly zajímat i ostatní společenské kruhy města. Místní sochař Adolf Franke předložil výboru tři návrhy pomníku. Dva z nich jsou ve formě mramorových pamětních desek se jmény padlých a sochou umístěnou ve výklenku na východní straně farního kostela. Náklady jsou proponovány ve výši 38.000 – 50.000 korun. Třetí plán navrhuje postavit pomník v Josefsgarten. Jednalo by se o otevřený pravoúhlý mramorový pomník, na jehož vnitřních stranách by byly umístěny desky se jmény padlých, střední část by představovala pramen (zřídlo) se spícím lvem na vrcholu jako symbolem odvahy. Náklady jsou odhadovány na 30.000 korun. Dříve, než bude vybrán některý z těchto návrhů budou konzultováni odborníci“.⁷

Počátkem listopadu 1933, „po patnácti letech mlčení“ byl do čela nově ustaveného výboru pro postavení pomníku zvolen městský farář Engelbert Neugebauer, funkcí pokladníka byl pověřen prokurista F. Mühe. Z předložených návrhů, jejichž cena se pohybovala v rozmezí 30 – 42 tisíc korun, vybrala komise na návrh starosty města Dr. Bully model od místního sochaře Frankeho. Pomník ve formě tří žulových desek s nápisem „Unseren Helden 1914 – 1918“ a jmény padlých a nezvěstných včetně dat úmrtí měl být umístěn na východní straně katolického kostela na Zámeckém náměstí, včetně sochy Krista ve výklenku kostela. Z předpokládané částky 30 000 korun na zhotovení pomníku měl výbor k dispozici z předcházejících sbírek částku 18 000 korun, uliční sbírka vynesla 1 400 korun, zisk ze slavnosti naplánované na 19. listopadu paní Hermine Bartsch

Památník padlým v kostele Nanebevzetí P. Marie, autor J. Lux (SOkA Jeseník)

v Hedviččině sále byl předpokládán ve výši 2000 korun, očekávaly se dary od jednotlivců a spolků a bylo pravděpodobné, že potřebná částka bude shromážděna.⁸

Jenže opět bylo jinak. V pátek 20. dubna 1934 se v pohostinství Katolického spolkového domu v Jeseníku konala dlouho očekávaná schůze zástupců místních spolků, kteří se sešli, aby opět projednali a konečně rozhodli již několik let diskutovanou otázku – v jaké formě a kde pomník postavit. Část přítomných navrhovala, vzhledem ke stávající hospodářské situaci, instalovat nákladem 12 – 13 000 korun ve farním kostele památný kříž s dřevěnými votivními deskami se jmény padlých a odhalit a vysvětit jej v červenci 1934 v rámci oslav 60 let trvání spolku vojenských vysloužilců. Druhá skupina navrhovala - vzhledem k významu města - postavit na důstojném veřejném místě samostatně stojící kamenný monument. Protože původně navrhované umístění na „Svobodě“ nebylo schváleno, bylo rozhodnuto postavit pomník na Zámeckém náměstí.⁹

Na červencové schůzi výboru pro postavení památníku ve farním kostele, jehož přípravou byl pověřen místní spolek Heimatsöhne

im Weltkrieg, oznámil jeho předseda farář Neugebauer, že sochař Josef Lux ze Staré Červené Vody slíbil dokončit dílo, včetně zavedení elektrického proudu, nejpozději do 15. srpna 1934. Podle stanoveného programu měla být slavnost zahájena v úterý 14. srpna v 19.00 půlhodinovým zvoněním umíračku ze všech kostelních věží ve městě a okolí. Bylo rozhodnuto, že v den odhalení se v šest hodin ráno shromáždí před farním kostelem vlajkonoši se spolkovými prapory. Samotný akt pak zahájí dechový kvartet skladbou Ich hatt' einen Kameraden. O půl desáté vyrazí průvod členů spolků z náměstí ke kostelu, v deset hodin po světící řeči a vysvěcení pomníku bude následovat slavnostní mše. Na odpoledne byla naplánována lidová zahradní slavnost, jejíž výtěžek byl určen na konto výboru.¹⁰

Na zasedání výboru dne 2. srpna 1934 bylo rozhodnuto, vzhledem k charakteru oslav, zahradní slavnost zrušit. Byl schválen návrh, aby spolkové prapory byly vystaveny před kostelem po oba půldny, včetně čestné stráže členů uniformovaných spolků. Obyvatelé byli upozorněni, že příspěvky do fondu na postavení pomníku mohou po oba dny odevzdat

v katolickém i evangelickém kostele, české Union bance, Deutsche Bank, Kreditanstalt der Deutschen, ve Spar und Vorschussverein, městské spořitelně a dopravní službě WIGE.¹¹

Slavnost byla zahájena v úterý 14. srpna v sedm hodin večer vyzváněním zvonů na katolickém a evangelickém kostele v Jeseníku a kostele v Bukovicích. Ve středu 15. srpna 1934, v den slavnosti, byli obyvatelé města probuzeni výstřely z hmoždíře. Již v šest hodin ráno za zvuků smutečních tónů z Beethovenovy Eroiky vstupovali členové spolků, představitelé města, civilisté a vojsko do kostela. Následovala slavnostní bohoslužba, doprovázená zpívanou mší E moll od M. Brosiga, provedenou pěveckým sborem vedeným rektorem chóru Josefem Grögerem. Během ofertoria zazpívala slečna M. Plischke píseň Ave Maria od Kahna, sólo na violoncello hrál Ing. Willmann. Po skončení mše pronesl městský farář Engelbert Neugebauer před památníkem světící řeč, doprovázenou Allerseelen Litanei od Franze Schuberta. Po odhalení pomníku dvěma členy spolku válečných invalidů, slavnostním vysvěcení a dvou minutách ticha za padlé a nezvěstné, položili zástupci města, korporací a jednotlivých spolků ke kříži věnce. Slavnost byla ukončena závěrečnou větou Beethovenovy Eroiky, kostelní sbor a orchestr opět řídil rektor chóru J. Gröger, na varhany hrál W. Tempus. Slavnosti se zúčastnilo na 3000 obyvatel z města a okolí. Ústředním motivem památníku z dílny sochaře Josefa Luxe, umístěném na severní straně vedle levého postranního oltáře, je kříž z dubového dřeva s ukřížovaným Kristem. Na obou bočních deskách z lipového dřeva jsou vyryta jména 205 padlých a nezvěstných z města Jeseníku. Desky, zhotovené pod dohledem správce Josefa Zaloby, jsou po bočních stranách lemovány řadou žárovek, které se v den úmrtí rozsvítí vedle jména zemřelého. Skříňku u podnože, určenou k přijímání pamětních lístků, zhotovil umělecký zámečník Werner. Díky finanční podpoře Erwina Brendaise byla založena kniha hrdinů města (Heldenbuch).¹² Socha Krista i desky se dochovaly, původní jména byla po roce 1945 vylomena a nahrazena citáty.¹³

Výbor na svém zasedání dne 20. září 1934 konstatoval, že byla splněna první část závazku – zřízení památného kříže ve farním kos-

tele. Druhá část slibu – postavení pomníku na Zámeckém náměstí podmíněná získáním dostatečné finanční částky – se jevila vzhledem ke špatným hospodářským poměrům jako téměř nemožná. Městský radní Theuer přišel s myšlenkou přijmout návrh spolku Heimatsöhne im Weltkrieg, aby nejméně 1000 obyvatel města, včetně přátel a příznivců, přispívalo po jeden rok měsíčně částkou od 1 do 20 Kč.¹⁴

Na schůzi výboru v hotelu Heckel dne 26. září 1934 předložil sochař Engelbert Kaps model pomníku – devět metrů vysoký granitový obelisk zdobený reliéfem znázorňujícím osud, zážitky, kamarádství, věrnost a lásku k vlasti. Místo umístění pomníku na Zámeckém náměstí označil jako vhodné a důstojné.¹⁵ Počátkem října 1934 předala městská rada výboru vkladní knížku, deponovanou svého času textilním továrníkem a spoluzakladatelem muzea Erwinem Weissem na radnici s jediným vkladem ve výši 3 072,82 Kč. Byla projednána nabídka vzorků kamene od firem Gessler & Hermann Franke z Žulové.¹⁶

Koncem měsíce října oznámil výbor, že přípravné práce na postavení pomníku byly ukončeny. Základ pomníku tvoří čtyřstranná, jeden metr vysoká pyramida s dvanácti plastikami v nadživotní velikosti, znázorňujícími vytažení do boje, válečnou vřavu, bídu ve vlasti a pohled do šťastnější budoucnosti a oznámil „že sochařské práce provede jeden vynikající umělec – rodák z Jeseníku jako dar městu, kamenické práce zhotoví za režijní cenu jedna firma z oblasti“ a konstatoval, že „tento třetí velký pomník v Jeseníku jistě přitáhne i další turisty do města“.¹⁷

V Den všech svatých v listopadu 1934 se odpoledne u památníku ve farním kostele konala, za dohledu členů hasičského záchranného sboru, společná slavnost k uctění padlých. O půl třetí vpochodovali do kostela členové Turnvereinu, střeleckého spolku, kamarádkého spolku bývalých vojnů s prapory, hasiči a zaměstnanci vodárny. Po zádušní mši a smutečním projevu faráře Neugebauera byly ke kříži položeny smuteční věnce a po modlitbě za mrtvé setrvali přítomní tři minuty v naprostém tichu. Hudba zahrála Das Gebet vor der Schlacht, a Ich hatt' einen Kameraden. Poté se rozsvítilo šest řad světel po stranách desek a ozářilo jména 205 padlých a nezvěstných.¹⁸

Pomník padlým na Zámeckém náměstí, autor E. Kaps (sb. B. Kubánek)

V únoru 1935, na zasedání výboru za předsednictví faráře Neugebauera, sdělil pokladník, že za památník padlým ve farním kostele zbývá ještě zaplatit 9000 Kč. Dále oznámil, že sbírka na pomník na Zámeckém náměstí je velmi úspěšná, dosud se vybralo 17 000 Kč a výbor na příštím zasedání rozhodne, zda-li bude zadána konečná objednávka. Výbor vzal na vědomí informaci, že se v určitých kruzích obyvatelstva vyskytl názor, zda-li památník ve farním kostele se jmény padlých nebude

konkurovat pomníku na Zámeckém náměstí, na kterém jména uvedena nebudou, protože jen jejich vytesání by stálo 12 000 korun. Byl projednán návrh pomníku předložený firmou Jung.¹⁹

V březnu 1935 oznámil výbor, že nejvýhodnější nabídku žuly zaslala firma G. Franke a bratři z Černé Vody a vzhledem k velmi úspěšnému průběhu sbírky na nový pomník zadal práci na jeho zhotovení sochaři E. Kapsovi. Dále sdělil, že odhalení pomníku se bude konat ve dnech 6. a 7. července 1935 v rámci slavnosti „setkání synů domoviny“ (Wiedersehenfest). Konstatoval, že „když se sejdou váleční veteráni v Jeseníku, bude devět metrů vysoký obelisk charakterizován slovy: Die Heimat ihren Heldensöhnen, Bekrönt mit Lorbeer und betaut mit Tränen!“²⁰

Přípravné práce na instalaci pomníku na Zámeckém náměstí byly zahájeny v polovině března 1935. Přesazení tzv. Goethova dubu, zasazeného v roce 1932, bylo se svolením komorního ředitelství Jánský Vrch i městské rady naplánováno na polovinu května do Josefsgarten.²¹ Práce spojené s přemístěním stromu a s přípravou pozemku provedli členové spolku Heimatsöhne im Weltkrieg zdarma. Na květnové schůzi výboru oznámil pokladník Rudolf Kausch, že sbírka vynesla již 27 000 korun a místo pro postavení pomníku je připraveno.²² Zde veškeré informace v tisku končí. Pomník byl v plánovaném termínu odhalen, byl vydán slavnostní spisek i odznak²³, ale jakékoliv další zprávy a podrobnosti v novinách chybí.

Jaký byl osud pomníku? Monument na Kostelním náměstí byl odstraněn již roce 1945²⁴ a zachovalo se z něj pouze torzo nacházející se v lapidáriu muzea.

Jaromír Indra

POZNÁMKY

1. Dorf Jauernig, Deutsche Post Troppau, (dále jen DPT) č. 174/1921 z 1.7.1921.
2. Fahnenweihe, DPT č. 161/1929 z 11.7.1929.
3. Zur Errichtung eines Krieger Denkmals, DPT č. 73/1930 z 26.3.1930. Poznamenejme, že nedošlo ani ke stavbě gymnázia.
4. Kriegerdenkmal, DPT č. 224/1932 z 22.9.1932.
5. Gedenktafel – Enthüllung, DPT č. 277/1932 z 24.11.1932.
6. Kriegerdenkmal, DPT č. 246/1933 z 20.10.1933.
7. Zu einem Kriegerdenkmal, DPT č. 253/1933 z 28.10.1933.
8. Kriegerdenkmal, DPT č. 260/1933 ze 7.11.1933.

9. Der Kriegerdenkmal Ausschuss, Neues Tagblatt Troppau, (dále jen NTT) č. 53/1934 z 25.4.1934.
10. Der Kriegerdenkmalausschuss, NTT, č. 128/1934 z 25.7.1934.
11. Vom Kriegerdenkmal Ausschuss, NTT, č. 139/1934 ze 7.8.1934.
12. Kriegerdenkmalweihe, NTT, č. 149/1934 z 18.8.1934.
13. GROWKA, K.: Pamětní deska kostela Nanebevzetí Panny Marie (III.). Jeseník, město a lázně 1/2004, str. 21 – 23. Autor kromě podrobného popisu pomníku uvádí 204 padlých a nezvěstných.
14. Vom Kriegerdenkmalausschuss, NTT, č. 181/1934 z 25.9.1934.
15. Kriegerdenkmalausschuss, NTT, č. 186/1934 z 30.9.1934.
16. Vom Kriegerdenkmal, NTT, č. 193/1934 z 9.10.1934.
17. Für ein Kriegerdenkmal auf dem Schlossplatz, NTT, č. 212/1934 z 31.10.1934.
18. Kriegergedächtnisfeier, NTT, č. 215/1934 ze 3.11.1934.
19. Kriegerdenkmalausschuss, NTT, č. 46/1935 z 23.2.1935.
20. Kriegerdenkmalausschuss, NTT, č. 53/1935 ze 3.3.1935.
21. Kriegerdenkmal, NTT, č. 63/1935 z 15.3.1935.
22. Vom Kriegerdenkmal, NTT, č. 102/1935 z 1.5.1935.
23. Popis odznaku: obdélníkový odznak se skosenými rohy, uprostřed zahmloubená plocha, z níž vystupuje plastické zobrazení pomníku se stromy v pozadí. Nápis dole Freiwaldau / 6. – 7.7. 1935 pokračuje zleva doprava: Heimatsöhne im Weltkrieg Wiedersehenfeier. Ražený odznak zhotovený ze stříbrného mosazného plechu, rozměr 51 x 31 mm, váha 4,4g, na aversu svislá zapichovací jehlice. Autor Engelbert Kaps. Uložení: Vlastivědné muzeum Jesenicka, inv. č. H. 12.644. Údaje převzaty z evidenční karty, autor popisu K. Growka.
24. GROWKA, K.: Kam se poděly pomníky ? Jeseník. město a lázně 5/2007, s. 28. Za zapůjčení pohlednice děkuji panu Bohumíru Kubánkovi z Jeseníku.

Klub filatelistů Praděd (1945–1951)

Se zpětným převzetím poštovního úřadu ve Frývaldově (dnes Jeseník) v květnu 1945 do československé státní moci začala další kapitola v poštovníctví na Jesenicku.¹ Mezi nemnoha navrátilci do města a novými dosídlenci se našli i filatelisté, kteří začali mapovat existenci staronového státu na známkách, a to jak shromažďováním nově vydávaných známek, tak jejich uplatněním v poštovních službách. Těch několik nadšenců se začalo scházet nejprve v hostinci Beseda (nám. Svobody čp. 9) u Ludvíka Máčala, ale brzy se pokusili dát svému koníčku řád a založit filatelistický klub.

Ve Státním okresním archivu v Jeseníku je uložen spis Klubu filatelistů Praděd, z nějž lze čerpat fakta o raném údobí jesenické filatelie po roce 1945.² Dne 6. prosince 1945 požádal přípravný výbor klubu filatelistů zdejší Národní stráž bezpečnosti o povolení ustavující valné hromady na neděli 9. prosince v hotelu Beseda. Svolavateli byli dva úředníci Okresního úřadu ochrany práce Jaromír Čupr, jednatel, a Oldřich Godický. Vzhledem

k tomu, že se však nesešel dostatečný počet zájemců, schůze byla odložena na 19. prosinec. Na ustanovující schůzi padl návrh na založení spolku pod názvem Klub filatelistů Praděd ve Frývaldově a ve shodě s tehdejšími platnými zákony (zákon z 15. 11. 1867 č. 134 ř.z. ve znění dekretu prezidenta republiky z 25. 9. 1945) byl podán Okresní správní komisi návrh na zápis do spolkové evidence. Ta postoupila návrh se stanovami spolku 17. ledna 1946 Zemskému národnímu výboru, expozituře v Moravské Ostravě s kladným vyjádřením: „*Proponovaný spolek je jediným spolkem tohoto druhu ve Frývaldově. Jeho ustanovení není proti veřejnému zájmu.*“

Výměrem Moravskoslezského zemského národního výboru, exp. v Mor. Ostravě, č. j. II/II-507/46 ze dne 24. ledna 1946 byl Klub filatelistů Praděd povolen de iure. Ustavující valná hromada byla svolána na 24. únor 1946 do hotelu Beseda. Tento den lze tedy považovat de facto za počátek existence organizované české filatelie v Jeseníku. Do spolkového rejstříku byl výměr zapsán 11. března 1946.

Na ustavující valné hromadě byl zvolen výbor ve složení: předseda – Jan Havlíček, prap. SNB; místopředseda – Jan Novák, úředník fy R&R; jednatel – Jaromír Čupr, účetní OÚOP a pokladník – Bořivoj Novák, pošt. úředník, všichni z Jeseníku. Klub měl celkem 14 členů.

K významnějším změnám v činnosti spolku došlo až po Únoru 1948. Bezpečnostní ref. ONV vydal příkaz k ustavení akčních výborů ve všech organizacích, tj. i spolicích. Sdělením předsedy Klubu filatelistů Praděd (nyní již v přejmenovaném) Jeseníku Ing. Dr. Františka Černého a jednatele Jaromíra Čupra „se neustavil akční výbor, jelikož vzhledem k počtu členstva a jejich spolehlivosti nebylo toho zapotřebí“. Politické změny zasáhly klub alespoň vnějškově, v roce 1948 byl klub přejmenován. Název „Praděd“ vypadl pro přílišné prosazování regionalismu, název města byl upraven do nové úřední podoby podle centralizačních a slučovacích tendencí na **Klub filatelistů Jeseník – Lázně**. 30. října 1949 byl na řádné valné hromadě, konané v hotelu Slezský dvůr, zvolen nový výbor ve složení: předseda – Antonín Daniš; místopředseda – František Fridrich, hoteliér a legionář; jedna-

tel – Vladimír Pečinka a členové výboru: poštovní úředník Fr. Vadura, J. Fleischman, St. Červinka, J. Vincenec, J. Sedláček, J. Petroš, J. Kadaňka, M. Sýkora, J. Hradil – všichni z Jeseníku a L. Ryba z České Vsi a J. Pospíšil ze Zlatých Hor. Na valné hromadě následujícího roku došlo ke změnám ve výboru odpovídajícím zintenzivnění činnosti, předsedou se stal npor. SNB Jan Sedláček; jednatelem Jan Vincenec, pokladníkem Milan Sýkora a správcem kolování, tj. výměnou filatelistického materiálu učitel Jan Petroš.

Rok 1951 znamenal pro veškerý spolkový život v Československu rázný vpád do jeho samostatnosti. Vláda jedné strany neměla zájem na samostatnosti malých právních subjektů, naopak jí vyhovovaly velké organizace, které se staly převodovou pákou politiky KSČ. Takovou roli v Československu sehrálo Revoluční odborové hnutí. Některé spolky a organizace se tomu - sice neúspěšně - bránily, jiné rády vplynuly pod ochranná křídla majetné organizace ROH při některém velkém podniku. V Jeseníku byl centrálně vytvořen Závodní klub ROH národního podniku ARANDAR (znárodněná firma Regenhart-Raymann, později Moravolen). Na den

První dopis odeslaný 1. 7. 1947 po přejmenování města Frývaldova na Jeseník.

6. května 1951 svolal předseda klubu npor. SNB Jan Sedláček likvidující valnou hromadu, aby hned následující den oznámil Okresnímu národnímu výboru v Jeseníku, že „*likvidující valná hromada Klubu filatelistů Lázně Jeseník usnesla se všemi hlasy přítomných členů dne 6. 5. 1951 na likvidaci tohoto klubu a zapojení členstva na Závodní klub ROH v závodě ARANDAR v Jeseníku. Jména tohoto klubu /celkem 400 Kčs/ přechází tímto dnem*

na ZK ROH v Jeseníku.“

Následně 21. května 1951 rozhodl referát pro vnitřní věci a bezpečnost ONV v Jeseníku výměrem III-260-17/5-1951 o výmazu klubu filatelistů ze spolkového katastru. Činnost odborářských filatelistických kroužků i Svazu československých filatelistů je již novou, dostatečně známou historií.³

Květoslav Growka

POZNÁMKY

1. ZUBER, R.: Poštovníctví na Jesenícku. Severní Morava, sv. 43, Šumperk 1982, s. 28-35.
2. SOkA Jeseník, fond ONV Jeseník, inv. č. 107, Spolky, č. 3, karton 36.
3. VAŽURA, František - CHYTIL, Jan: Historie filatelie na Jesenícku a současnost KF 07-06 Jeseník. In: Jesenícko v poštovníctví včera a dnes. Sborník. Jeseník 1988, s. 18-21.

Jan Kaller, jezuitský misionář z Jesenicka

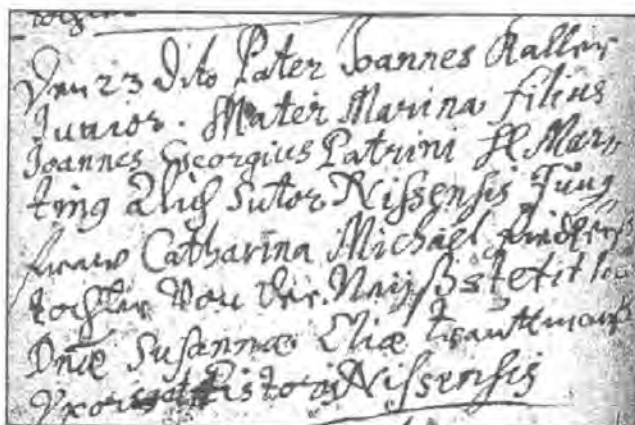
Při vyslovení slova jezuita, jezuitský řád či Tovaryšstvo Ježíšovo má podle mých zkušeností nezasvěcený člověk v mnoha případech zkreslený pohled. Možná dodnes přežívá jakási podivná národně obrozenecká představa o omezených fanaticích víry či nepřátelích českého jazyka. Na toto téma čeká historiky ještě dost nezmapovaných míst. Jedním z nich jsou i jezuité ve Slezsku či slezská část české jezuitské provincie.

Tovaryšstvo Ježíšovo bylo významným řádem římskokatolické církve. Založil ho roku 1534 v Paříži Ignác z Loyoly (původně španělský válečník). Papežem byl řád potvrzen roku 1540. Konstituce (pravidla) měla vojenský charakter. Volený představený řádu, generál, měl neomezenou moc a podléhal jen papeži. Spiritualita Tovaryšstva byla založena na duchovních cvičeních (exercitia spiritualia). Důraz byl kladen na osobní zbožnost.

Jezuité přispěli k charakteristickým rysům barokní zbožnosti. Významnou roli sehrálo řádové divadlo, pořádání poutí a podpora velkorysých staveb. Velmi důležité bylo pedagogické působení Tovaryšstva Ježíšova. Hájilo katolickou doktrínu a působilo misijně mezi pohany. Tři běžné řádové sliby (chudoby, čistoty a poslušnosti) byly doplněny čtvrtým o naprosté poslušnosti papeži v misijní činnosti. Jezuité se měli vydávat tam, kde jich bylo nejvíce zapotřebí, tedy mezi nevěřící.

Jezuitští misionáři si zasluhují obdiv. Ubírali se do zámořských končin, neznámého prostředí a jedině, co je posilovalo, byla jejich víra. (*Někomu se možná vybaví výborný film Rolanda Joffého Mise, který nám přibližuje jezuitské misie v Jižní Americe a okolnosti jejich zániku.*) Nejtěžší pozici měli hlavně na území se starou a pevně zakotvenou místní vírou. Šlo například o Čínu nebo Indii. Nepochybné úspěchy byly často vykoupeny životem misionářů. Řád úspěšně misijně působil v Americe i částech Asie (Filipíny), a to často v odlehlých a neprobádaných končinách.

V Čechách byli jezuité uvedeni do Prahy roku 1556 (dnešní Klementinum). Založili semináře v Praze a Olomouci. Oba si získaly velkou proslulost. Věnovali se i nižším školám, tedy gymnáziím. Kromě Brna, Českého Krumlova bychom našli školu i v blízkém Kladsku. Zde učil mimo jiné páter Maxmilián Amarel, jenž jako český jezuitský misionář působil a zemřel v mexické Sonoře. Kladským gymnaziálním humanistickým pokračovacím kurzem prošel i Antonín Xaver Malinský, rodák z Prahy a jezuitský misionář na Filipínách. Roku 1623 vznikla česká jezuitská provincie, která se odtrhla od rakouské. Pro nás je zajímavé, že zahrnovala až do roku 1755 i celé Slezsko. Jezuitské školy, rezidence a koleje vznikly mimo jiné také v Nise (1622), Opavě (1625–1629), Hlohově (1625–1633),

Záznam o narození J. Kallera (ZA v Opavě)

Zaháni (1628), Svídnici (1630) a konečně ve Vratislavi (1638), působišti jednoho z nejslavnějších misionářů v Číně Karla Slavička. Ve Vratislavi např. učil matematiku člen Tovaryšstva a rodák z Bruntálu Kryštof Heinrich.

Jezuité se snažili působit veskrze pozitivně. Nátlak na „kacíře“ byl uplatňován výjimečně. V Čechách k násilné rekatolizaci skutečně docházelo, ale řádoví členové násilí spíše odmítali, i za cenu vlastního života (Albert Chanovský). Navíc, již roku 1648 se bránili Pražané společně s jezuitou proti vpádu Švédů, což berme za důkaz, že nová generace již nepovažovala katolickou víru za nepřátelskou. K vrcholům působení Tovaryšstva u nás náleží oživení poutí nebo slavnost svatořečení Jana Nepomuckého, již se členové řádu účastnili. Jan Nepomucký byl prohlášen světcem jezuitského řádu. Jeho kult byl silný i v našem regionu. Svědectvím jsou jeho sochy v Jeseníku, Vlčicích, Uhelné, Horních Hošticích, Horním Fořtu a na dalších místech.

Jezuité se postupně během 19. století stali symbolem doby „temna“ po bitvě na Bílé Hoře. Za odstrašující příklad je uváděn kněz Antonín Koniáš, proslulý autor soupisu zakázaných knih. Jezuité prý ovládali politiku, zavinili třicetiletou válku, zavrhovali výuku v mateřském jazyce atd. Samozřejmě víme, že taková tvrzení jsou neopodstatněná. Důkazem mohou být knihy jezuita Bohuslava Balbína nebo česká poezie jiného řádového člena Bedřicha Bridela. Ostatně sám Antonín

Koniáš byl slušným znalcem českého jazyka. Roli jezuitů v českých zemích i jinde se snažil uvést na pravou míru v první polovině 20. století významný český historik Zdeněk Kalista. Vydal např. knihu *Cesty ve znamení kříže*, tedy dopisy a zprávy českých misionářů, většinou jezuitů, ze 17. a 18. století. Kalista opatřil knihu úvodem a důležitými poznámkami.¹ V současné době se jezuitům v Čechách věnuje Ivana Čornejová.²

Zajímavou stopu po jezuitech najdeme i v našem regionu. V poznámkách Zdeňka Kalisty se objevuje mimo jiné i jméno **Jana Kallera**, člena české provincie Tovaryšstva Ježíšova, rodáka z Vidnavy ve Slezsku. Narodil se 23. března 1652.³ Do řádu byl přijat roku 1672. Prošel noviciátem v Brně, krátkým působením na gymnáziu v Jihlavě a ve slezské Nise, teologickými studii v Praze a terciátem v Telči. Působil nějaký čas jako protireformační misionář v českých zemích. Roku 1687 však odešel do zámořských misii, a to nejprve do Mexika a odtud na Filipíny, kde někdy kolem roku 1691 nebo 1692 zemřel. Jeho krajan, chebský Němec Paul Klein, který působil na Filipínách již od roku 1678, mu vydal v listě z Manily z 10. června 1697 vysvědčení, „*quod egregie omnium animos sibi devixerit ac gnavi sedulique operarii laudem apud omnes consecutus est*“ (že výtečně dovedl si nakloniti ducha všech a dosáhl u všech chvály cílého a pilného pracovníka.).

O Janu Kallerovi se zmiňuje v jednom ze svých dopisů z Mexika také jiný člen jezuitského řádu, Václav Eymer, rodák z Mělníka. Dopis adresuje rektoru brněnské koleje Tovaryšstva Ježíšova Václavu Hartmanovi. O vidnavském rodákovi napsal: „*Br. Jan Kaller umřel při práci a trampotách na Mariánských ostrovech.*“

Osud rodáka z Jesenicka byl v každém případě výjimečný. Snad se nám podaří najít další důkazy o misijní činnosti jezuitů ze Slezska. Jan Kaller možná není jediným jezuitou, rodákem z naší oblasti.

Milan Ryjáček

POZNÁMKY

1. KALISTA, Zdeněk: *Cesty ve znamení kříže*. Praha 1947.
2. ČORNEJOVÁ, Ivana: *Tovaryšstvo Ježíšovo, Jezuité v Čechách*. Praha 1995.
3. ZA v Opavě, *Sbírka matrik, Rodná matrika Vidnava 1625-1688*, Tom II, str. 212.

O jedné z největších konkrecí Jesenicka

Bylo to již před 135 lety, kdy 18. února roku 1873 vynesl drapák anglické vědecké lodi Challenger ze dna Atlantiku, nedaleko od Kanárských ostrovů, nejen jílovité usazeniny, ale i zvláštní černé neforemné kulovité útvary, tvarem připomínající brambory. Rozbořem bylo zjištěno, že jsou složeny především z kyslíčnicků (oxidů) a hydroxidů manganu a železa. Posádka Challengeru je poté našla i v jiných oceánech a bylo jich nashromážděno celkem několik set. Po návratu do Anglie byly s ostatními vzorky uloženy do sbírek a pak se na ně téměř na 60 let zapomnělo.

Ve 30. letech 20. století, pod vlivem rozvoje průmyslu a jeho potřeb využívání stávajících a nalézání nových, zejména rudních ložisek, se o záhadné útvary vědci začali znovu zajímat. Byly popsány jako manganové konkrece a zjistilo se, že v některých místech Atlantického a Tichého oceánu je jimi dno doslova poseto. Tváří se v těchto místech takřka jako „městská dlažba“. A kromě Fe a Mn v nich byly prokázány i další kovy - např. Cu, Ni, Co a Zn.

Po 2. světové válce začaly být tyto konkrece vsutku chápány jako nová perspektivní ruda. Tehdy byly přejmenovány na železo-manganaté. Dosahují nejčastěji velikosti od 1 do 5 cm, ale byly nalezeny i 1 m velké a vůbec největší vážila 750 kg. Jejich tvar je kulovitý, vejčitý, karfiolovitý, někdy zcela srůstají a tvoří kůry. Povrch mají hladký nebo nepravidelně ledvinitý, některé se tvarem podobají obří malině. Barvy jsou smolně černé až hnědavé.

A co jsou to vlastně geologicky konkrece? Je to nakupení hornin nebo nerostů do různě velkých, především kulovitých nebo vejčitých útvarů. Vždy vznikají uzavřené v usazených horninách a liší se od svého okolí složením. A proč vlastně ve sborníku Jesenicko píšeme o těchto velmi hlubokomořských (nejhojnější jsou v hloubkách 4-5 km) a navíc geograficky vzdálených záležitostech? Je to jednoduché. Geologicky a i jinak bohaté Jesenicko je pro-

slulé i železatomanganatými konkrecemi (i když obsahy Mn jsou v nich menší než v těch hlubokomořských). Obyvatelstvu Jesenicka byly známy již ve středověku, kdy určité byly i předmětem pokusů o hutnění, ale bylo jich zde k dispozici pro tyto účely vždy velmi málo.

Zato pověst měly znamenitou a velmi dlouho panovalo přesvědčení o jejich kouzelné a léčivé moci. Užívalo se jich proti kouzlům, očarování a nemocem. Nosily se jako amulety a připevňovaly se k postelím. I v době, kdy se slavný Challenger vydával na svou plavbu, byly pilně sledovány, ale již jen jako přírodovědná rarita.

Jejich vsutku vědecké studium započal na Jesenicku až ve 30. letech 20. stol. ing. Franz Kiegler. Ze skrývky Nové kaolínové jámy u Vidnavy nashromáždil velkou kolekci těchto konkrecí a studoval je i na jiných lokalitách Jesenicka. Velmi dobře rozpoznal, že se na Jesenicko dostaly spolu s jinými ledovcovými souvkami z krajů severně od Jesenicka, ale také rozpoznal, že se méně často mohly tvořit i v místním fluvio-glaciálním prostředí. Část jeho kolekce je dnes součástí sbírek Vlastivědného muzea Jesenicka.

A jak tedy vznikla jejich hlavní část? V druhohorních a třetihorních mořích, po hercynském vrásnění již zkonsolidované Evropy, se ukládaly jílovité vrstvy, provázené uhlonosnými polohami. V těchto usazeninách se často vytvářely konkrecionární útvary až celé vrstvy uhličitanů s kationty železa a jílovitých příměsí. Nejčastější v nich byl siderit, často se vyskytoval i ankerit až dolomit. Tyto

Dvě části železité konkrece ze skrývky v supíkovickém kamenolomu

útvary se obecně nazývají pelosiderity.

Masy pevninských ledovců sunoucích se ze severu je ubrousily, utrhaly a přisunuly z dnešních jižních částí Švédska, severního Německa, ale i z území budoucího Polska mj. až na Jesenicko. Oxidací těchto původních pelosideritových konkrací (v dobách ledových, při odtávání ledovcových mas a na přelomu starších a mladších čtvrtohor) vznikly „naše“ železité konkrace s převládajícím limonitem a goethitem.

Při změnách teploty totiž dochází v období mrazivého sucha (stejný princip funguje při vypařování sněhu a ledu - tzv. sublimaci) ke vztlínání vody, která je minerálně obohacena, z konkrace ven (řečeno zjednodušeně) a po svém vypaření zanechává své nerostné obohacení v podobě pevných minerálních kůr z převládajících nerostů na povrchu zvětralin. V našem případě vzniká tzv. ferrikrusta.

LITERATURA

GÁBA Z. - PEK I. (1999): Ledovcové souvky moravskoslezské oblasti. OVM, Šumperk.

KIEGLER F. (1937): Erdgeschichte des Weidenauer Ländchens. Weidenau.

KUKAL Z. (2006): Zázračné kuličky z mořského dna.- 21. století. Revue objevů, vědy, techniky a lidí, Praha.

Zvířecí přivandrovalci

Značnou část fauny obratlovců České republiky tvoří druhy nepůvodní. U savců, jimž je tento článek věnován, je to již 15 druhů, tedy téměř šestina celkového druhového spektra (v ČR je známo 87 druhů volně žijících savců). Zvířata se k nám dostávala jednak bez přímého přičinění člověka, nebo naopak záměrným dovozem, chovem v obořích či vysazováním v přírodě. V naší fauně jsou zastoupeny rovněž druhy, které se k nám dostaly vlastním šířením z jiných oblastí Evropy, kde byly dříve záměrně vysazeny. Obohacování naší savčí zvířeny probíhá od počátku osídlování našeho území až po současnost. Podívejme se tedy podrobněji na historii některých zajímavých druhů savců s přihlédnutím k jejich existenci v oblasti Jesenicka.

K nejstarším přistěhovalcům patří **myš domácí** (*Mus musculus*) a **krysa obecná** (*Rattus rattus*). První z nich se ve střed-

Železité konkrace se nacházejí na Moravě a ve Slezsku takřka ve všech ledovcových sedimentech. Jejich podoba je, jak bylo uvedeno výše, různá a stejně tak i jejich velikost (převážná většina jich však dosahuje velikosti maximálně do 10 cm). Ale vzácně se i dnes nacházejí větší konkrace. Při skrývce fluvio-glaciálních sedimentů, ležících nad vynikajícími mramory (tzv. Slezskou Carrarou) v supíkovickém kamenolomu, byla nalezena jedna z největších konkrací českého Slezska. Díky péči pana Emila Buchlíka z ní byly v roce 2000 dva kusy věnovány do sbírek Vlastivědného muzea Jesenicka.

Svou pozicí v glaci-fluviálním sedimentu, svým složením a vzhledem potvrdily výše uvedená zjištění a zejména to, že i v dnešní době je možné tyto a další vskutku velkolepé ukázky umění Matky přírody stále nacházet.

Jan Hauk

ní Evropě objevila již s příchodem prvních zemědělců v raném neolitu. Druhá pak na přelomu 1. tisíciletí nového letopočtu. Myš domácí je běžným obyvatelem lidských sídlišť na většině území republiky včetně Jesenicka. Krysa, jejíž prapůvodní domovinou je Indie, koncem středověku z našeho území prakticky vymizela, aby opět počátkem 20. století část republiky znovu osídlila. V současnosti je její areál omezen na oblast okolí Labe v severozápadních Čechách. Na severní Moravě ani na Jesenicku krysy nežijí.

Potkan (*Rattus norvegicus*) se v Evropě objevil koncem středověku, na našem území pak hojněji počátkem 19. století. Nepříjemný synantropní hlodavec, původem z bažinatých oblastí východní Asie, je všude běžný. Na rozdíl od krysy, která obývá vyšší patra skladů, suché půdy a sýpky, dávají potkani přednost sklepením, kanálům, smetištím apod. Vzhledem k velké početnosti a neobyčejné přizpů-

sobivosti tohoto druhu, a zejména proto, že populace potkanů mohou být rezervoáry závažných onemocnění přenosných na člověka, jsou deratizační zásahy (od jména *Rattus*) i na Jesenicku nutné.

Zůstaňme ještě u hlodavců a podívejme se na příběh severoamerického bobříka pižmového, neboli **ondatry pižmové** (*Ondatra zibethicus*). Tento náš největší zástupce čeledě hrabošovitých se vyskytuje u stojatých a pomalu tekoucích vod nižších a středních poloh. Na Jesenicku se s ní můžeme setkat především u rybníků v nížinné části Javornicka a Vidnavska. Potoky horských oblastí Jeseníků a Rychlebských hor ondatře nevyhovují. Zdržuje se především v hustých porostech rákosu a ostríc, kde si buduje velké hnízdní kupy. Živí se orobincem, rákosem, zčásti také škeblemi. Aktivní je večer a v noci. Do Evropy se dostala v letech 1905 a 1906 zásluhou rodiny Colloredo-Mansfeldů, kdy byla vysazována na rybnících jejich panství u Dobříše. Následovalo rychlé šíření všemi směry. Již v roce 1913 osídlila převážnou část Čech a objevila se i na Moravě; počátkem 20. let byla známa také ve Slezsku. Dnes areál

rozšíření ondatry zahrnuje víceméně celou střední a západní Evropu. Po rychlé expanzi a období hojnosti (v 60. a 70. letech se u nás lovílo až 45000 kusů ročně) došlo k výraznému poklesu početních stavů. Aniž by byly jasně známy příčiny, ubývá ondatr i nadále. V roce 2000 byly jejich stavy odhadovány na 10 % stavu před rokem 1980. Na Jesenicku není v posledních pěti letech ondatra lovena a jejich celkový početní stav v jesenických honitbách je 81 kusů.

Nutrie (*Myocastor coypus*) je cizokrajný hlodavec pocházející z Jižní Ameriky. V České republice byl zahájen její farmový chov v roce 1924 jako první v Evropě. Od 70. let se v přírodě začaly objevovat nutrie uniklé ze zajetí a v následujících desetiletích byly registrovány polodivoké populace se stálým výskytem již na 8 % území ČR. Jejich výskyt je v současnosti zaznamenáván především u řek a rybníků v teplejších oblastech východních Čech, Moravy a Slezska. V okrese Jeseník byly hlášeny pouze občasné úniky z domácího chovu ve Vidnavě, a to v 50. letech minulého století.

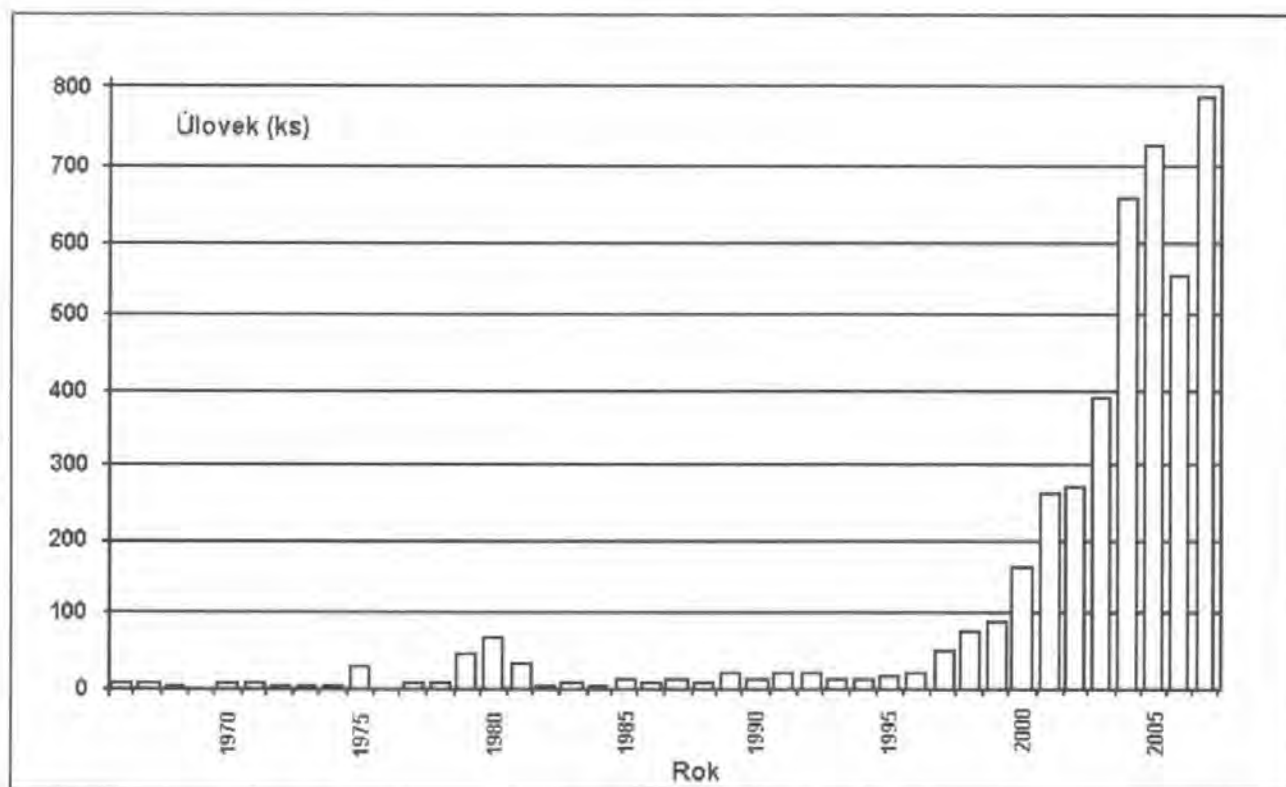

Psík mývalovitý. Exemplář ze sbírek VMJ. Nalezen 29.3.2005 na silnici u Javorníka

V posledních letech přibývá z řad laické veřejnosti dotazů, jak je to s tím mývalovcem? Opravdu tady u nás žije? Uvedme tedy seriózní data. **Psík mývalovitý** (*Nyctereutes procyonoides*), neboli postaru mývalovec kuní, je v současnosti v celé České republice poměrně běžnou šelmou, ač jeho původní domovinou je jihovýchodní Asie. Odtud, z oblastí povodí řeky Amuru, bylo ve 20. a 30. letech 20. století dovezeno a vysazeno především v evropské části tehdejšího Sovětského svazu (Ukrajina, Bělorusko, Rusko, Lotyšsko) přes 9000 psíků. Na těchto územích velmi dobře zdomácněl a začal se aktivně šířit dále na západ do střední Evropy. Současně se do přírody dostávala i zvířata uniklá z farmových chovů. Dnes areál jeho rozšíření zasahuje až do východní Francie. Běžný je ve Finsku i v Bulharsku. V České republice se poprvé objevil roku 1954 na severní Moravě. V následujícím desetiletí byla hlášena další pozorování z Moravy a Slezska, která ukazují, že hlavní proud šíření psíka mývalovitého směřoval z Polska, částečně také ze Slovenska. Některé nedoložené zprávy hovoří i o jeho záměrném vypouštění v oblasti Hrubého Jeseníku (!). Nyní se vyskytuje na celém území republiky především v nižších a středních polohách. Zdá se, že nej-

hojnější je na severní Moravě, včetně Jeseníka. Přestože je jeho škodlivost často zbytečně zveličována (je to všežravec požírající drobné obratlovce i hmyz, mršiny, polní plodiny, ovoce i odpadky), má jako nežádoucí druh status lovné zvěře bez jakékoliv ochrany. Do konce 80. let bylo v Čechách a na Moravě loveno 10 – 30 psíků ročně. V 90. letech a po roce 2000 však došlo k prudkému vzestupu početnosti a v současnosti je loveno téměř 800 psíků za rok (2007). V okrese Jeseník se počty evidovaných ulovených psíků v letech 2003 – 2007 pohybují v rozmezí 34 – 66 kusů za rok. (K porovnání ve stejném období: jezevec 6 – 18 ks/rok, liška 361 – 707 ks/rok). A ještě jedna zajímavost. Psík mývalovitý je jediná psovitá šelma, která na zimu upadá do zimního spánku.

Psík mývalovitý bývá velmi často, a to i mysliveckou veřejností, zaměňován za tvora podobného, leč patřícího do zcela jiné čeledě. Je jím **mýval severní** (*Procyon lotor*). Tato středně velká medvídkovitá šelma se psíkoví podobá zbarvením i obličejovou maskou, liší se však postavou, a především tvarem a zbarvením ocasu, který je tmavě pruhovaný. Mýval pochází ze Severní Ameriky, v roce 1934 byl vypuštěn na území Němec-

Lov psíka mývalovitého v ČR do roku 2007. Upraveno podle Červený, Anděra (2005)

ka. Jeho další šíření bylo podporováno úniky z farmových chovů, případně dalším vysazováním. V současnosti žijí stále populace kromě Německa také ve státech Beneluxu, ve Švýcarsku a východní Francii. Vyskytuje se také v pobaltských státech a v Rakousku, odkud pronikl i na naše území. Dnes je znám v České republice z mnoha lokalit, rozmnožující se populace jsou evidovány v jižních Čechách a na střední Moravě. V roce 2007 bylo v ČR uloveno 71 mývalů. Raritní a na Jesenicku jinak zcela ojedinělý je zástřel mývala u Nýznerova v roce 2003. Jedná se mimochodem o myslivecky dosud nejsilnější trofej v ČR. Odkud se tehdy mýval u Žulové vzal, zda uprchl ze soukromého chovu, nebo se zatoulal z blízkého Polska, zůstává nezodpovězeno. Mimo tuto zajímavou událost nebyli na Jesenicku mývali pozorováni.

Poslední šelmou, která se na našem území intenzivně šíří, je **norek americký** (*Mustela vison*) zvaný mink. Druh pocházející opět ze Severní Ameriky byl vysazen a aklimatizován na mnoha místech Evropy. Jeho šíření napomáhaly i časté úniky z kožešinových farem, zejména na území bývalého SSSR a severozápadní Evropy. V ČR se dlouho vyskytoval jen sporadicky a mozaikovitě v okolí chovných farem. Ke konci 20. století však řada farem zanikla a zvířata byla povětšinou vypuštěna do přírody. Nastává doslova expanze minků. Přestože je dnes znám z více než 60 % našeho území, na Jesenicku se doposud nevyskytuje. Nejsou hlášena žádná pozorování ani úlovky. (V celé ČR: 548 ulovených norků / 2007). Norek americký žije v bezprostřední blízkosti tekoucích nebo stojatých vod. Ve vodě a jejím okolí loví také většinu své potravy: hryzce, ondatry, ryby, mláďata ptáků, žáby, raky, mlže i hmyz. Do určité míry konkuruje vydrě říční a svým agresivnějším chováním a potravní konkurencí vytlačuje z obdobných stanovišť původní druhy, např. tchoře tmavého nebo hranostaje. Pro naši faunu tak představuje jako jediný z nepůvodních druhů šelem opravdovou potenciální hrozbu. Od roku 2002 je označen jako nežádoucí druh lovné zvěře.

Muflon (*Ovis musimon*) byl dlouho považován za jednoho z předků ovce domácí, poslední výzkumy však ukazují opak. Jedná se pravděpodobně o zdivočelou formu primitivních domácích ovcí, které člověk choval

Muflon z Nýznerova Nejsilnější mufloní trofej na světě. Uloven 4.12.2006 v oboře Černý Kopec

na Sardinii a Korsice už před několika tisíci lety. Od 18. století byl úspěšně vysazován v mnoha zemích Evropy. K nám nebyli přivezeni mufloni přímo ze Středomoří, ale z obory poblíž Vídně. Stalo se tak na počátku 50. let 19. století. Koncem 19. století byli vypouštěni nebo unikali z obor do přírody. V současnosti se vyskytuje ostrůvkovitě po celém území ČR. Vyhovují mu listnaté nebo smíšené lesy teplejších pahorkatin a podhůří. Na Jesenicku jsou mufloni chováni jednak v oborách (Bílá Voda, Nýznerov, Stará Červená Voda), jednak se s nimi můžeme setkat ve volné přírodě, zejména v Rychlebských horách. Jarní kmenové stavy mufloní zvěře se zde pohybují okolo 250 kusů; ročně je uloveno asi 120 kusů. Zajímavost: V roce 2006 byl v oboře Černý kopec u Nýznerova uloven muflon, kterého mezinárodní hodnotitelská komise obodovala na 252,50 bodu CIC. Jedná se tak nejen o nejsilnější trofej ČR, ale zároveň i o nejsilnější trofej na světě!

Na Jesenicku často diskutovaným druhem zvěře je **kamzík horský** (*Rupicapra rupicapra*). Opět se jedná o druh, který není ve fauně ČR původní. Jeho domovinou jsou vysokohor-

ské oblasti Alp, Tater, Transylvánských Alp, rumunských Karpat a balkánských pohorí. Vysazen byl na několika dalších místech v Evropě i ve světě. U nás žijí dvě stálé populace: v Lužických horách (od roku 1907) a v Hrubém Jeseníku (od roku 1913). V obou případech se jednalo o kamzíky alpského původu. V Jeseníkách bylo prvních 10 kamzíků nejprve chováno v aklimatizační oboře na bývalém polesí Hubertov; do volnosti byli vypuštěni v roce 1924. Druhá vysazovací obora existovala v letech 1929 až 1939 na polesí Vidly. Životním prostředím kamzíků jsou vysokohorské louky a skalnaté terény, které obojí nachází v jesenické oblasti. V Lužických horách byli nuceni přizpůsobit se životu v lesích. Nově vysazená kamzičí zvěř byla zprvu majiteli lesních panství hýčkána, a tak získat pěknou trofej bylo velkým

privilegiem. V Jeseníkách se jim dobře dařilo; v roce 1981 byl jejich počet při jarním sčítání odhadován na 748 kusů. Z ochránářského hlediska se však jedná o druh značně problematický. Proto byly jejich stavy v 90. letech radikálně sníženy. V roce 2004 byla Krajským úřadem Olomouckého kraje vyhlášena oblast chovu kamzičí zvěře s názvem „Hrubý Jeseník“ (18 navzájem souvisejících honiteb okresů Šumperk, Jeseník, Bruntál) o rozloze 30617 ha. Celkový normovaný stav kamzičí zvěře na tomto území je 145 kusů, celkový minimální stav kamzičí zvěře je 101 kusů. V samotném okrese Jeseník (6 honiteb) je pro rok 2008 uváděn jarní kmenový stav 54 kusů. Za posledních pět let zde byl kamzík uloven jen jednou (2005).

Antonín Lyko

LITERATURA

- ANDĚRA M., BENEŠ B., 2001: Atlas rozšíření savců v České republice. Předběžná verze. IV. Hlodavci (Rodentia) – část 1. Křečkovití (Cricetidae), hrabošovití (Arvicolidae), plehovití (Gliridae). – Národní muzeum, Praha.
- ANDĚRA M., BENEŠ B., 2002: Atlas rozšíření savců v České republice. Předběžná verze. IV. Hlodavci (Rodentia) – část 2. Myšovití (Muridae), myšivkovití (Zapodidae). – Národní muzeum, Praha.
- ANDĚRA M., ČERVENÝ J., 2004: Atlas rozšíření savců v České republice. Předběžná verze. IV. Hlodavci (Rodentia) – část 3. Veverkovití (Sciuridae), bobrovití (Castoridae), nutriovití (Myocastoridae). – Národní muzeum, Praha.
- ANDĚRA M., HANZAL V., 1995: Atlas rozšíření savců v České republice. Předběžná verze. I. Sudokopytníci (Artiodactyla), zajíci (Lagomorpha). – Národní muzeum, Praha.
- ANDĚRA M., HANZAL V., 1996: Atlas rozšíření savců v České republice. Předběžná verze. II. Šelmy (Carnivora). – Národní muzeum, Praha.
- ANDĚRA M., HORÁČEK I., 2005: Poznáváme naše savce. – Sobotáles, Praha.
- ČERVENÝ J., ANDĚRA M., 2005: Vetřelci v naší přírodě. – Webová prezentace. www.zf.jcu.cz
- DUNGEL J., GAISLER J., 2002: Atlas savců České a Slovenské republiky. – Academia, Praha.
- MLÍKOVSKÝ J., STÝBL P., eds., 2006: Nepůvodní druhy fauny a flóry České republiky. – ČSOP, Praha.

www.biolib.cz - mezinárodní internetová encyklopedie rostlin, hub a živočichů.

www.czso.cz - stránky Českého statistického úřadu

www.myslivo.cz – informační portál časopisu Myslivost

www.myslivo.jesenicko.eu – stránky mapující myslivost v okrese Jeseník

Kronika

Rok 2008 ve Státním okresním archivu Jeseník

Nastalo opět období bilancování, zpráv o činnosti. Jak pro zaměstnance, tak také pro mě jako vedoucí je vždy velice zajímavé, jak dopadne celkové shrnutí našeho úsilí o co nejlepší celoroční výsledky ve všech oblastech práce SOkA, oproštěné od problémů a překážek, které nás i celý archiv potkaly.

Z tohoto zorného úhlu byl magický rok „osmičkových výročí“ 2008 jako pro celou naši společnost, tak pro Státní okresní archiv hlavně rokem bohaté veřejné a publikační činnosti. Naopak pořádací práce se nám poněkud zadrhly. Nemůžeme být s tímto stavem spokojeni, i když známe důvody, proč tomu tak bylo. Vždyť právě zpřístupňování fondů a sbírek pro badatelskou veřejnost formou inventarizace včetně zhotovení archivní pomůcky je hlavním úkolem všech archivářů. V r. 2008 bylo inventarizováno 5 souborů:

Farní úřad Supíkovice 1685 – 1960

Místní národní výbor Široký Brod 1945 – 1964

Archiv obce Bílá Voda 1748 – 1945

Osobní fond Konstantin Brada 1907 - 2001

Sbírka archiválií různého původu 1620 – 2000

Inventarizováno bylo celkem 7,94 bm archiválií. Do této bilance jsou ale započítány pouze archivní soubory, tj. fondy a sbírky, u nichž byla inventarizace již dokončena, dalších 56 souborů bylo zpracováno pouze částečně: v r. 2008 tak bylo uspořádáno dalších 37,48 bm archiválií, především z fondů farních a děkanských úřadů, německých škol, školních rad a MNV. Zbývá tudíž tyto rozpracované fondy v následujících letech inventarizaci dokončit. Právě s tímto dokončením procesu zpracování máme problém a v následujících letech musíme napřít síly ke snížení rozpracovanosti v pořádání. Na druhou stranu je ovšem potřeba říci, že např. v pořádání fondů farních a děkanských úřadů se udělal v posledních několika letech velký kus práce, takže během nejvýše 2-3 let budeme mít inventarizovány všechny církevní fondy. Je potěšitelné, že budeme prvním okresním archivem v celé republice s takto plošně zpracovanými církevními fondy, které mnohdy představují cenné doplnění ostatních, především starších pramenů. Velkým přínosem bylo také dokončení inventarizace Sbírkou archiválií různého původu a její vyčlenění z dřívější zcela nepřehledné Sbírkou dokumentačního materiálu. Takto nově vytvořená sbírka obsahuje totiž 3,54 bm dokumentů nejrůznějšího charakteru, které nelze přiřadit k žádnému existujícímu fondu, ale přitom představují přínosné doplnění archivních souborů, především pro dokumentační, publikační a výstavní oblast naší práce.

Oproti tomu byl rok 2008 úspěšný v oblasti předarchivního dohledu a skartací ze spisoven institucí a organizací – tato akviziční činnost představuje druhou ze stěžejních oblastí práce archivů, kterou se my, současní archiváři jednak staráme o práci pro svoje následovníky-archiváře, jednak zajišťujeme archivní prameny pro příští pokolení badatelů. Počet dohlídek a následných skartací znatelně narostl – archivní inspektori jich provedli celkem 46 a převzali k uložení 11,24 bm archiválií, což představuje citelný nárůst oproti předchozím rokům. Delimitacemi z jiných archivů přibylo dalších 0,39 bm archiválií, takže celkový přírůstek metráže za r. 2008 činil 11,63 bm. K 31.12.2008 evidoval SOkA Jeseník celkem 713 archivních souborů o celkové metráži 1195,17 bm, z toho je 39 fondů o 106,63 bm v našem archivu uloženo na základě smlouvy – jde v naprosté většině právě o fondy církevní – a v druhotné evidenci je z toho zapsáno 10 souborů o 13,20 bm. Souborů v majetku státu spravuje archiv 664 o metráži 1075,34 bm. Nutno konstatovat, že 61,35 % archiválií je zpracováno, a 50,98 % z celkové met-

ráže je inventarizováno. Celkem mohou badatelé využít 235 archivních pomůcek.

Stěžejním okruhem činnosti archivů ve směru k veřejnosti je právě badatelská agenda, zvláště pak v badatelně archivu, která slouží k prezenčnímu studiu. Je otevřena v Po a St od 8,00 do 17,00 hodin, v úterý a v pátek po předchozí dohodě od 8,00 do 14,00 hodin, ve čtvrtek je zavřena. Vloni navštívilo badatelnu 87 badatelů, z toho 10 cizinců - celkový počet badatelských návštěv činil 120. Oproti rokům předcházejícím má návštěvnost klesající tendenci. Badatelům slouží prezenčně i archivní knihovna s 9401 svazkem především společensko-vědního a regionálního charakteru. Dále nabízí 8322 článků a studií v regionální bibliografii – tj. o Jesenicku.

Pro zviditelnění práce archivu má ale největší význam publikační, výstavní a přednášková činnost. Ta je také již tradičně veřejností nejvíce ceněna. A právě uplynulý rok znamenal pro archiv i jeho jednotlivé odborné zaměstnance čas pilné práce na mnoha projektech. Výsledkem je hned několik publikací, na nichž se archiv buď podílel jako spoluvydavatel, nebo na nichž pracovali jeho zaměstnanci. Květoslavu Growkovi tak vyšly dvě autorské knihy, první s titulem *Jeseník* v edici *Zmizelá Morava a Slezsko* v pražském nakladatelství Paseka a druhá, na níž jako fotograf spolupracoval Libor Malý, pod názvem *Jeseníky mezi vzpomínkou a přítomností* v nakladatelství *Knihy 555* v Liberci. Bohumila Tinzová zase zúročila bezmála tříleté bádání v monografii *Sochař Josef Obeth (1874 – 1961). Život a dílo*, na níž se autorsky podílel Marian Čep z Městského muzea ve Zlatých Horách. B. Tinzová a K. Growka se též autorsky zapojili do projektu agentury GALIA a FF UP Olomouc, z něhož vzešla publikace *Osobnosti Olomouckého kraje 1850 – 2008*. V knize se z jejich pera objevilo 10 biogramů osobností z Jesenicka. Již tradičně se archiv autorsky, redakčně i vydavatelsky podílel na dvou sbornících: 9. svazku vlastivědného sborníku *Jesenicko* a sborníku referátů z VIII. svatováclavského česko-polsko-německého setkání v Jeseníku 2008. Z něj je třeba vyzvednout objevný a objektivně zpracovaný příspěvek Jany Hradilové „*Domů do Říše!*“ *Rok 1938 na Jesenicku ve světle literatury a pramenů SOkA Jeseník*. Bibliografii B. Tinzové a K. Growky za rok 2008 doplňuje ještě řada článků a drobnějších studií v regionálním i odborném tisku. Odrazem témat publikační činnosti je většinou přednášková činnost – pracovníci archivu uskutečnili vloni 5 odborných přednášek. K tradici patří již také autorské výstavy v archivním výstavním sále. Loňská výstava byla věnována životu a dílu akademického sochaře Josefa Obetha a byla spojena s křestem výše uvedené knihy o něm. Je s podivem, že tato výstava zaznamenala na rozdíl od knihy velmi malý zájem – navštívilo ji „pouhých“ 153 návštěvníků, počítajíc v to i 70 účastníků vernisáže.

Další informace o práci Státního okresního archivu Jeseník přináší pravidelně aktualizované webové stránky <http://www.archives.cz/jesenik>. Zájemce na nich najde nejen výběrovou bibliografii odborných pracovníků, vydávaná periodika či aktuality z činnosti archivu, plány akcí či ohlédnutí za těmi již konanými, ale může se dostat i do tzv. VadeMeCum – veřejné databáze archivních souborů a knihoven všech archivů spadajících pod Zemský archiv v Opavě, jehož vnitřní organizační jednotkou je i SOkA Jeseník. Stránky opavského centra nabídnou zájemci též platnou legislativu v oblasti archivnictví nebo výroční zprávy. Veřejnost tak může již před osobní návštěvou u nás zjistit, co jí můžeme nabídnout a jaké služby poskytneme.

Následující rok 2009 bude pro české archivnictví jako pro správní úřad náročný. Nejen proto, že se připravuje novelizace platné legislativy, ale zlom představuje zákon 300/2008 Sb., jenž zavádí od 1.7.2009 povinnost všech státních a veřejnoprávních subjektů vést mezi sebou pouze elektronickou korespondenci. V souvislosti s tím dojde k značným změnám v mnoha oblastech – dotknou se hlavně předarchivního dohledu a vlastního chodu archivu. Je třeba doufat a věřit, že nebudou pro zaměstnance natolik velkou zátěží, aby ovlivnily odbornou práci archivu.

Mgr. Bohumila Tinzová, ředitelka SOkA Jeseník

Rok 2008 ve Vlastivědném muzeu Jesenicka

Jedním z kritérií úspěšnosti činnosti Vlastivědného muzea Jesenicka je návštěvnost akcí. V tomto ohledu patřil rok 2008 k neúspěšnějším, počet návštěvníků se vyšplhal na cca 27 tisíc. V době, kdy si ostatní zástupci muzeí stěžují na klesající návštěvnost, si toho ceníme obzvlášť. Důvodů, proč si k nám nachází cestu čím dál tím počet návštěvníků, je jistě více, nicméně sázíme na zajímavé tituly výstav, přednášek, exkurzí, ale i akcí jako je Muzejní noc, vánoční jarmark a dále pak výběr koncertů, které se staly pravidelnou součástí našich vernisáží.

Změny v personálním obsazení nastaly na pozicích historiků, kdy nastoupili Pavel Macháček a Bc. Petr Lukeš. Mgr. Michaela Neubauerová odešla na mateřskou dovolenou. Nově byla zřízena pracovní pozice technický správce Vodní tvrze, kterou zastává Ing. Jaromír Latner, CSc. Hned úvodem roku se odborní pracovníci přestěhovali ze Státního okresního archivu Jeseník do objektu bývalého Moravolenu na Tovární ulici.

V létě proběhla kontrola Krajského úřadu Olomouckého kraje a kontrolovaným obdobím byl rok 2007, kdy odcházel do důchodu Ing. Petr Košacký a já jako nová ředitelka nastupovala k 1. 7. 2007. Průběh kontroly byl obtížnější pro nemoc ekonomky. Nicméně zjištěné nedostatky byly odstraněny a byla učiněna opatření, aby se neopakovaly. Účetnictví a personalistika byly zadány obchodní firmě se specializací na příspěvkové organizace. Ekonomická stránka příspěvkové organizace, kde cca 90% z potřebného činí dotace zřizovatele, není nejsnazší. Právě proto si cením toho, že se nám podařilo uspět ve 100% podaných žádostech v rámci grantů vypsaných ministerstvem kultury a díky nim, a 50% podílu zřizovatele, byl zakoupen elektronický požární a zabezpečovací systém do depozitářů muzea, byly pořízeny bezpečnostní folie do oken, dále jsme nechali zrestaurovat část předmětů z depozitáře historie, byly zakoupeny skříně do depozitáře geologie a odvlhčovač do depozitáře archeologie.

Již na konci roku 2007 byl zpracován záměr rekonstrukce Vodní tvrze a v roce 2008 se nám podařilo zrekonstruovat Rytířský sál. Jde o mimořádný výstavní a koncertní prostor, kde byla opravena elektroinstalace z důvodu nedostatečného osvětlení pro výstavy. Byla pořízena světla pro výstavní a koncertní účely, došlo k výměně koberce (z hlediska funkčního bychom upřednostnili dlažbu, ale z hlediska akustického zůstal koberec), dále bylo tvarově upraveno jeviště. Vzhledem k tomu, že tuto zprávu píši začátkem roku 2009, vím již, že díky sponzorskému příspěvku budou zakoupeny nové židle a pořízen stůl z masivního dubu ke svatebním obřadům, rovněž byly zakoupeny speciální výstavní panely.

Základní a tou na první pohled méně viditelnou formou práce muzejních pracovníků je sbírkotvorná činnost. Podsbírky historie, geologie, zoologie, botaniky a archeologie se rozšiřují především vlastní sbírkovou činností a prostřednictvím darů. Z finančních důvodů se nákup nových sbírkových předmětů odehrává spíše sporadicky. Exponáty ze sbírek jsou využívány na vlastních, tj. autorských muzejních výstavách, resp. doplňují i zapůjčené výstavy o regionální prvek. Nyní k přehledu výstav v roce 2008:

Vzácné kočkovité šelmy

Výstava SZM v Opavě, kurátor Mgr. A. Lyko. Šlo o jednu z nejnavštěvovanějších výstav v roce. Divoké kočky byly atraktivní pro děti i dospělé, atraktivita byla podtržena vynikajícím výtvarným řešením M. Ouzkou-Riškovou. Vernisáž výstavy byla strhujícím zážitkem také díky koncertu TAM TAM ORCHESTRA hrající divoké rytmy mezi umístěnými šelmami.

Ikona - Okno do nebe

Autorská výstava kurátorky Mgr. V. Rybové a pravoslavného kněze Mgr. Libor Kratochvíli. Výstava se odehrávala ve 3 rovinách – ikony, pravoslavné reálie a texty o historii pravoslaví. Součástí vernisáže byl koncert skupiny zpívající pravoslavné liturgické texty LOBNÍK. Dle mého názoru šlo o velmi zajímavou a sdělnou výstavu, nicméně, patrně i z důvodu své odbornosti, patřila k těm méně navštíveným.

Chytré hlavičky

Kurátorkou Hana Šašinková. Šlo o interaktivní výstavu především pro děti, přibližovala

technické objevy srozumitelnou formou pokusů. O výstavu byl mimořádný zájem jak škol, tak rodičů a dětmi. Součástí vernisáže byl koncert Ester Kočíčkové za klavírního doprovodu Jaromíra Nohavici, koncert měl výjimečný úspěch.

S praporem a púllitrem

Kurátorkou výstavy o spolkovém životě na Jesenicku byla Mgr. M. Neubauerová. Šlo o výborným způsobem zpracované téma, v neposlední řadě i po stránce výtvarné, autorkou Mirka Ouzká-Rišková. Návštěvnost opět potvrdila, že odborné výstavy, ač výtečně připravené, nehrají v návštěvnosti prim. Součástí vernisáže byl jazzový koncert kapely DOWN BEAT DIXIELAND BAND na nádvoří Vodní tvrze. Se sponzorským pivem od hanušovické HOLBY vhodně podtrhnul atmosféru výstavy.

Prázdninová **výstava obrazů Vlasty Kahovcové, Ivo Pešáka a F. Ringo Čecha** splnila svůj úkol, tzn. zaujmout i turisty, kteří by standardně do muzea nezavítali. Byla jakýmsi odlehčením, patřila k těm navštívenějším, co se prodeje týče, největší zájem byl o F. R. Čecha (myslím, že i z důvodu finanční dostupnosti). Součástí vernisáže byl swingový koncert CLARINET SOCIETY na nádvoří Vodní tvrze.

Výstava Životaběh Jesenicka 1918-1938

K osmičkovému výročí v našich dějinách připravili historici VMJ P. Macháček a Bc. P. Lukeš ve spolupráci s SOKA Jeseník a gymnaziálními učiteli historie výstavu, která přiblížila život Jesenicka v meziválečném období. Záštitu nad výstavou převzal starosta města Jeseníku Mgr. Petr Procházka. Výstava byla součástí svatováclavského historického semináře. Díky zájmu škol patřila výstava k těm lépe navštíveným. Velký zájem byl o komentovanou prohlídku expozice s našim historikem. K vernisáži si muzeum pronajalo od katolické církve kostel Nanebevzetí Panny Marie a uspořádalo koncert Dobrý večer Quintet.

V roce 2008 se nám podařilo zahájit **vánoční jarmark** vernisáží výstavy **Adventní zvyky a obyčeje našich předků**. Historici VMJ přichystali poutavou výstavu betlémů a adventních zvyků. Betlémy zapůjčilo Třebachovické muzeum betlémů a Muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. První den jarmarku navštívilo výstavu cca 1200 lidí, což je patrně i rekord v muzeu. Druhý a třetí den, o víkend, pak opět rekordních cca 800 lidí.

Vánoční jarmark proběhl v rozšířené podobě. Rozrostl se počet stánků s vánočním sortimentem, kulturní program byl bohatší – kromě koled se hrálo i divadlo. Nechyběl oblíbený živý betlém. Vodní tvrz byla svátečně vyzdoben. SOU potravinářské opět s úspěchem prodávalo klobásy na grilu, svařák, grog, vánoční cukroví atd. Atmosféra byla vskutku vánoční a díky patří všem, kteří se na akci podíleli.

Doprovodné jednorázové akce, které slouží k propagaci činnosti muzea, patří dnes k těm nejvíce navštěvovaným. Z mého pohledu především pro jejich komerční podobu. Pokud se nám podaří přivést více lidí do muzea, nejsem ale proti.

Jednak je to již tradiční celorepubliková akce **Muzejní noc**, která přilákala tisíce návštěvníků. Její součástí byly soutěže pro děti připravené našimi odbornými pracovníky, někteří neváhali převléci se za hradní paní, věstkyni, poustevníka, mastičkáře. Nasvícené noční prohlídky Vodní tvrze byly tak pro veřejnost zajímavější. Pro děti se hrály v Rytířském sále pohádky. Ve sklepení byl přichystán kat s replikami mučičích nástrojů, fronty stály před sklepením až do půlnoci. Před Vodní tvrzí na parkánech probíhal hudební program, který vyústil koncertem skupiny hrající keltskou muziku ARCUS.

Letošní **Den otevřených památek** byl v tematickém duchu Památka v krajině a krajina jako památka. Brali jsme to jako další možnost jak zviditelnit Vodní tvrz a připravili jsme výstavku zobrazení a pohlednic Vodní tvrze. Pracovníci byli připraveni provádět veřejnost s výkladem zaměřeným na historii Vodní tvrze. V tento den jsou vstupy do památek zdarma, a tak si nejsem jista, zda ze stále vyššího počtu návštěvníků právě v tyto dny máme mít radost.

Jednou z tradičních a dnes již prestižních akcí VMJ a SOKA Jeseník je mezinárodní **svatováclavské setkání**. V roce 2008 převzal nad jeho konáním záštitu hejtman Olomouckého kraje. Součástí bylo jednak setkání v Bílé Vodě u příležitosti připomenutí internace rádoých

sester komunisty a dále pak odborný seminář na téma Osudové osmičky v dějinách Jesenicka. Koncert ruských klavíristů v jesenické kapli pořádaný MKZ Jeseník umocnil slavnostní událost. Odborný historický seminář probíhal v archivu a odpoledne se zúčastnění odebrali do výstavní místnosti Vodní tvrze, kde zhlédli výstavu Životaběh Jesenicka 1918 – 1938. V roce 2008 se nám poprvé podařilo vydat sborník referátů již před seminářem samotným, což přispělo jak účastníkům, tak akci samotné. Sborníky byly po akci opět distribuovány na obecní úřady a školy v regionu.

Kromě výstav a jednorázových akcí na propagaci činnosti muzea jsou další výraznou aktivitou VMJ **přednášky**, které se konají v rámci tzv. muzejních čtvrtek. Převážnou většinu z nich připravují odborní pracovníci VMJ. Největší zájem, již tradičně, bývá o tematiku zdejší přírody.

Kromě nich jsou další výraznou aktivitou VMJ **exkurze**. Probíhají od jara do podzimu, nejvíce v sobotu, vedou je odborní pracovníci VMJ a ukazují zájemcům krásy Jesenicka. Za výtečné považují jejich oborové propojování, tzn. když vedou exkurzi přírodovědci s historikem apod. O všechny tyto aktivity zájem veřejnosti narůstá.

Činnost Vlastivědného muzea Jesenicka si dnes již nelze představit bez obětavé a nezištné pomoci mnoha firem a živnostníků. V první řadě to jsou naši **sponzoři** firmy Campanula, Řetězárna a.s., VPO Plast s.r.o., FENIX Trading a Technické služby města Jeseníku. Výpomoc, spočívající v zajištění, případně zapůjčení potřebného materiálu, včetně jeho dovozu a odvozu, provedení drobných řemeslných prací a poskytnutí poradenských služeb je velmi cenná. Za pomoc poskytnutou v roce 2008 je proto nutno poděkovat zejména firmám CE WOOD a.s., Středisku lesní výroby Jeseník, Lesům ČR s.p., Lesní správě Jeseník a Javorník, REKONS s.r.o. Lipová-lázně, LARIX Jeseník s.r.o., Středisku lesních školek Jeseník, Milanu Kozákovi st., Petru Luttnerovi, Odbornému učilišti Lipová-lázně, Priessnitzovým léčebným lázním a.s., Sklenářství Klimešová a Obci Písečná.

Podrobné zprávy o činnosti Vlastivědného muzea Jesenicka v roce 2008 i o plánech na nadcházející období najdete na webových stránkách www.muzeum.jesenik.net. V létě roku 2009 budou spuštěny nové modernizované stránky, které budou lépe reagovat na potřeby návštěvníka i muzea.

Mgr. Veronika Rybová, ředitelka Vlastivědného muzea Jesenicka

Co přinesl čas

Osudové osmičky Jesenicka 20. století

V rámci VIII. svatováclavského česko-polsko-německého setkání v Jeseníku a Bílé Vodě ve dnech 28. - 29. září 2008 proběhl historický seminář na téma *Osudové osmičky v dějinách Jesenicka 20. století*. Jeho organizátoři - Státní okresní archiv Jeseník a Vlastivědné muzeum Jesenicka v Jeseníku - tentokrát zvolili variantu náročnější na přípravu, ale efektivnější pro účastníky semináře. První část se odehrála v přednáškovém sále archivu, kde referovali pouze čtyři odborníci. K událostem roku 1918 zazněl příspěvek doc. Marie Gawrecké ze Slezské univerzity v Opavě Němci ve Slezsku a vznik ČSR. Jednoznačně nejdůležitější mezník ve vývoji Jesenicka v uplynulém století představila Mgr. Jana Hradilová: „Domů do Říše!“ Rok 1938 na Jeseníku ve světle literatury a pramenů SOkA Jeseník. Politický převrat v Československu v únoru 1948 a jeho následky na Jeseníku byly obsahem čteného referátu za nedávno zemřelého regionálního historika Mgr. Tomáše Knoppa. K účasti Polské armády na intervenci v Československu 21. srpna 1968 připravil referát Mgr. Pawel Piotrowski z Oddziału Instytutu Pamięci narodowej ve Vratislavi.

Účastníci semináře měli pak dispozici předem vydaný sborník obsahující jak základní referáty, tak doprovodný studijní materiál: výňatky z farních a obecních kronik doprovázené vzpomínkami pamětníků, kupř. † R. Ohlbauma: Můj podzim 1938, a zajímavými dokumenty z archivních pramenů, kupř. seznamy antifašistů. Sborník je vybaven i náležitou fotodokumentací, např. po 40 letech objevenou fotokronikou srpnových dnů roku 1968 v Jeseníku. Došlo i na typický český černý humor, o němž svědčí „perličky“ ze soudních spisů a z lidové tvořivosti. Druhý oddíl sborníku tvoří miscellanea, kam přispěli K. Growka s článkem Jesenicko v letech 1918-1938 očima pomocných věd historických, J. Hauk: Léta osudových osmiček v geologickém světě Jesenicka a Z. Doubravský: Srpen 1968 a jeho následky v Šumperku.

Druhá část semináře pokračovala ve Vlastivědném muzeu Jesenicka návštěvou výstavy Životaběh Jesenicka 1918-1938 /proměny regionu mezi dvěma osudovými letopočty/. Již tradiční součástí setkání byla pietní vzpomínka na internované a zesnulé sestry v Bílé Vodě, doprovázená koncertem v kostele Navštívení Panny Marie a přátelským setkáním „třech národů“ v bývalé piaristické koleji.

Výstava Životaběh Jesenicka 1918 - 1938

Rok 2008 přímo zavazoval k přiblížení historických událostí spjatých s osudovými osmičkami v našich dějinách. Kolektiv historiků Vlastivědného muzea Jesenicka Mgr. Michaela Neubauerová, Pavel Macháček a Bc. Petr Lukeš se zapojil do celostátní kampaně a představil ve dnech 23. 9. 2008 - 22. 11. 2008 široké veřejnosti výstavu *Životaběh Jesenicka 1918 - 1938* zachycující život regionu v období první republiky.

Na první pohled by se mohlo zdát, že Jesenicko, daleko vzdálené od centra převratného dění, bylo pouze ve vleku dějinných událostí, ale opak byl pravdou. Autoři výstavy zdokumentovali tento fakt nejen pomocí obrazového a archivního materiálu, ale i řadou unikátních sbírkových předmětů. Návštěvník výstavy tak mohl vstoupit do dramatických okamžiků na konci první světové války, kdy na troskách rozpadajícího se Rakousko-Uherska vznikla Československá republika. Stát, který proklamovaný princip práv českého a slovenského národa na sebeurčení spojil s obnovou historických zemských hranic, však nebyl německým obyvatelstvem v pohra-

ničních oblastech přijat s nadšením. Jesenicko se v pohnutých podzimních dnech roku 1918 na krátký čas stalo aktivní součástí provincie Sudetenland, která hlásala svou příslušnost k Německému Rakousku. Dopad celosvětových událostí na Jesenicko zachytila expozice dokumentující průběh Frývaldovské stávky, která byla důsledkem světové hospodářské krize, a jejíž tragický průběh zase naopak ovlivnil politické klima uvnitř ČSR a zostril komplikovaný vztah mezi oběma národnostními skupinami na počátku třicátých let 20. století. Převážná část výstavy byla věnována nejdramatičtějším událostem spjatým s osudovými okamžiky roku 1938. Tehdy na Jesenicku vypukla regulérní, byť oficiálně nevyhlášená válka mezi jednotkami Freikorpsu a silami bránícími ohroženou republiku. Za pomoci dobových exponátů se autorům výstavy podařilo zachytit průběh kritických zářijových dní v regionu i příchod jednotek wehrmachtu na Jesenicko na počátku října. Ke spatření toho však na výstavě bylo mnohem více. Dobové dokumenty od potravinových lístků, bankovek přes letáky a kulturní pozvánky po ukázkou výstroje a výzbroje československé armády zprostředkovaly zájemcům o historii plastický obraz dvacetiletého období v dějinách Jesenicka.

Výstava proběhla pod záštitou starosty města Jeseník Mgr. Petra Procházky a její uskutečnění by nebylo možné bez zapůjčení velkého množství vystavených exponátů ze Státního okresního archivu Jeseník, Vlastivědného muzea v Šumperku, Vojenského muzea v Králíkách a soukromé sbírky Mgr. Květoslava Growky. Interaktivitu výstavy zvýšily pracovní listy pro školy, které vypracovali PaedDr. Eva Knoppová a Mgr. Tomáš Svoboda z Gymnázia Jeseník. Slavnostní vernisáž, která proběhla 23. září, byla umocněna doprovodným kulturním programem, na němž v kostele Nanebevzetí Panny Marie vystoupilo vokální seskupení Dobrý Večer Quintet.

Pavel Macháček

Muzejní výstavy v Javorníku

Rok se s rokem sešel a opět je potřeba rekapitulovat letošní práci na odloučeném pracovišti Vlastivědného muzea Jesenicka v Javorníku.

Na začátku je potřeba vrátit se na konec roku 2007, kdy ve spolupráci VMJ, Městského kulturního střediska, Státního okresního archivu Jeseník s Třebechovickým muzeem betlémů proběhl v Městském kulturním středisku v Javorníku už druhý ročník velice úspěšných vánočních výstav, tentokrát s názvem *Maminko, tatínku, kdy už přijde Ježíšek*. Návštěvníci zde mohli vidět nejen různé typy betlémů, ale měli i možnost zhlédnout poprvé předměty z depozitáře VMJ z Javorníku, na nichž byl vyobrazen Ježíšek, tak jak si ho představovali naši předkové. Tato výstava trvala od 7. prosince 2007 do 6. ledna 2008.

Rok 2008 byl ve znamení budování nových prostor *městského muzea* v Javorníku, které bylo přemístěno z domu Karla Ditterse z Dittersdorfu do prostor kulturního domu, v němž byly pro expozici vyčleněny čtyři místnosti v prvním patře. A než začala turistická sezóna, bylo potřeba udělat nové osvětlení sbírek, položit nové podlahy, vymalovat, vybudovat kopie selské světnice a plno jiných prací.

Oproti předešlé expozici je zde více trojrozměrných předmětů, které byly do dnešních dnů ukryty v depozitáři VMJ, pracoviště Javorník. Jsou zde vystaveny předměty od nejstarších dějin až po ty, které se na Javornicku používaly docela nedávno. Ve vitrínách najdeme ukázky

Z vernisáže výstavy arch. Herberta Uttnera

dokumentující činnost cechů, spolků, obchodníků, podniků, ale i předměty každodenního života našich předků. Je zde zastoupena malá ukázka vybavení staré školy, ve vitrině návštěvníci uvidí staré hračky nebo i malou zbrojnici. Díky sponzorům, zabývajících se zpracováním dřeva, byla vybudována kopie dnes tolik oblíbené selské světnice. Nezapomnělo se i na nejslavnější osobnost města Javorníku Karla Ditterse z Dittersdorfu, je zde například představena nejen korespondence jeho ženy, dětí i jeho samotného, ale místnost je naaranžována tak, aby si návštěvník dokázal představit, že skladatel před chvílí odešel.

I při těchto náročných stavebních pracích jsme se rozhodli připravit výstavu na turistickou sezónu. Tou se stala výstava z delším názvem *Střípky z historie lékárny U svatého Antónína v Javorníku*, která se konala ve dnech 9. července až 31. října 2008. Na návštěvníky dolehla nejenom příjemná nostalgie po době minulé při pohledu na interiér javornické lékárny z 1. pol. 20. stol., který do dnešních let zachránila zdejší lékárnice Mgr. Milada Mrázková, ale mohli zde vidět i písemné doklady zapůjčené ze Státního okresního archivu Jeseník a Zemského archivu v Opavě.

A než se přiblížil konec roku a s ním i vánoční výstava, proběhla ještě jedna zdařilá akce, na níž se podílely opět VMJ, Městské kulturní středisko, Státní okresní archiv Jeseník a Zemský archiv v Opavě. Mezinárodní hudební festival Karla Ditterse z Dittersdorfu vždy doprovází výstava o významných osobnostech města Javorníku. Pro tento rok jsme vybrali *Ing. Herberta Uttnera*. Zájemci se mohli seznámit nejen se životem a dílem javornického stavitele a rodáka H. Uttnera, ale i s jeho tatínkem a dědečkem, kteří se taktéž podíleli na vzhledu města

Javorník. Na vernisáži, která proběhla 7. září 2008, se mohli návštěvníci setkat i s dojatými potomky tohoto rodu, který toho tolik pro město udělal.

I přes stavební překážky neustala každodenní práce na ošetřování, dokumentování a získávání nových předmětů pro budoucí generace. Letos bylo získáno darem nebo vlastním sběrem sice o něco méně než loni, ale i tak se toto číslo nových předmětů blíží ke stu kusů. Úspěšně se rozvíjí spolupráce nejenom s výše jmenovanými institucemi na výstavách, ale i s římskokatolickou farností Javorník, ZŠ Javorník nebo s Lesy ČR při instalování nových informačních cedulí pro turisty tohoto kraje.

Milan Rychlý

Průzkum krypty v jesenickém farním kostele (předběžná zpráva)

Nejzajímavějším archeologickým děním na podzim roku 2008 v Jeseníku byl průzkum krypty v jižní kapli zdejšího římskokatolického farního kostela Nanebevzetí Panny Marie. Písemné prameny ke kryptě neznáme, podle údajů pamětníků byla prostora otevřena naposledy kolem roku 1961. Motivem veškerých aktivit je snaha zdejších farníků o vyčištění prostoru a pietní uložení přítomných lidských ostatků. Průzkum probíhá na základě dohody Farního úřadu Jeseník a Vlastivědného muzea Jesenicka.

První fáze průzkumu proběhla v úterý 16. září 2008 za přítomnosti archeologa J. J. Kováře z Vlastivědného muzea Jesenicka (VMJ) a archiváře K. Growky ze Státního okresního archivu Jeseník. Bylo zjištěno, že barokní krypta přibližně obdélníkového půdorysu, který kopíruje prostor boční kaple kostela, je relativně suchá a v dobrém stavu. Severní stěna přiléhající k hlavní lodi kostela byla postavena z kamene, zbylé konstrukce jsou z cihel. Podlahu krypty nebylo možno prozkoumat z důvodu vrstvy předmětů a suti. Ve vrstvě byly identifikovány lidské kosti a artefakty datovatelné zhruba od 18. až do 1. poloviny 20. století.

Druhá část průzkumu proběhla 23. září za přítomnosti geologa VMJ J. Hauka a E. Pulkrtové z Národního památkového ústavu Olomouc. Průzkumem bylo zjištěno, že cihlová klenba a zdi krypty barokního stáří byly vybudovány na starších kamenných základech. Na západní a východní straně byla zjištěna poškození cihlového zdiva klenby v místě styku s kamennými základy. Dále bylo zjištěno, že současná úroveň podlahy krypty sestává z tmavohnědé vrstvy zeminy, jejíž mocnost zatím neznáme. Svrchní část této vrstvy obsahuje lidské ostatky, fragmenty oděvů, kovové fragmenty a zbytky rakví. Rakve byly ukládány v ose západ-východ, tedy příčně k podélné ose krypty.

V dalších fázích průzkumu proběhlo vyklízení suti a vyjmutí lidských ostatků ze svrchní části současné úrovně podlahy. Ostatky byly následně pietně uloženy do připravené dřevěné rakve a ponechány v kryptě. Až dosud tak byly vyjmuty ostatky minimálně 19 jedinců různého stáří. Po uložení kostí byl proveden průzkum podlahy pomocí detektoru kovů. Poměrně rozsáhlý soubor předmětů získaný při odklizení suti následně převzali historikové VMJ P. Macháček a P. Lukeš k dalšímu zpracování a uložení. Jednalo se o jednu krabici železných předmětů, dvě krabice skleněných a keramických předmětů, kra-

bici textilií, zejména zbytků obuvi, kamnářský kachel a fragment kamenného architektonického článku.

Ukončení průzkumných prací v kryptě je plánováno do konce roku 2008. Po odklizení suti a začištění hliněné podlahy bude konstrukce krypty podrobně prozkoumána a zdokumentována. Objevené lidské pozůstatky zůstanou na místě uloženy v rakvi a vyzvednuté artefakty budou uloženy ve sbírkách Vlastivědného muzea Jesenicka. Po desítkách až stovkách let tmy a chaosu se tak i do tohoto drobného, avšak velice zajímavého střípku jesenické historie vnese světlo a řád.

Josef Jan Kovář

Výstava S praporem a púllitrem

Slavnostní vernisáží, jejíž součástí bylo vystoupení dixielandové skupiny Down Beat Dixieland Band, byla 17. června 2008 v Rytířském sále Vodní tvrze zahájena nová autorská výstava jesenického muzea – výstava **S praporem a púllitrem aneb Spolkový život na Jesenicku**. Jejím cílem byla snaha přiblížit bohatý spolkový život ve městech a obcích na Jesenicku, a to i s přesahem na Bruntálsko a Šumpersko. Výstava byla rozdělena tématicky podle jednotlivých spolků a důraz byl kladen na předměty vzniklé z košaté činnosti spolků – prapory, stuhy, odznaky, štíty, střelecké terče a zbraně, trofeje, sportovní materiál, literatura, spolkový majetek. Na panelech pak návštěvník objevil stručné informace o jednotlivých spolcích, spolu s archivním psaným a obrazovým materiálem. Jedním z přitažlivých momentů celé výstavy byly tři scény – dekorování krále střelců, „výstava ve výstavě“ o bohatství turistických spolků

a aranžmá svěcení spolkového praporu veteránů. Zcela unikátní byly dochované materiály o činnosti spolku Schlaraffia. Výstava o spolcích, které představovaly jednu z nejvýznamnějších složek veřejného a společenského života v regionech a místech, trvala od 18. června do 28. září 2008. Autorkou výstavy byla Mgr. Michaela Neubauerová z Vlastivědného muzea Jesenicka, ve spolupráci se Státním okresním archivem v Jeseníku a Vlastivědným muzeem v Bruntále a Šumperku.

neu

Vyhlídky U Hříbu obnovena

V r. 1926 byla dokončena výstavba dnešní silnice Zlaté Hory - Dolní Údolí - Rejvíz a při této příležitosti bylo na křižovatce cesty do Ondřejovic postaveno odpočívadlo, jemuž se říkalo U Hříbu. Neslo pamětní desku upomínající zásluhy slezského zemského prezidenta Josefa Šrámka o stavbu. Dřevěný altán zanikl r. 1952. O jeho obnovu usilovaly Klub přátel Zlatých Hor a Lesní správa Jeseník od r. 2007. V sobotu 3. května 2008 mohli iniciátoři rekonstrukce i množství přihlížejících pseudohistorickému programu odpočívadlo slavnostně uvést do provozu. Projektovou dokumentaci nechal zpracovat a zaplatil Klub přátel ZH u Ing. Ivo Zajíčka, financování stavby si vzaly za své Lesy ČR s.p., Lesní správa Jeseník, která stavbu zadala firmě Kovoplast s.r.o. z Bělé pod Pradědem.

Pamětní depot v makovici kaple z Dolního Lesa

Součástí obce Vlčice je osada Dolní Les (něm. Niederwald, česky do r. 1948 Dolní Valteřovice). Nachází se zde kaple Neposkvrněného početí Panny Marie. Původní stavba pocházela z doby kolem r. 1800. V r. 1823 byla ke kapli přistavěna věž. Téhož roku byl do ní zavěšen zvon, jenž nechal v r. 1723 zhotovit Nepomuk Sauer na památku morové epidemie, která citelně postihla Dolní Les o desetiletí dříve. Do vystavění věže visel zvon ve štítě domu čp. 23, který vlastnila rodina Sauerů. Poté, co původní kaple zchátrala a byla uzavřena, uspořádala obec Vlčice v r. 1904 sbírku na výstavbu nové kaple. Mezi nejštědřejší donátory patřil již tradičně vratislavský biskup, jenž na stavbu věnoval polovinu z celkové sumy, tedy 5.000 K. Již následujícího roku byly pod vedením stavitele Alberta Polaka ze Žulové a za velkého přispění místních obyvatel zahájeny stavební práce a do zimy 1905 byla hrubá stavba pod střechou. Kaple byla vybavena lavicemi cca pro 90 osob, oltář Matky Boží se sochou Neposkvrněného početí, jakož i sochu sv. Rocha, vytvořil pro kapli skorošický sochař a řezbář Franz Tinz; oltář pak vymaloval a pozlatil Alois Bauch z Vidnavy.

Na závěr stavebních prací byly do věže kaple zavěšeny dva zvony. Malý zvon pocházel z původní kaple, druhý, poněkud větší, byl zakoupen ve zvonářské dílně Petera Holzera ve Vídeňském Novém Městě. Oba zvony se do dnešních dob nedochovaly. Dle farní kroniky byl v Dolním Lese 6. června 1916 zrekvírován malý Sauerův zvon sv. Petra o rozměrech 32 x 25 cm a o váze 20,5 kg, velký byl odvezen 11. září téhož roku; poté byl do věže pořízen nový ocelový zvon.

Kapli vysvětil dne 8. září 1906 bernartický farář Anton Hauke, rodák z Vlčic, první mši svatou pak celebroidal tehdejší vlčický kaplan Franz Seichter. Písemné prameny vypovídají, že u příležitosti osazení kříže na makovici zde byla uložena schránka s pamětními tisky a zápisy. Ve 30. letech byla provedena renovace interiéru a v r. 1938 bylo do kaple pořízeno harmonium. Poválečný odsun německého obyvatelstva omezil mše na jednu ročně, a to vždy 12. září. Termín se vztahuje rovněž k morové epidemii, neboť ti, co ji přežili, se právě toho dne r. 1713 zavázali poděkovat každoročně za svou záchranu mši svatou. Poutě ke kapli však časem zcela ustaly, stavba zchátrala a protože nebyla prohlášena za kulturní památku, byl její osud nejistý.

Třídění dokumentů ze schránky

Zhruba od r. 2000 se kaple dostala do středu pozornosti Obecního úřadu ve Vlčicích, v jehož je majetku. Byla zabezpečena proti dešti a volnému vstupu, byla opravena střecha a schody na věž, vyměněna okna a položena nová dlažba. Ke 100. výročí vysvěcení byla v kapli v září 2006 odsloužena slavnostní mše. V květnu 2008 práce pokračovaly dokončením opláštění věže a novým usazením kříže a makovice - ta byla totiž prostřílena a vnikala tudy do věže voda.

Dne 26. května 2008 byla z kaple Neposkvrněného početí Panny Marie v Dolním Lese snata makovice. Byla z ní vyňata pamětní schránka a otevřena za účasti starosty Vlčic Josefa Fojtka, Libuše Plhalová, bývalé starostky, kronikáře Milana Uhlíře a zástupce SOKA Jeseník K. Growky. Její obsah tvořily tři pamětní rukopisné zápisy z let 1905–1906

(farnosti, obce a národní školy ve Vlčicích včetně soupisu majitelů domů v Dolním Lese), několik dobových periodik (noviny Mähr.-Schless. Volksfreund z 25. 9. 1905, ročenka vidnavského gymnázia 1904/1905, opavský časopis Landwirtschaftliche Zeitschrift z 16. 9. 1905, brožura A. Blažka Hochwasser=Katastrofe am 10.- 11. Juli 1903 im politischen Bezirk Freiwaldau), čtyři svaté obrázky s věnováním, růženec a vosková pečeť Dolního Lesa, ovšem roztavená žářem slunce opírajícím se o měděnou makovici. Rukopisy byly na základě protokolu depopovány ve Státním okresním archivu Jeseník, kde se staly součástí fondu Archiv obce Vlčice. Ostatní materiály byly uloženy zpět do makovice, doplněné o nové zápisy obce a archivu, denní tisk a mince v hodnotě 20 Kč.

V pozinkované plechové schránce se též našlo 5 oběžných mincí rakouské korunové měny: 1 halér 1897 (Cu, měděnka), 2 halér 1894 (Cu, měděnka), 10 halér 1895 (Ni), 20 halér 1893 (Ni). Zřejmě jen jako nahodilý dar se zde ocitl 1/2 krejcar [1780] Marie Terezie (Cu, otřelý v kvalitě 4/4).

K. Growka - J. Hradilová

Nová makovice kaple sv. Anny

Když se počátkem dubna 2008 protokolárně snímala makovice z kopule kaple sv. Anny na Křížovém vrchu, vládlo rozechvělé očekávání, jaký poklad, či respektive jaké poselství obsahuje schránka, která se obvykle do makovic kostelních a radničních věží dávala. Všichni účastníci akce však byli zklamáni, protože dolů byla snesena zrezivělá a prostřílená makovice, v níž zúčastnění našli jen ptačí hnízdo. Zásahy - zřejmě z vedlejší chaty alkoholem rozkurážených střelců éry socialismu, kdy nic svatého nebylo lidem svaté - způsobily, že do věže začalo zatékat a nosné trámy ztrouchnivěly. Jejich výměna byla v úterý 29. dubna završena osazením nové makovice s křížem. Za účasti zástupců města a archivu byl do makovice uložen měděný, cínem zaletovaný tubus s pamětním zápisem, v němž se připomíná, že původní kaple byla postavena již roku 1846. 22. října 1861 kapli sv. Anny vysvětil vřatislavský biskup Heinrich Förster. K této příležitosti dal jesenícký děkan J. Lichtbau vytisknout svátostku s modlitbou. Je na ní zachycena nám nejstarší známá podoba kaple. Od té doby nebyla makovice zřejmě snata a nebyl do ní vložen žádný zápis. Ten však byl vyhotoven do pamětní knihy kaple sv. Anny, jež se dnes nalézá ve Státním okresním archivu Jeseník. Text dokumentu vloženého do tubusu hodnotí změny za uplynulé 20. století a obrací se i do budoucnosti: „Na počátku nového tisící-

letí lze vyslovit přání, aby se již nikdy neopakovalo tak hrůzné a válkychtivé století“ s prosbou ku sv. Václavu a sv. Anně o pomoc „Nedejte zahynouti nám i budoucím!“

Text doprovází kovová novoročenka na rok 2000 města Jeseníku a několik oběžných mincí. Dobu, v níž žijeme, by měly připomínat po jednom výtisku Jesenického týdeníku a kulturního zpravodaje Jeseník, město a lázně. Mistr klempíř, který tubus zaletoval a následně osadil v makovici, do něj vložil kapří šupinku pro štěstí. Snad ho naši potomci budou mít vrchovatě.

Němí svědkové minulosti?

Co lidstvo existuje, vždy mělo touhu si připomínat božstva, ikony, hrdiny, vládce, umělce a v neposlední řadě také své slavné činy, nebo naopak i nešťastné prohry a pohromy. Proto lidé začali stavět nejdříve dřevěné, později kamenné nebo kovové sochy pro budoucí generace. Bohužel náš národ se k těmto „němým“ svědkům doby stavěl, a někde i do dnešních dnů staví, spíše macešsky. Co nová vládnoucí garnitura, to ničení starých a budování nových pomníků. Ani Javorník se těmto excesům bohužel nevyhnul, snad příští generace pochopí jejich nesmyslnost. Kolik památek nenávratně zmizelo, se už asi nedovíme, ale některé se náhodně přece jen vynoří z hloubi časů. Uvedme takové příklady za poslední dva roky.

Na jaře 2007 byla při hloubení kanalizace domu čp. 183 objevena deska o rozměrech 42x61x5 cm, na níž byl reliéf Mag. pharm. Leopolda Grögera (1872–1931), lékárníka v městské lékárně U sv. Antonína čp. 97. Gröger absolvoval vidnavské gymnázium, lékárnickou praxi získal v Opavě a farmacii vystudoval ve Vídni. V Javorníku patřil k předním činovníkům spolkového života, v letech 1923-1930 byl předsedou tělocvičného spolku Turnverein (DTV). Portrét byl umístěn na kamenné mohyle doprovázené deskou, na níž je takřka nečitelný text: *Unserem Obmann in Dankbarkeit der Turnverein im Jahre 1928*. Dnes ani neznáme umístění tohoto pomníku. Reliéfní deska se nyní nachází v Kulturním domě v Javorníku a probíhá jednání s majitelem o předání desky do místního městského muzea.

Torzo náhrobníku z Vlčic

Na jaře 2008 při hloubení kanalizace domu na ul. Polské, dříve firemního sídla stavitele H. Uttnera, bylo objeveno nejen hnízdo munice z druhé světové války, ale i velká mramorová deska o rozměrech 140 x 63,5 x 13 cm nesoucí jména padlých I. světové války. Původně existovaly dvě se 72 jmény padlých a byly umístěny ve venkovních nikách průčelí kostela Nejsvětější Trojice. Památník zhotovil sochař Josef Obeth roku 1922 a zničen byl po 11. 7. 1945. Deska se nyní nachází ve skladu Městského úřadu v Javorníku a v budoucnu se počítá s navrácením na původní místo.

V létě 2008 při opravě fary ve Vlčicích byla nalezena torza dvou náhrobníků, jež lze časově situovat do rozmezí pozdní gotiky a renesance. Určitě by si zasloužily podrobnější studii. Zatím zveřejňujeme jen předběžnou zprávu. První o rozměrech 113 x 92 cm je z pískovce. Na čelní stěně se nachází ženská postava v dlouhém šatě. Vedle hlavy z obou stran je špatně identifikovatelný, z větší části setřelý erb. Druhá torzovitá deska o rozměrech cca 50 x 70 cm je ze žuly. Zachovala se jen spodní část mužské postavy oděné do zbroje, dole mezi nohama leží přilba s hledím.

Věřím, že i příští roky budou pro nás takto úspěšné co se týče nalezených „němých“ svědků minulosti.

Milan Rychlý

Jubilea, vzpomínky

Ohlédnutí za Tomášem Knoppem

Dne 4. srpna 2008 v Jeseníku neočekávaně zemřel Mgr. Tomáš Knopp, v posledním desetiletí mimořádně agilní osobnost jesenícké vlastivědy a kultury.

Tomáš Knopp se narodil 4. 5. 1965 v Ostravě. Vystudoval Gymnázium v Ostravě-Porubě a Pedagogickou fakultu v Ostravě, obor český jazyk a literatura - historie. V letech 1989–1995 učil na Gymnáziu v Jeseníku, od roku 1996 pracoval na Pozemkovém úřadu Jeseník. Byl iniciátorem vydání a spoluautorem knihy *Čítanka z Jesenícka* (1. vydání 2000, 2. vydání 2001). Její úspěch ho podnítil k intenzivní badatelské, spisovatelské a vydavatelské aktivitě, z níž vzešly čtyři knihy. S Františkem Trávníčkem připravili knihu pověstí a vyprávěnek *S příchutí Jesenícka* (2000) a s manželkou Evou práci o lázeňství na Jesenícku *Oázy vody a vzduchu* (2001). Z jeho zájmu o dějiny 20. století vzešla kniha řadící se k proudu „oral history“ *Děti neklidné Evropy* (2003) a historická studie blížíící se jazykově literatuře faktu *Předkládám na vědomí. Jesenícko 1945-1948* (2004).

K 50. narozeninám svého bratra vydal bibliofilii *O panu Jiřím a zlobivé lokomotivě* (2003), napsal a zrežiroval jednoaktovku *Těžký let tetřeva* (1995), divadelní hry pro děti *Čertovská pohádka* (1996), *O vodníku Vlnkovi* (1997) a parodii televizních Krkonošských pohádek *Jak Trautenberk získal v restituci Krakonošovu zahrádku*.

Jeho šťastná spolupráce s novinami Jesenícký týdeník napomáhala fundovaně a přitom čtivě šířit povědomí o dávné minulosti našeho kraje. Po tři roky pomáhal Lukáši Abtovi při zve-

řejňování seriálu o pramenech a pomnicích v našich lázních. Výsledkem této spolupráce pak byla i Abtova kniha *Atlas jeseníckých pramenů a jiných drobných památek* (2007), kterou vydalo Hnutí Brontosaurus Jeseníky v ediční řadě Cesta ke kořenům. Redakčně pomohl na svět dalšímu titulu této edice *Příběhy z pohraničí* (2007) Petra Procházky. Pro Hnutí Brontosaurus se Tomáš Knopp stal nepostradatelným mentorem. Jakoby oklikou se vrátil ke svým kantorským začátkům a připravil pro zanicené dospělé i mládež mnoho poutavých historických přednášek. Kromě toho publikoval v revui Praděd, v Ročence Vlastivědné muzejní společnosti Jeseník, ve Speciálu Jeseníckého týdeníku a žel jen krátce redigoval měsíčník Jeseník, město a lázně.

Tomáš Knopp měl před sebou spoustu rozdělané práce. Podařilo se mu předem odevzdat referát na historický seminář VIII. svatováclavského setkání v Jeseníku o únorových událostech roku 1948 na Jesenícku a rozpracoval netradičního průvodce Jeseníky pro pražské nakladatelství Baset. Jejich vydání se však nedočkal.

Po Tomáši Knoppovi tu zůstává nevyplněná mezera, věřím však, že najde právě mezi mladými lidmi svého následovníka.

Vzpomínka na Zdeňka Brachtla

Počátkem roku 1999 jsme se Zdeňkem Brachtlem, na našem obvyklém posezení v nekuřácké restauraci Labyrint, přemýšleli nad plánem práce Vlastivědného muzea Jesenicka, jak změnit Ročenku Vlastivědné muzejní společnosti v regulérní muzejní časopis. Měli jsme přitom před očima tehdy magický letopočet 2000, kdy by tedy mělo vyjít první číslo vlastivědného sborníku Jesenicko. O rok později se náš časopis stal skutečností. Ale tenkrát ani v skrytu duše člověk nepřemýšlel o tom, že Zdeněk svůj boj se zákeřnou nemocí prohraje († 12. dubna 1999) a já budu nucen do prvního čísla psát za něj nekrolog.

Zdeněk Brachtl dokázal za velice krátkou dobu svého ředitelování samostatnému jesenickému muzeu přinést mnoho podnětů, které padly na úrodnou půdu, našly své zastánce a dnes je již bereme jako samozřejmost. Svým bytostným optimismem dokázal mnoho lidí ovlivnit, ač dosti svých ubývajících sil musel vynaložit na jednání se skeptiky a nepřejícíky. I sborník Jesenicko narazil na pochybovače „... takový malý okres, dvě, tři čísla a nepřezije...“.

Dnes držíme v ruce desáté číslo. A poprávu toto malé jubileum patří vzpomínce na člověka, jemuž je jesenické vlastivědné bádání za tolik vděčné.

Pokud není uvedeno jinak, autorem je K. Grouka

Literatura

Přečetli jsme za vás

Bakončík, Vladislav - Doboš, Boleslav: Poutní místo Panna Maria Pomocná u Zlatých Hor. Ateliér D, Zlaté Hory 2008. 32 s.

Za podpory římskokatolické farnosti Zlaté Hory vyšla působivá brožura, která symbolicky završuje obnovu vyhlášeného poutního místa Mariahilf. Noví poutníci ji získají v českém, německém či polském jazyce a seznámí se jak s dávnou historií poutního místa (V. Bakončík), tak s činností Sdružení pro obnovu poutního místa Panna Marie Pomocná u Zlatých Hor (B. Doboš), jemuž se za osm let podařilo vrátit tomuto promodlenému místu nejen jeho kostel, ale i význam. Brožura je vybavena řadou vyobrazení poutního areálu, počínaje mapou z r. 1769, přes rytiny z 19. století až po běžnou pohlednicovou produkci. Fotografie pak dokumentují stavbu kostela i poutě za účasti vysokých církevních hodnostářů. Zajímavostí je vyobrazení poutních obrázků.

Czechowicz, Bogusław: Sukcesorzy śląskich Piastów. Wyd. ATUT, Wrocław 2007. 220 s.

Před 300 lety zemřela lehnicko-břežsko-volovská kněžna Karolina (1652–1707), poslední z významné středoevropské dynastie Piastovců. Toto výročí posloužilo autorovi, aby se zamyslel nad odkazem slezských Piastovců, z něhož čerpal malířství, sochařství, umělecká řemesla a architektura. Práce je rozdělena do několika kapitol podle subjektů - mecenášů kultury a umění: čeští, prušti a němečtí králové, slezská knížata, rytíři a šlechta, města a měšťané, kapituly a kláštery a „ve vřavě moderny“ - v poslední jmenované kapitole najdeme i groteskní odkaz na pivo Piast! Nás nejvíce zaujme kapitola věnovaná vratislavským biskupům počínaje Tomášem I., který začal stavbu nové katedrály ve Vratislavi poté, co starý románský kostel zničili mongolští nájezdníci. Připomínají se i stavby hradů na Jesenicku v 2. pol. 13. století. Kniha je vybavena mnoha fotografiemi, kresbami půdorysů kostelů, hmotnými rekonstrukcemi hradů a reprodukcemi starých grafik a tisků. Vedle bohatého odkazu na literaturu pomohou čtenáři v orientaci i osobní a místní rejstřík.

Slavné vily Olomouckého kraje. Zatloukal, Pavel (ed.), FOIBOS a.s., Praha 2007. 202 s.

Rozsáhlý ediční projekt Slavné vily mapující 13 krajů ČR se pro autory, vzhledem k uměle vytvořenému Olomouckému kraji, tedy i s Jesenickem, stal výzvou najít 50 reprezentativních staveb a projít mnohdy i tragické osudy domů i jejich majitelů, zejména v letech 1938-1948. V pěti kapitolách historického toku dějin jsou naznačeny i jednotlivé architektonické styly: od historismu po konec postmoderny. Z Jesenicka nás seznámí s dvěma stavbami: neobarokní vilou Ernsta Regenharta (Jeseník, J. Hory 673) a anglickou vilou Erwina Weisse (J. Hory 679) zpracoval Martin Horáček.

Sławne postacie pogranicza polsko-czeskiego Euroregionu Pradziad - wspólne dziedzictwo historyczne. Starostowstwo Powiatowe w Nysie, Nysa 2007. 194 s.

Okresní vedení v polské Nise vydalo publikaci, která je součástí projektu Věhlasné osobnosti polsko-českého pohraničí - Euroregionu Praděd - společné historické dědictví, jež je dotován z evropských fondů v rámci programu Interreg III. Více než padesát osobností kulturního, společenského a hospodářského života zanechalo za sebou stopy nejen ve Slezsku, dnes obývaném Čechy a Poláky, kteří bez nacionálních předsudků hledají kořeny zemského patriotismu. Rozsah i význam jednotlivých osobností je značný, od maršála Blüchera, vítěze nad Napoleonem, po nositele Nobelovy ceny z roku 1964 Konrada Blocha, či slavného básníka Josefa von Eichendorffa nebo východoněmeckého spisovatele Harryho Thürka. Najdeme zde i mnohé kuriozity, kupř. o pobytu generála Charlese de Gaulla ve vojenském vězení v Nise. Z původně rakouského, respektive českého Slezska se do knihy dostali ortoped Adolf Lorenz, sochař Josef Obeth a léčitel Vincenz Priessnitz. Hesla zpracoval P. Szymkowicz. Texty jsou přeloženy do němčiny a češtiny. Zejména český překlad by vyžadoval pečlivější redakci a kontrolu nekompatibilních fontů v počítači před tiskem.

Tinzová, Bohumila - Čep, Marian: Sochař Josef Obeth (1874-1961). Život a dílo. Nakl. VEDUTA Štítý - Zemský archiv v Opavě 2008. 192 s.

Jesenicko s jeho výjimečnými zásobami žuly a mramoru a dvěma odbornými školami pro jejich zpracování se stalo počátkem 20. století doménou zručných kamenických dělníků i umělců-sochařů.

Výjimečně talentovaní žáci odcházeli studovat do Vídně, aby se vesměs vrátili do rodného kraje. Politický vývoj po 2. světové válce, odsun německého obyvatelstva a čtyřicetiletý strašák revanšizmu způsobily, že povědomí o těchto umělcích bylo ztraceno, snad s výjimkou Josefa Obetha, jenž zůstal v paměti jesenických občanů víceméně jen jako tvůrce Priessnitzova pomníku.

J. Obeth se narodil 15. 7. 1874 v malé osadě Terezín u Mikulovic na počátku revoluce v kamenoprůmyslu, která pozitivně poznamenala hospodářský rozvoj celého kraje. Jeho otec byl provozním mistrem lomu ve Velkých Kuněticích, kam svého syna často brával. V roce 1887 nastoupil na tehdy čerstvě otevřenou odbornou kamenickou školu do Supíkovic. Zde se jeho talent projevil naplno, už jako žák vynikal v praktické výuce a modelování. Po absolutoriu Státní školy uměleckých řemesel ve Vídni studoval v ateliéru sochařství na akademii výtvarných umění pod vedením profesorů Kaspara von Zumbusche a Edmunda Hellmera.

O jeho dalším osudu rozhodla do velké míry zakázka, kterou dostal od ministerstva kultury a vyučování v roce 1898. Měl tehdy vytvořit sousoší Vidění sv. Františka pro gymnaziální kostel ve Vidnavě. Definitivní návrat na Jesenicko znamenala druhá, tentokrát ještě prestižnější zakázka z r. 1902 na monumentální pomník k uctění památky V. Priessnitze, zakladatele lázní na Gräfenberku. Poté již byl Obeth jako uznávaný sochař zahrnut objednávkami. Dlouhý seznam jeho děl obsahuje nejen památníky, náhrobky a pomníky padlým, ale také výzdobu veřejných i soukromých budov. K jeho aktivitám patřilo i restaurátorství. I po odsunu v roce 1946 zůstal dále činný až do vysokého věku. Zemřel 18.9.1961 ve svém novém domově, v německém Bad Säckingu.

Knihy si klade za cíl představit Obetha nejen jako sochaře jesenického regionu. Řadu děl se podařilo identifikovat až nyní, a to především vzhledem k jejich velkému geografickému rozptylu. Obeth byl totiž doslova umělcem střeoevropským – jeho realizace lze dodnes najít ve Vídni, na zámku Rožtůž u Kutné Hory, na jižní i střední Moravě a kromě vlastního Jesenicka také v české části Slezska i v polském příhraničí. Velkým přínosem publikace je katalog všech známých Obethových děl, kterých je na 160. Ty práce, které se podařilo identifikovat, jsou představeny také v obrazové dokumentaci, ať již na dobových fotografiích, nebo současných

snímcích, jejichž autorem je Marian Čep ze sdružení Příznivci kamenických a sochařských děl na Jesenicku. Publikace má 192 stran a obsahuje mj. také podrobné německé a polské resumé, česko-německý a německo-český místní rejstřík. Také velké obrazové přílohy mají trojjazyčné popisy.

Horníková, Marta: Českobratrská církev evangelická v Jeseníku od roku 1945 po současnost. Diplomová práce. Ústav religionistiky FF Masarykovy univerzity, Brno 2008. 79 s.

Práce podává nejprve srovnání perzekuce katolíků a evangelíků na Jesenicku a uvádí obecné údaje o Českobratrské církvi evangelické, její interpretaci vyznání a svátostí i praktické zaměření, jako kupř. práci s dětmi, Diakonii (v Jeseníku konkrétně občanské sdružení Boëtheia), ekumenické vztahy, financování sboru. Všechny obecné údaje pak konfrontuje s realitou jesenického sboru ČCE. Samotnou historii církve v Jeseníku uvádí od postavení kostela. Následně pojednává o působení sedmi farářů, přičemž se opírá o zprávy z činnosti uložené v archivu sboru a zejména o osobní rozhovory s faráři, či jejich manželkami.

Nohel, Jan: Sirkárny na Javornicku v bývalém okrese Jeseník. Rukopis. Brno 2008. 51 s.

V úvodu je nastíněna historie výroby zápalek se zřetelem ke Slezsku a Kladsku, odkud, konkrétně ze Zlatého Stoku, se výroba roku 1889 přesunula do Horního Fořtu. Anna Schneiderová zde nechala stavitelem Utnerem postavit provoz na zelené louce a vyráběla v něm fosforové sirky. Práce sleduje peripetie firmy, která byla vystavena konkurenci v podobě nové továrny v Bernarticích. Po roce 1900 výroba zápalek v Horním Fořtu skončila. Práce je vybavena bohatou fotodokumentací, vyobrazením zápalkových nálepek a archiválií.

Chybík, Josef: Heřmanovice. Od oppida ke vsi. VI. nákladem. 2008. 534 s.

Dějiny Heřmanovic, dnes správně příslušných k okresu Bruntál, byly až do roku 1948 spjaty s osudy Zlatohorska, potažmo celého Jesenicka. Kniha ovšem nepřibližuje pouze historii, ale je kronikou obce a zejména běžného života jejích obyvatel. Autor téma rozvrhl do 11 kapitol počínaje polohou obce, poté sleduje komunikace, přírodu a její úkazy (včetně katastrof). Z dějinných pasáží jsou nejcennější ty o poválečném vývoji, který autor sleduje s akribií sobě vlastní na základě dochovaného archivního materiálu, s bohatým poznámkovým aparátem pod čarou, a doplňuje jej o „příběhy“ a výpovědi pamětníků. Po této stránce kniha může sloužit jako metodický vzor pro tvorbu jiných vlastivědných publikací. V dalších kapitolách jsou sepsány umělecké, architektonické a historické památky, velký prostor je věnován demografickým údajům a využití volného času, spolkovému životu, nechybí popis slavností a obyčejů. Samostatné kapitoly mají školství, práce (včetně služeb, pošty a policie), vodovod a elektrifikace obce a poslední kapitolou je galerie osobností. Knihu doprovází soupis literatury a jmenný a místopisný rejstřík. Typograficky sympaticky vyhlížející kniha obsahuje velké množství barevných fotografií, map, schémat a reprodukcí archiválií. Každá kapitola je doprovázena shrnutím v němčině, rovněž popisky k vyobrazením jsou dvojjazyčné.

Hečková, Petra: Žulová / Friedeberg 650 let městem. Katalog výstavy. Žulová 2008. nestr. Brožková, Silvia - Vylíčilová, Marta: Žulová - 650 let. Žulová 2008. nestr.

Město Žulová a občanské sdružení Kamenické muzeum Jesenicka uspořádalo k výročí první písemné zmínky o Žulové 26. 7. 1358 výstavu, k níž vyšel katalog. Autorka útlé brožury

podala dějiny města a hradu s odkazy na 20 fotografií z reálu či reprodukce archiválií, s nimiž se mohou návštěvníci na výstavě seznámit. Návodkem se čtenáři dostane pověsti Poslední dny hradu Frýdberka. Druhá brožura vydaná městem Žulová je takřka fotokronikou změn, které městečko prodělalo ve 20. století. I textová část reflektuje především poválečná léta, najdeme zde i údaje o vývoji po r. 1990, popis společenského života a návštěvníkům obce se doporučují ke zhlédnutí kulturní památky ve městě i blízkém okolí.

kol. autorů: Osobnosti olomouckého kraje 1850-2008. Agentura GALIA, Olomouc 2008. 152 s.

Publikace o významných osobnostech nově utvořeného kraje je součástí výzkumného záměru předloženého Filozofickou fakultou Univerzity Palackého a agenturou Galia vedení Olomouckého kraje s cílem zpracovat podrobný biografický slovník Olomouce a následně ostatních regionů. Pilotní díl projektu připomíná jedince, kteří žili po druhé polovině 19. století, nejsou zde zahrnuti osoby žijící a byli vyloučeni i ti významní rodáci, pokud odsud v mládí odešli. Naopak tu jsou zařazeny osobnosti, které se sice v Olomouckém kraji nenarodili, ale svou dlouhodobou činností se zapsali do jeho historie. Výběr reflektoval i důležité kritérium vyrovnání se s minulostí, protože o mnohých lidech se z ideologických, národnostních či jiných důvodů nepsalo. Jde především o některé osobnosti německé národnosti ze Šumperska a Jesenicka. Z něj byli do publikace zařazeni: archivář Rudolf Fitz, sochaři Bernard Kutzer, Engelbert Kaps, Josef Obeth a Paul Stadler, kněz Josef Neugebauer, podnikatelé Josef Latzel, Josef Raymann a Barbara Titze, vodoléčitelé Vincenz Priessnitz a Johann Schroth a herec Rudolf Rittner.

Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety. Biografická příručka A – Z. Státní okresní archiv v Litoměřicích 2008. Elektronická publikace (CD).

Příručka eviduje osoby, které spoluvytvářely, udržovaly a byly aktivními nositeli nacistického režimu v tzv. Říšské župě Sudety v letech 1938-1945. Ve své elektronické podobě tak navazuje, ovšem v daleko rozsáhlejší měřítku, na tištěný 1. svazek (zahrnující písmena A-B) z roku 2003. Publikace vznikla v letech 2006-2008 jako výsledek badatelské práce kolektivu autorů pod vedením PhDr. Stanislava Bimana. Excerptce materiálů probíhaly zejména ve Spolkovém archivu v Berlíně, v Národním archivu v Praze a v Archivu bezpečnostních složek. Cenné informace byly vytěženy také v tuzemských oblastních archivech, v Zemském archivu v Opavě a v jednotlivých okresních archivech. Vznikl tak jmenný seznam s drobnými biogramy více jak 50 tisíc osob (za Jesenicko bylo z archivních materiálů SOkA Jeseník do projektu zařazeno přes 1400 jmen). CD dále obsahuje stručný nástin státní a politické správy, obrazové přílohy, přehled pramenů a seznam zkratk. Příručka nechce nikoho soudit ani odsouzet. Její těžiště spočívá ve shromážděné faktografii o konkrétních osobách a jejich politické angažovanosti v německých negativistických stranách (DNP, DNSAP, SdP), v nacistické NSDAP a jejich složkách a přičleněných svazech. V regionálním měřítku je cennou pomůckou nejen k hlubšímu poznání dění na Jesenicku v letech 1938-1945, ale na jednotlivých životních osudech je možné sledovat také genezi tohoto vývoje, jeho kulturní, hospodářské a sociální souvislosti.

jhra

Jesenicko na stránkách periodik

Altvater

126. ročník (2007) přináší ve všech číslech drobná zpravodajství z okresu Jeseník. Ta jsou doplněna reportážemi, první nás provází oslavami 125. výročí založení časopisu Altvater, druhá slavností k 75. výročí chaty Paprsek. Seznámíme se s vlastivědnými příspěvky z pera vedoucího kulturní rubriky MSSGV Helmuta Weiße - na drobnou skicu o tradicích vodoléčby ve Slezsku (č. 2) navazuje studie o rodině vodoléčitele Josefa Weisse, převzatá ovšem z české monografie B. Tinzové, navíc se špatně uvedeným datem Weissova narození (č. 6). Karin Weber a Gustav Krause připravili do 4. čísla zásadní studii o dílu sochaře Josefa Obetha po r. 1945 a Lothar Kausch představil výborně fotograficky doplněný článek o jednom atypickém projevu lidového umění na Jesenicku - o obrazech s vycpanými ptáky (č. 5).

Následující ročník (2008) má stejnou koncepci, proto připomeňme jen zásadní články. Zapomenutou regionální autorku Hedviku Teichmannovou (1875-1949), rodačku z Železného u Vrba p. Prad., a její romány z 30. let připomíná v 1. čísle S. Ullbrecht. Osvědčená autorská dvojice K. Weber a G. Krause popsali historii kříže ve Studeném Zejfru, dosud neznámé dílo z Kutzerovy dílny. K. Weber v následujícím čísle pokračuje v bádání o díle sochaře J. Obetha v Německu. Ve 4. čísle najdeme příspěvek G. Krauseho ke 150. výročí narození básníka V. Heegera, doprovázený Heegerovým listem z Gräfenberku (dat. 1922) a unikátní fotografií básníka za svým pracovním stolem v tzv. Koppenhausu. V následujícím čísle si lze přečíst proslov Gerharda Pohla, vedoucího krajského muzea bruntálských vysídlelců v Memmingenu, k Heegerovu výročí s připomenutím pamětní desky, které mu zde byla odhalena v roce 1958. Časopis dále přináší článek o monografii sochaře Josefa Obetha.

Heimatbrief der Lindewiesner

I v 63. ročníku zpravodaje bývalých německých obyvatel Lipové-lázní pokračuje obecná tendence tohoto periodika, že se již zaměřuje jen na nejstarší pamětnickou generaci. Proto hodnota příspěvků, které se týkají vlastivědy, je mizivá, čistě informační. Nejcennějšími jsou opět staré fotografie. Kupř. v 303. čísle vidíme dělníky s parním válcem při úpravě silnice, titulní straně následujícího čísla vévodí pohled na lázeňskou restauraci z 20. let. Poslední 305. číslo ročníku nabízí informaci o výstavě v Heimatmuseum Oberstaufen věnované Schrothově léčebné kúře, v níž pokračoval po svém odsunu lipovský lázeňský lékař Hermann Brosig.

Heimatbrief für Weidenau-Großkrosse

62. sešit (2008) je věnován vedle spolkového života v Německu zejména 110. výročí postavení gymnaziálního kostela sv. Františka ve Vidnavě včetně působivé barevné fotoreportáže z oslav. Lékárník Vít Starý zase připomíná 240. výročí vidnavské lékárny, jež byla vyhlášena kulturní nemovitou památkou. Najdeme zde odkazy na novou vlastivědnou literaturu (Jeseníky mezi vzpomínkou a současností, Sochař Josef Obeth), diskusi o možném vzniku detenčního ústavu v bývalém objektu semináře a zprávy o setkáních partnerských měst. V rubrice věnované dějinám je zařazen velice zajímavý článek o dějinách železniční trati Nisa-Vidnava vybavený řadou fotografií a reprodukcí dokumentů.

Slezský sborník

Periodikum vydávané Slezským ústavem Slezského zemského muzea v Opavě přineslo ve 2. a 3. čísle 106. ročníku (2008) studii Jitky Balcarové „Bund der Deutschen Schlesiens. Z dějin nacionálního hnutí Němců v meziválečném období“. Novátorská práce poskytuje obraz o charakteru organizační struktury a vývoji organizace v českém Slezsku. Jesenicko nevyjí-

maje, připomíná i předchůdce svazu spolek Nordmark. Nepochitický, ale „nacionálně-obranný“ svaz se ve 30. letech dostal do vleku Henleinovy SdP. Na Jesenicku byl jeho nejvyšším představitel dr. Leonard Metzner, 2. zástupce a župní kulturní správce Slezské župy BdDSch.

Sudety

Měsíčník s podtitulem Příroda, kultura a historie, který vydává Ofcina Wyd. ATUT ve Vratislavi, se zaměřil na horské pásmo Sudet, které český čtenář zná pod názvy Jizerské hory, Krkonoše, Králický Sněžník, Rychlebské hory a Jeseníky. Škoda, že nejen „špatný“ kontext slova Sudety neumožňuje vydávat takové periodikum i na naší straně státní hranice. Kvalitně, obsahově pestře i nápaditě graficky zpracované periodikum se věnuje i Jesenicku. V 8. čísle (2008) najdeme zajímavou reportáž z rozhledny na Borůvkové hoře. Autor W. Papierniak doplnil panoramatické fotografie o lokalizaci vrcholů i obcí, které je odsud možné shlédnout. O antiněmeckých náladách po r. 1945 ve vztahu k archivům jednotlivých turistických spolků píše M. Dziedzic. Kupř. dokumenty MSSGV byly z jejich kanceláře v Jeseníku vyhozeny a spáleny. V 9. čísle se v rubrice Plány a mapy představuje turistická mapa Jeseníků v měřítku 1:150000, vydaná G. Briegerem ve Svídnicí r. 1924.

Zájemce o časopis odkazujeme na: www.sudety.ig.pl.

Vesmír

Přírodovědecký časopis přinesl v srpnovém čísle 2008 článek Jana Andresky a Pavla Pocha Dělostřelecká cvičení v Jeseníkách. V r. 1920 byla dělostřelecká škola umístěna v Olomouci a potřebovala místo pro střelnici. Jako nejvhodnější lokalita byla vybrána Velká kotlina a je velmi pravděpodobné, že českoslovenští ani francouzští důstojníci neznali její botanický význam. V letech 1921-1922 zde dělostřelci vystřelili do krajiny více než 400 tun munice. Protesty místních obyvatel a majitelů lesů, nevhodný terén a špatné počasí, které znemožňovalo spolupráci s letectvem, donutily armádu prostor vyklidit. Až dodnes jsou zde krátery po výbuších vidět a dají se nalézt střepiny projektilů.

Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy

Vydavateli Matici slezské v Opavě se daří pokrývat příspěvky celý v titulu periodika uváděný region. Jesenícko je v 1. čísle vzpomenu již na obálce bývalou piaristickou kolejí v Bílé Vodě, k čemuž se vztahuje článek Pavly Křivánkové Život a osudy řeholic v Bílé Vodě u Javorníka (1950-1989). Autorka přehledně shrnula celou dobu internace sester a fakta doplnila o citáty z kronik, o osobní výpovědi a přinesla i dosud nepublikované fotografie z každodenního života. Ve 2. čísle V. Cekota popisuje nelehkou cestu ke zřízení Ostravsko-opavské diecéze. V r. 1777 bylo zřízeno olomoucké arcibiskupství a biskupství v Brně, zřízení opavské diecéze se odložilo - dnes víme, že na více jak 200 let (30. 5. 1996).

Willkommen im Herzen Europas, Zeitschrift der Tschechischen Republik, J. 15, Nr. 1/2008

Pardubické vydavatelství Theo připravuje v mnoha jazykových mutacích časopis, který má představit naši republiku v kulturních střeoevropských souvislostech. Do prvního čísla zařadila redakce portréty osobností, jimiž se můžeme pyšnit - vedle světoznámých Emy Destinové, Franze Kafky a Jana Švankmajera též ty znovuobjevované: ať s nadsázkou (Jára Cimrman), či reálně. Místo zde našel i Vincenz Priessnitz.

Pokud není uvedeno jinak, autorem je K. Growka

Autoři tohoto čísla

Dr. sc. phil., Dr. rer. nat. Peter Knoll, dříve vědecký pracovník v oboru chemie. Absolvent Moskevské státní univerzity. Pracoval na výrobě radioaktivních lékařských preparátů v jaderném výzkumném ústavu Dresden-Rossendorf, pak v badatelském centru Biologie a medicíny Akademie věd NDR v Berlíně. Nyní důchodce. Z jeho pravidelných pobytů v lázních Jeseník vyplynul zájem o dějin medicíny a lázeňství.

Dr. Zdeněk Fišer, historik Moravského zemského muzea v Brně, specialista na české dějiny 19. století a osobnosti moravského kulturního života. Do Jesenicka přispěl: *Popis gräfenberských lázní a první medailon V. Priessnitz v českém tisku* (2003/4) a „Wodolékař“ *Jan Šulek* (2007/8).

Doc. RNDr. Jaroslav Skácel, CSc., geolog, který své působení v Jeseníkách zahájil r. 1954 v Českomoravském rudném průzkumu Rýmařov. V letech 1959–65 byl pracovníkem Slezského ústavu ČSAV v Opavě a poté přešel na pracoviště Geologického průzkumu do Jeseníku, aby zde od r. 1978 ve službách Ústředního ústavu geologického vybudoval jeho samostatnou terénní základnu. Bibliografie jeho studií vyšla v Časopisu Slezského muzea (A), sv. 57 (2008).

Doc. PhDr. Marie Gawrecká, CSc. vyučuje novodobé české a středoevropské dějiny na Ústavu historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity Opava. Napsala knihy *Němci ve Slezsku 1918-1938* (2002) a *Československé Slezsko mezi světovými válkami 1918-1938* (2004), vydala skripta a publikovala řadu studií v mezinárodních i tuzemských vědeckých časopisech a sbornících. Do sborníku VIII. svatováclavského česko-polsko-německého setkání v Jeseníku 2008 přispěla referátem *Němci ve Slezsku a vznik ČSR*. Vedla přes 30 diplomových prací s danou problematikou (viz <http://library.fpf.slu.cz>).

Jaromír Indra, ostravský numismatik, zaměřuje svou pozornost na spolkový život ve Slezsku a na Moravě v 19. a 20. století, zejména na činnost a medailérské památky střeleckých společností. Publikuje ve specializovaných periodících, v Numismatických listech, Slezském numismatikovi, v Geldgeschichte Nachrichten, ve Střelecké revue apod. Do Jesenicka přispěl: *Pohlednice vydavatelství C. Schröter ve Vratislavi z roku 1897* (2008/9).

Mgr. Milan Ryjáček, učitel dějepisu. Svůj příspěvek napsal v roce 2007, v době, kdy vyučoval na Základní škole v Jeseníku.

Mgr. Květoslav Growka, pracovník Státního okresního archivu Jeseník

Mgr. Jana Hradilová, pracovnice Státního okresního archivu Jeseník

Mgr. Michaela Neubauerová, pracovnice Vlastivědného muzea Jesenicka v Jeseníku

RNDr. Jan Hauk, CSc., geolog Vlastivědného muzea Jesenicka v Jeseníku

Mgr. Antonín Lyko, biolog Vlastivědného muzea Jesenicka v Jeseníku

Milan Rychlý, pracovník Vlastivědného muzea Jesenicka v Jeseníku, odl. prac. Javorník

Mgr. Josef Jan Kovář, archeolog Vlastivědného muzea Jesenicka v Jeseníku

Pavel Macháček, historik Vlastivědného muzea Jesenicka v Jeseníku

JESENICKO

VLASTIVĚDNÝ SBORNÍK

Svazek 10.

Jeseník 2009

Redakční rada:

Mgr. Květoslav Growka (*výkonný redaktor*), Mgr. Veronika Rybová, PhDr. Karel Müller, Mgr. Bohumila Tinzová, RNDr. Josef Večeřa, PhDr. Pavel Šopák, PhD.

Nakladatel:

Vlastivědné muzeum Jesenicka

Vydávají:

Vlastivědné muzeum Jesenicka

(Zámecké nám. 1, 79001 Jeseník, tel. 584 401 070, muzeum.jesenik.net, e-mail: muzeum@jesenik.net)

Zemský archiv v Opavě - Státní okresní archiv Jeseník

(Tovární 18, 79001 Jeseník, tel. 584 411 710, www.archives.cz/jesenik, e-mail: podatelna@je.archives.cz)

Grafická úprava:

Lentil studio - Tomáš Vlazlo

(Palackého 1237, 79001 Jeseník, info@lentil.cz)

Tisk:

K-TISK Bruntál

Náklad:

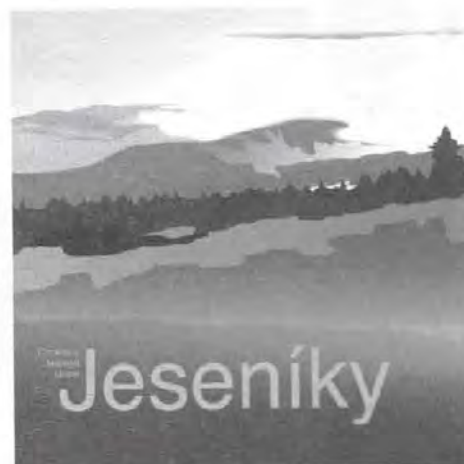
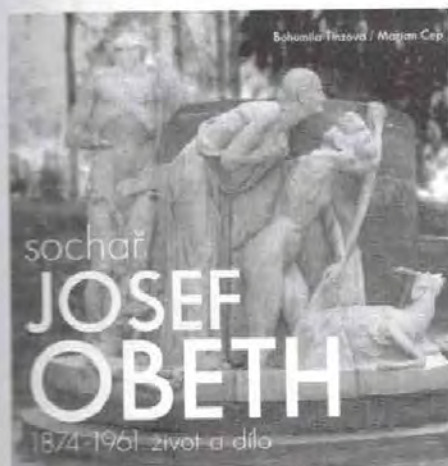
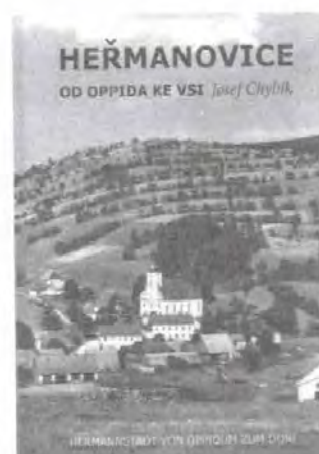
400 ks

ISBN 978-80-86388-71-7 (ZA v Opavě – SOkA Jeseník)

ISBN 978-80-903867- 5-4 (VMJ v Jeseníku)

ISSN 1213-0192

VLASTIVĚDNÉ PUBLIKACE O JESENICKU

VLASTIVĚDNÉ **MUZEUM** JESENICKA
JESENÍK

Místa expozic Vlastivědného muzea Jesenicka:

Vodní tvrz Jeseník (muzeum)

tel.: 584 401 070

e-mail: muzeum@jesenik.net

Jeseník - lázně č.p. 175 (rodný dům Vincenze Priessnitze)

tel.: 584 411 633

Tato publikace byla vydána s finanční podporou firem:

CAMPANULA

spol. s r.o.

FENIX

Řetězárna a.s.

IX. SVATOVÁCLAVSKÉ SETKÁNÍ

vlastivědný seminář na téma

„Živá příroda na Jesenicku – historie zoologických výzkumů“

PROGRAM:

pondělí 28. 9. 2009

- pietní akt internace řádových sester v Bílé Vodě

úterý 29. 9. 2009

- vlastivědný seminář (Jeseník)

